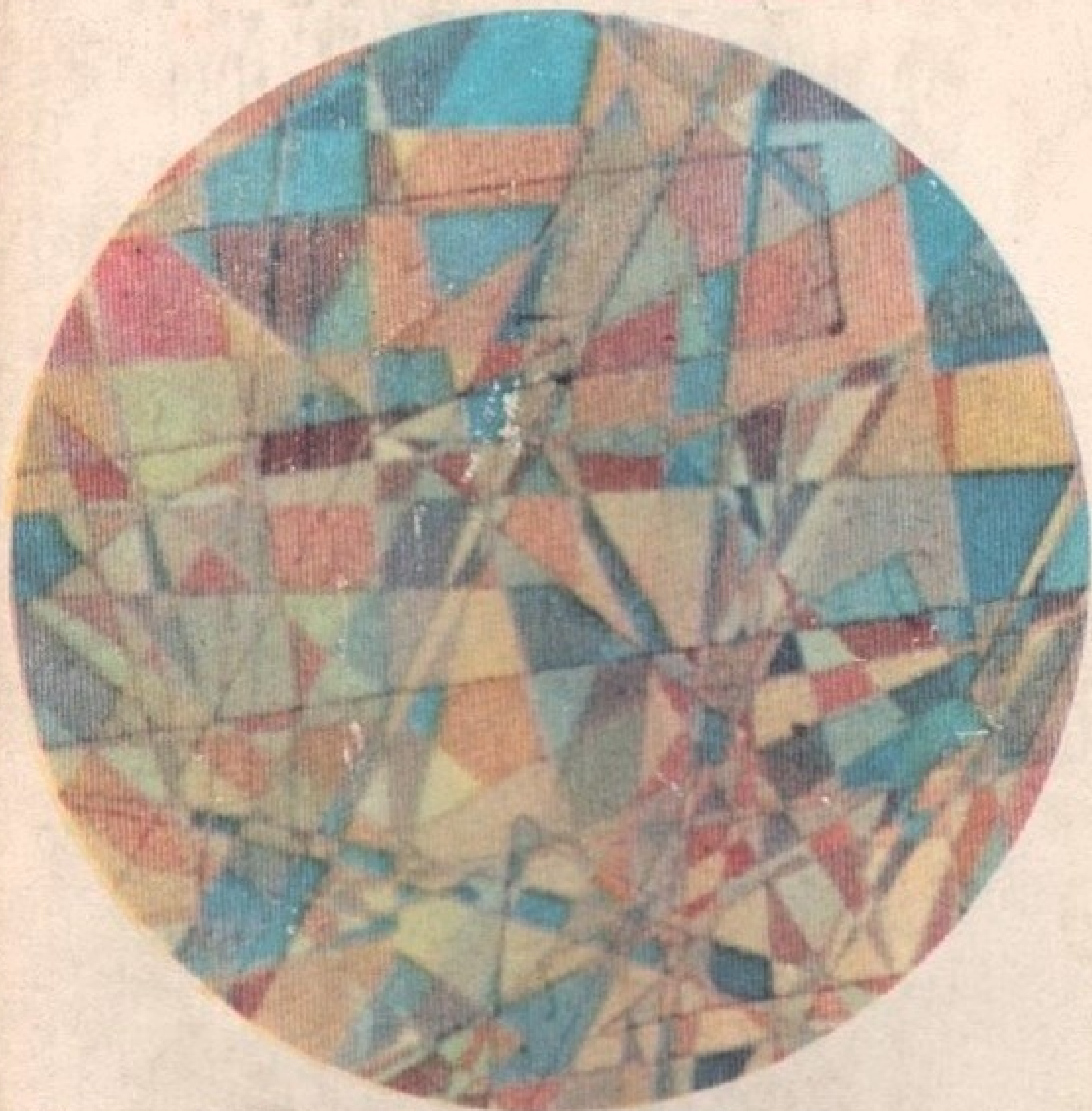
MARIN PREDA



IMPOSIBILA ÎNTOARCERE

MARIN PREDA

IMPOSIBILA ÎNTOARCERE

1972

REFLECȚII ASUPRA PREZENTULUI.

În zilele noastre o țară în care locuitorul ei câștigă mai puțin de o sută de dolari pe lună este numită cu dispreț țară subdesvoltată. Cum ai spune despre un om a cărui inteligență nu răspunde la un anumit test că e întârziat mintal! Cine a hotărât să fie numite astfel majoritatea popoarelor lumii? Și cine a decis ca suta asta de dolari să devină, pentru un imens număr de oameni, o obsesie? Oare înainte de apariția acestei sute de dolari oamenii nu trăiau fericiți?

Un poet spaniol din generația mea, pe care l-am cunoscut fugitiv aici la noi, avea fruntea încrețită de o neliniște și indignare care i se întipăriseră pe figură parcă pentru totdeauna. Ședea la masă și abia se atingea de feluri, în timp ce colegii săi români, spre a nu-și desminți latinitatea, erau sau păreau veseli nevoie mare, ca și când ar fi vrut să spună că alții au motivele lor să-și încrețească frunțile, în timp ce noi, le „aranjăm“ noi pe toate și n-avem de ce să ne îngrijorăm. Recunosc că filosofia asta nu e lipsită de temei, deși ar trebui puțin reconsiderată. „Aranjarea“ asta ne costă, în momentele de răscruce, vieți omenești. Asta nu mai e „aranjament“, ci tragedie. Mi se poate răspunde, printr-un eseu filosofic, că e o trăsătură specifică a poporului nostru să ocolească denumirea dezastrelor și să facă haz de necaz. Da, așa este. Numai că pe spinarea acestei filosofii unii dintre noi am prins obiceiul să facem haz și când nu e cazul, și atunci când treburile ne așteaptă și gunoiul s-a adunat maldăr la ușă și nu mai putem ieși din casă. Ce mai e de râs într-o asemenea situație?

Să revin însă la spaniol. „Domnule, a început el cu o grimasă parcă de disperare, după ce i-am pus o întrebare pe care o pun adesea străinilor: care e situația țăranilor din țara lor? Domnule, eu sunt țăran de origine și vara asta am petrecut-o la ai mei. Sunt indignat: nu-i mai recunosc. Își pierd demnitatea. Mândria lor… Își pierd mândria! Nu mai muncesc ca să-și câștige existența, ci ca să-i întrețină pe străini… Să câștige dolari! Citesc în presă că își oferă la cele mai scăzute prețuri din lume camerele lor, peisajele lor, potecile și mormintele lor. Își dărâmă frumoasele lor case și construiesc peste ele altele, care seamănă cu hanuri… infame hoteluri… birturi și industrii, pentru ca posesorii de dolari din întreaga lume să vină la ei, să se simtă în largul lor și să mai vină și la anu… Sunt revoltat, domnule… Sunt

gonit din propria mea țară… Sunt un om fără țară, n-am unde să mă mai duc…“

Și poetul spaniol se opri din vorbit și expresia chipului său deveni tragică. O simpatie adâncă mă năpădi pentru el, cu toate că-mi dădeam seama că în starea sa de spirit era și ceva din exagerarea donchișotească a vestitului hidalgo. Încercai deci să-l aduc pe terenul realităților. „Domnule, îi spusei, înțeleg că o mare rușine s-a abătut asupra plaiurilor dumneavoastră natale. Dar în schimb puteți fi mândri că ați scăpat în felul acesta de o altă rușine, poate mai mare: nu mai sunteți subdesvoltați. Am citit recent că Spania a depășit nivelul fatal și a intrat în rândul țărilor ai căror locuitori câștigă mai mult de o sută de dolari pe lună. Gata! Ați câștigat! Sunteți desvoltați! Victorie! Rușinea a Fost spălată. Mândria spaniolă“…

Dar tragicul poet, după ce mă ascultase câteva clipe și pesemne dându-și seama că i se cântă același cântec pe care îl auzise și răsauzise până la saturație, își întoarse privirea în sine și încetă să mai fie atent la spusele mele.

REFLECȚII ASUPRA VIITORULUI.

Astăzi, fiul meu (șase luni!) a vrut să mănânce globul pământesc. Cititorul să fie liniștit, nu voi divulga cu ajutorul literaturii viața intimă a băiatului, scriindu-i rânduri „pentru adormit“, sau, în vreun roman, „sfaturi pentru fiul meu“, ețetera. Întâi, pentru că ignoranța e o stare care trebuie trăită la vârsta necesară, ca o protecție împotriva a tot ce o poate lua înaintea experienței, adică a inteligenței precoce. Și apoi, libertatea, acel sentiment divin de triumf care ne stăpânește când privim cerul și pădurile, numai în anonimat țâșnește parcă atât de copleșitor din ființa noastră. Asta nu înseamnă, firește, că neanonimii sunt înlănțuiți, ci doar că ei au, vorbind în jargon științific, o genă de adaptare în plus la o anumită activitate publică. Dacă fiul dumneavoastră n-o are, de ce să-l nenorociți atentând la anonimatul lui, în care el e stăpân fericit pe un avion, pe o locomotivă sau pe un transatlantic? Un băiat, călare pe un excavator pășitor, care înfige în moloz cu zgomot și manevre julverniene dinții cupei uriașe de metal pe care o manevrează de sus, sau un tânăr inginer monteur, care așteaptă un tren cu piese împachetate, fără viață, cărora el urmează să le găsească subtilele ghivente, să le îmbuce și să facă astfel să apară, strălucitoare de frumusețe

și de putere, turbina și generatorul de curent care va lumina orașul – ce-și poate dori mai mult un părinte pentru fiul său? Așa gândim, noi, părinții! Dar ce vor gândi ei, copiii, când vor fi în stare de a gândi? m-am întrebat văzându-l cum se uită, cu o expresie de încântare extremă, spre globul pământesc de pe biroul meu. Culorile lui frumoase îl atrăgeau și a întins mâinile spre el. Cred și eu, am gândit, e frumos pământul nostru, culorile lui sunt adevărate, nu e nici o iluzie, ne place și nouă, nu numai ție. Și i l-am dat să văd ce face cu el. L-a apucat foarte strâns în brațe și, o dată luat în posesie, după câteva clipe în care uimirea lui s-a întors înapoi de unde ieșise, l-a dus la gură și a vrut să muște din el. Ei bine, i-am spus, asta să n-o faci, chiar dacă soarta te va împinge să ajungi un cuceritor. Pământul nostru nu e nici de luat în posesie de o singură persoană și nici de înfipt dinții în el și mâncat. Mai trebuie și la alții, nu e numai al tău!

Și i-am luat, enervat, globul nostru terestru din brațe. Da, mi-am zis, dar când va fi cu adevărat pe mâna lor, ce vor face din el? Unii se mândresc în mod stupid văzându-i pe copii jucându-se de-a rachetele și de-a cosmodroamele, zicând că vor face și vor drege cu ele prin cosmos, că asta e o mare ispravă, ca și când isprava asta n-am fi început-o noi, și ca și când nu ne-ar trebui un secol de aici înainte să ne gândim dacă drumul pe care am apucat este sau nu cel bun, și dacă nu e, să lăsăm acest mare semn de întrebare copiilor noștri, să răspundă la el și să oprească energic, dacă asta va fi concluzia la care vor ajunge, cursa care se impune omenirii nu știm de către cine și ne turbură mințile.

Degeaba citește un posesor de automobil că, în frumoasa dimineață în care el se pregătește să plece și să-și petreacă week-end-ul la iarbă verde, o sută dintre cei ca el au deja certificatul de deces în buzunar, iar pe câteva mii îi așteaptă deja rotilele în care își vor petrece restul zilelor, sau cârjele care le vor înlocui picioarele. Nimeni, citind acest adevăr al statisticilor, nu se va duce speriat la C. E. C și va da ailtă destinație banilor pe care îi strânge pentru mașină. Deși ardeleanul, mai înțelept parcă, are o vorbă: dacă vrei să more cumpără-ți motore…

Și nimeni, având deja acest motore, nu se va duce să dea un anunț la mica publicitate: vând Fiat 1300, stare excepțională, ducă-se pe pustii! Nici semnatarului acestor rânduri nu-i trece prin cap să facă așa ceva. Acei o sută de morți săptămânal și acele câteva mii de grav răniți sânt alții, nu noi. Sunt persoane abstracte, ființe fără chip și formă, care numai lor o să li se

întâmple astfel de pocinoage, pe-acolo, prin Franța, nu nouă, aici, în România.

Ce legătură are asta cu cosmosul? ar putea să mă întrebe cineva. Cucerirea spațiului extraterestru și a planetelor este visul milenar al omenirii. Cum o să ne oprim de a o mai face? Are legătură, fiindcă face parte din același sistem tehnic care a creat și automobilul. Și dacă, așa cum ne arată studiile, acesta din urmă ne face mai agresivi la volan, unde e progresul? „Faptul că un individ poate fi învestit brusc, din chiar clipa demarării, cu o putere materială și cu o forță disproporționată față de mijloacele naturale de care dispune fără efort apreciabil, constituie o sursă posibilă de abuz“, scrie cercetătorul. Dar cei care dispun de mijloace mult mai mari? Are omul destulă minte ca să stăpânească forța colosală pe care inteligența lui iscoditoare a descoperit-o?

Am citit și am recitit în acești ani de câteva ori admirabila carte de o mie cinci sute de pagini a ziaristului american William Shirer despre Cel de-al treilea Reich, de la origini până la cădere, într-o traducere franceză, care mi-a plăcut așa de mult, încât simt un regret că divulg aici această lectură parcă numai a mea. Am avut sentimentul, și am fost gelos să citesc parcă un al doilea „război și pace“ al timpurilor noastre, scris pe bază de documente, căzute în mâinile armatei americane, vârâte în cutii și lăsate să zacă undeva în arhivele secrete ale statului american. Bravul ziarist, care trăise mulți ani la Berlin, adus de meseria lui, le-a cercetat cu pasiune și a avut talentul de sinteză necesar să scrie nu cincisprezece mii de pagini, cât ar fi putut fi tentat, ci de zece ori mai puțin, având deci, asemeni unui mare romancier, intuiția atât a limitelor curiozității și atenției cititorului, cât și a limitei interesului pe care îl poate stârni un astfel de subiect despre care s-a scris atât de mult. Expunerea este simplă și autorul posedă puterea de a se abține de la comentariile la care ar fi fost un european ispitit. Format la școala „faptului“ la care fuseseră formați scriitori străluciți ai generației sale, W. Shirer se mulțumește cu o singură idee pe care studiul documentelor i-a inspirat-o: avea în față arhivele unor cuceritori. Atât. Să povestească deci lugubrele lor fapte (fiindcă vor fi lugubre, documentele o dovedesc), urmărind această idee simplă și purtat de experiența sa directă pe care i-a prilejuit-o șederea chiar în acei ani în Germania… Iar nouă să ne dea posibilitatea să medităm liber asupra lor.

E greu de înțeles. De ce, după primele anexări, a Austriei și a regiunii sudete, care limitau cuceririle germane la teritorii locuite de germani, și

acceptate în mod laș de către celelalte puteri, Hitler nu s-a oprit? Atacul asupra Poloniei a declanșat de facto începutul celui de-al doilea război mondial. De ce a atacat Hitler Polonia? De ce adică a declanșat el războiul? Odinioară Tolstoi, respingând explicațiile istoricilor și militarilor, se întreba ce a căutat Napoleon în Rusia și nu găsea un răspuns în afara determinismului la care e supusă ființa umană îndată ce pe locul unde ea trăiește apare un mit și un mecanism care îl propagă și îl transformă în forță care supune voințele și influențează conștiințele. I se reproșează lui Napoleon executarea ducelui d'Enghien! Ce glumă! Citiți cum s-a purtat Hitler nu cu un om, ci cu popoare întregi sub ochii unei omeniri care se uita la înjosirile la care erau supuse aceste popoare ca și când n-ar fi privit-o nicidecum!

S-a întâmplat ceva care ne pune o gravă dilemă în față. Acest cuib de cuceritori, care reușiseră să pună mâna pe națiunea germană, deodată se prăbușește în conștiința noastră citindu-le faptele, în clipa când aflăm că la ideea lor de cucerire s-a adăugat, sau a fost însoțită în planurile lor, de ideea de exterminare a celor cuceriți sau transformarea lor în sclavi, în sensul pe care îl avea în antichitate acest cuvânt. Idee care a fost pusă în practică. Istoria însăși parcă stă la îndoială: să-i treacă pe acești posedați în filele ei? Intră și astfel de fapte în istorie?

Dar pe ce s-au bizuit ei totuși pornind la neagra lor aventură? Nu putem să evităm să ne gândim că s-au bizuit pe puterea armelor, a armamentului modern în general. Mașinile, ingenioasele mașini… Motoarele, ingenioasele și puternicele lor motoare au duduit pe pământul Europei și au îngrozit populațiile cu sinistrele sirene care urlau, însoțind avioanele, stukasurile lor în picaj. Goring a fost personal un bun aviator și un bun organizator al acestei arme. Cutare alt bandit ca și el a fost un mare financiar care a făcut ordine în finanțe și a redresat marca prăbușită. Un altul a redresat industria, care a început să lucreze ca un ceasornic de precizie întors bine la timp… Nici nu-ți vine să-ți crezi ochilor citind! îți cade cartea din mână!

Fiecare secol își are dilemele și temerile lui în ce privește viitorul. Citim, râzând cu ironie, de ce se temea omul din secolul cutare că va fi în secolul următor! În secolul următor, însă, nu s-a întâmplat nimic! Și nici în cele următoare acestuia.

În secolul nostru însă s-a întâmplat. Revoluția franceză e un poem idilic față de ceea ce s-a petrecut cu noi în numai cincizeci de ani. Și copiii sau

nepoții generațiilor actuale nu mai au dreptul să ia cunoștință cu ironie de temerile și neliniștile noastre. Și să zică: ia uite de ce se speriau săracii bunici!

Nu suntem săraci! Și dacă vor să nu li se întâmple lor ceva și mai rău, să se gândească bine: din moștenirea pe care le-o lăsăm, acest cult pentru mașini este el bun sau nu?!

Deturnarea atenției are consecințe enorme: Cultul soarelui, de pildă, n-ar fi mai bun, în timp ce am continua să ne perfecționăm utilele noastre mașini cu care să zburăm și în Sirius, dacă avem chef? Sau al apei, misterioasa apă din care am ieșit, mama noastră, și care înconjoară cu albastrul ei strălucitor globul pământesc?

DESPRE EVAZIONISM, LITERAR ȘI SOCIAL.

Mi-aduc aminte că mă indignam odată împotriva făcătorilor de cuvinte care, spre deosebire de scriitorii preocupați de o problematică veritabilă, se mulțumesc să inunde hârtia cu torente de imagini și cuvinte care nu spun nimic. Astăzi mi se pare că am găsit pentru ei o nouă denumire: scriitori evazioniști.

Nu voi face imprudența să concretizez scriitori evazioniști și cărți evazioniste, deoarece nimeni nu poate să ne asigure că în evazionistul de azi nu zace scriitorul angajat de mâine. Maladia însă, în sine, merită să fie discutată. În ce constă ea? Așa cum spune și numele, ea constă în ocolirea premeditată, programatică a problemelor reale și obsedante ale timpului și societății noastre contemporane, și în evadarea, cu ajutorul unor torente de cuvinte și imagini, într-un univers al închipuirii, care nu reprezintă nimic din ceea ce frământă nici măcar conștiința scriitorului evazionist, necum conștiința contemporanilor săi.

Un prozator care a scris o carte, nu chiar foarte legată de o problematică realistă, a primit din partea unui critic preocupat numai de probleme estetice un răspuns cam de felul acesta: am deschis cartea ta și am dat acolo peste cuvântul „tovarășe“. Nu mă interesează o asemenea carte, a spus criticul nostru.

Ce l-o fi interesând deci? Și întrucât un indiciu de fixare în timp și în spațiu a unei cărți contravine idealului său estetic?

Ce s-a întâmplat de s-a ajuns la asemenea poziții puerile?

Putem oare presupune că acești scriitori și critici, adepți ai evazionismului în literatură, nu cunosc sau nu înțeleg istoria? Greu de crezut.

Ion Băieșu are o nuvelă intitulată Acceleratorul, în care eroul său, un om slab, deci un om mai mult sau mai puțin obișnuit, suferă un traumatism care nici măcar nu e foarte grav. La dimensiunile lui, însă, experiența e decisivă. Omului nu-i mai place ceea ce se întâmplă în jurul său și nu mai are nu atât încredere în mediul care l-a supus la un asemenea traumatism, ci forța spirituală ca să lupte cu acest mediu, cu unele din ideile și credințele lui. Eroul, cu mica lui umanitate, simte că i se închide un drum pe care el nu are puterea să-l deschidă, și atunci el inventează un timp al său pe care-l accelerează și-l încetinește, după dorință, refuzând să participe chiar la propria-i viață, îmbolnăvindu-se, într-un cuvânt, de ceea ce mai înainte noi spuneam că se numește evazionism. Excelentă această povestire care pune degetul pe una dintre problemele reale ale timpului nostru.

Într-adevăr, e cazul să ne întrebăm: evazionismul literar nu este oare expresia unui evazionism social? Nu cumva fenomenul există în realitate, într-o anume parte a societății noastre?

Părăsind domeniul abstract al discuției despre literatură, îmi vine în minte o întâmplare care m-a șocat tot atât de puternic ca și nuvela lui Ion Băieșu. Stăteam la coadă, cu ani în urmă, să-i cumpăr mamei o pereche de șoșoni. Erau șoșoni buni, ieftini, și în cantitate neîndestulătoare, așa cum se întâmplă la noi adesea, să apară pe piață mărfuri bune, ieftine, dar insuficiente. Se făcuse ora nouă dimineața, era iarnă, și stăteam toți – o coadă lungă – așteptând să vină vânzătorul și să deschidă magazinul. Pe la orele nouă și jumătate, în fine, sosește, bine dispus, bine îmbrăcat; nu catadicsește să ne arunce o privire, ne face doar un semn cu mâna, într-un gest căruia i-a exprimat el însuși sensul, prin viu grai: Ehe, stați, mai stați! Nu înseamnă că dacă am venit o să vă dau marfă. Mai am treabă.

Și într-adevăr a deschis magazinul pe dinafară și l-a încuiat pe dinăuntru. La acestea am ieșit din rând, am început să zgâlțâi ușa și să lovesc cu picioarele în ea. El a revenit foarte calm, și în momentul acela un val de proteste s-a auzit în mulțimea care stătea la coadă. Dar, spre stupoarea mea, nu erau adresate vânzătorului, ci mie. De ce? N-am înțeles în primele clipe. Pe urmă mi-am dat seama că aveam în spatele meu un șir de cetățeni care, prin nu știu ce mister, refuzau să ia cunoștință cu realitatea în care trăiau și considerau firesc ceea ce făcea vânzătorul și nefiresc ceea

ce făceam eu. De aceea protestau. Mă aflam deci în fața unui evazionism activ.

Care este mecanismul acestui fenomen?

Ce se petrece, când ar fi fost atât de simplu, atât de ușor, să zici nu într-o anumită împrejurare, şi lucrurile să ia o altă întorsătură, sau să zici da, şi anumite lucruri să se petreacă, să se schimbe?

În lumea în care trăiește, scriitorul, fascinat de ceea ce vede, poate lansa o sondă și, în seninătatea conștiinței sale, poate să studieze datele acestei lumi și să ne dea, poate nu chiar un răspuns, asta, uneori, e atât de ușor, ci posibilitatea de a contempla noi înșine propria noastră viață, cu toate enigmele și problemele ei insolubile. Și atunci poate fi sigur că urmările gestului său creator vor fi imprevizibile.

FATALITATEA RELAȚIEI.

Nu e ușor să-ți închipui replica unui adversar. Cine s-ar recunoaște drept purtător al unei maladii, așa cum am încercat s-o descriu eu? Un scriitor care s-ar simți vizat întâi ar nega că e vorba de o maladie, și, al doilea, ar respinge descrierea fenomenului.

Nimeni n-ar accepta o discuție pe acest teren. Ba chiar, în felul în care am pus problema, n-ar accepta nici un fel de discuție. De ce? Pentru că mie îmi este la îndemână să pun problema în acest fel, iar scriitorului evazionist nu-i este. Încât, pentru folosul discuției noastre, să ne propunem să părăsim avantajele pe care noi înșine ni le-am creat și să încercăm să înțelegem care ar fi gândirea intimă, filosofică și estetică, a scriitorului care respinge tipul de literatură pe care noi îl apăram.

Mă gândesc deci. Cobor în forul meu interior. Simt o pace indestructibilă și o mare desfătare spirituală, reflectând cum să scrii o carte despre un om pur care își vâră cele două degete groase ale mâinilor sub vestă și, știind perfect în ce epocă istorică trăiește, se detașează de orice fel de probleme și de orice fel de adevăr. El este un om în sine, fără viață de relație, nu numai socială – asta nici măcar nu intră pe departe în discuție! – (știți, odinioară, când un editor trebuia să publice un roman de tip Zola, cu mineri în revoltă, scria dedesubt, în semn de scuză și ca să nu trișeze față de cititorii săi, roman social, adică o specie aparte care își are curioșii respectivi, care trebuiesc anunțați în felul acesta că le-a sosit și lor marfa pe piață), nu, nu e vorba de relația socială, ci de relația simplă, să-i zicem

eternă, dintre un individ și încă unul, sau și mai puțin, de relația dintre un individ și obiectele care-l înconjoară sau soarele care-l încălzește. Ba, de ce să ne oprim aici? Un individ fără nici un fel de relație. Nu este o plăcere? În lumea noastră literară a apărut o prejudecată foarte înrădăcinată, că literatura trebuie negreșit să desbată probleme de conștiință. E adevărat că le desbate, dar de ce trebuie negreșit? Cine a hotărât chestia asta? Și, mai ales, cine a hotărât că singurul mod de a o face este cel de relație, așadar cel care ar explica drama sau fericirea omului prin fatalitatea relației dintre un individ și altul sau dintre individ și societate? E o prejudecată de care tot mai mulți scriitori vor să se dezbare. Trebuie să atacăm problemele omului dintr-un punct de vedere inedit! Facem abstracție de fatalitatea relației și-l lăsăm pe erou să se uite în sine, să descopere, să vadă ce-i mai rămâne. Ei bine, nu e interesant de știut ce-i mai rămâne omului dacă face această abstracție? Și dacă-i rămâne ceva, acest ceva n-ar fi un teritoriu al său, absolut liber, în timp ce teritoriul de relație e condiționat? Ei, chiar nu credeți că merită să explorăm acest teritoriu al libertății absolute? Și nu vă încălzește inima ideea că trebuie să ne convingem prin scriitură, negând cu fiecare frază pe precedenta, dacă acest teritoriu există, iar dacă există, să-l cultivăm? Și la urma urmei ce-i oferă omului fatalitatea relației? Veșnice conflicte între individ și iubita sa, între el și familie, între el și un grup de indivizi, între el și societate, care îi macină viața și, asemeni regelui Lear, îl face să rătăcească în cumplite erori, nedreptăți comise de el însuși și pentru care nu-l iartă nimeni! Care au constituit obiectul literaturii de când există ea, creând opere în care s-a spus aproape tot! Cu ce a fost încoronată viața unui om ca personajul dumitale, Ilie Moromete, victimă a relației, care la sfârșitul vieții sale este dus cu roaba acasă, el, care iubise atât de mult această lume, cu caii și pământul lui, care aveau pentru el o dimensiune metafizică? La ce bun să creezi astfel de eroi, cu un astfel de sfârșit? Nu, hotărât, trebuie să ferim literatura să intre în asemenea impasuri, fiindcă, să fie clar!, literatura de relație se află într-un impas, și nu literatura noastră pe nedrept numită evazionistă.

Mă opresc aici, neliniștit. Dar de unde-mi vine neliniștea? Au existat parcă pe lume niște teritorii în care nu numai literații, ci întreaga populație, de multe milioane, a unor imperii, trăia în felul acesta… Aurul îl aruncau, râzând, unor străini care puseseră pentru prima oară piciorul pe pământul lor. Conflicte nu existau între ei, le alungaseră, reușiseră să descopere teritoriul absolut din ființa lor. Iar acei străini au pătruns cu ușurință până la

împăratul lor, l-au luat prizonier (erau puțini acești străini, câteva sute!), au cerut toate bogățiile și, după ce le-au obținut, l-au ucis pe împărat și au început să măcelărească îngereasca populație de câteva milioane, care nu cunoștea fatalitatea relației și care cine știe de când trăia astfel… N-a fost măcelărită în întregime, pentru că mai era aur de scos din pământ. Au fost trimiși misionari cu biblia care, studiind obiceiurile ciudate ale acestor oameni, au ajuns la concluzia că atât de duși erau în absolut acești băștinași, încât era nevoie ca ei, misionarii, să tragă clopotele în sat, la orele douăsprezece noaptea, ca să le reamintească bărbaților că e timpul să-și îndeplinească datoriile lor conjugale.

Este opinia unui specialist care a cercetat aceste imperii, și nu o fantezie de scriitor. E vorba de cunoscutele imperii distruse de conchistadori.

În ceea ce ne privește pe noi, românii, am cunoscut odată un gânditor care mi-a spus următoarele: badea Gheorghe a boicotat totdeauna istoria.

Să presupunem că există un astfel de badea Gheorghe. E nevoie doar să presupunem, pentru că, în realitate, unde a boicotat badea Gheorghe istoria? La Rovine? La Podul-Înalt? La Călugăreni? La Plevna? în Munții Tatra?

Mai degrabă putem spune că istoria l-a dus de nas pe badea Gheorghe și că el a învățat, din vicleniile ei, viclenii și mai mari și a știut în felul acesta să i le dejoace, uimind pe foarte mulți din acest continent, care nu o dată se trezesc întrebându-se: cum existăm noi, românii? Cine suntem? Ce e cu noi? Ce este asta, România?

Dar să ne oprim puțin asupra unui ipotetic badea Gheorghe, mare sabotor al istoriei. Ei bine, ce i-a făcut el acestei istorii? Ce dureri i-a provocat? Ce tulburări în mersul ei îi aparțin lui badea Gheorghe prin faptul că i-a întors el spatele? Dacă și istoria l-ar fi imitat, și badea Gheorghe și istoria ar fi stat supărați spate în spate, atunci am fi avut motive să ne bucurăm că, ia uite, cum a reușit el să determine această zeiță să producă ravagii în alte părți, în timp ce plaiurile lui badea Gheorghe au rămas neatinse și din ele nu s-au auzit secole întregi decât fluierul doinitor și cântecele lui senine, estompate doar din când în când de zgomotul ierbii fragede ruptă de la rădăcină de boturile umede ale boilor.

În realitate, peste aceste plaiuri a curs sânge, iar acel badea Gheorghe nici n-a existat.

Cineva s-ar putea întreba: e chiar atât de importantă literatura, încât să intre în interiorul ei astfel de avertismente? După părerea noastră este. Chiar dacă există dorința, pretocată de dezamăgiri, de a o îndepărta de la această

misiune. Nu micșorând în gândirea noastră forța de influențare a conștiințelor pe care o are arta rezolvăm dezamăgirile noastre. Dezamăgirile nu sunt, firește, de ordin literar. De ce, atunci, să suporte ideea de literatură aceste consecințe?

Nu arta de relație s-a depreciat, ci acei scriitori care au falsificat-o. Desigur (și asta am mai spus-o cu altă ocazie) e foarte adevărat că sarcinile prea mari înăbușă literatura, exilând-o în domeniul abstracțiilor. După cum sarcinile prea mici, sau prea periferice, o coboară în anecdotic sau în amorf.

Putem noi scoate literatura din dialectica implacabilă a existenței? Sigur că da. Dar atunci cei care sunt însetați să o facă trebuie să prevadă și posibilitatea că, la ora douăsprezece noaptea, peste somnul lor, populat de jocuri frumoase sau grotești, cineva să vină să le bată foarte tare clopotul fatalității relației.

IATĂ ȚĂRANUL!

M-a vizitat fratele meu vitreg, Gheorghe, om de cincizeci și cinci de ani, pe deplin conștient de rolul său în societate, familia lui fiind la țară, în Siliștea-Nouă. Știindu-l țăran, l-am întrebat. Zic: „Ce faci tu, aici, la București?“ La care el mi-a dat un răspuns pe care îmi rezerv dreptul de a-l folosi în noul meu roman: „Cum, zice, eu, mă? Construiesc societatea. Jumate am și construit-o! A mai rămas jumatea ailaltă.“

S-ar părea că nici el nu e pe de-a-ntregul convins de gravitatea efortului pe care-l depune, deși nici acolo în sat nu mai vrea să stea. Își angajează forța de muncă la întâmplare și uneori se și califică. Până una-alta, doarme într-o baracă, pe nenumăratele șantiere ale Bucureștiului sau ale altor orașe, și nu dă prin satul lui cu lunile.

Întrebându-l ce face, de fapt, pe șantier, el mi-a răspuns că este șef, își comandă lui însuși câte cărămizi să urce, câte să coboare, șef veritabil.

Într-o vreme am aflat că la „Carul cu bere“ merg mulți silișteni. De unde presupun că fiecare comună are preferințele ei în ceea ce privește restaurantele capitalei. Curat țărani! Totuși, eu am scris despre ultimii dintre ei, Moromeții (volumul doi). Critica s-a cam ferit să pună publicul în deplină cunoștință de cauză despre drama care se petrecea. Dar să intrăm puțin în fondul problemei. E ușor să ne liniștim spunând că nu există alt drum pentru țărănime decât cel al cooperativizării. Pe scriitor îl interesează însă ce se petrece cu oamenii.

Istoria se impune ca o idee, ca o necesitate. Asta nu e un lucru atât de abisal și cu asta nu ne putem mulțumi. Este foarte lesnicios pentru omul de litere să se adăpostească în spatele necesității istorice și să se eschiveze, în felul acesta, de a se întreba nu câtă necesitate conține istoria, ci care e soarta fiecărui om în parte, știind că omul nu are decât o singură viață de trăit, în timp ce istoria este înceată și nepăsătoare.

Nu e greu de susținut că, de pildă, Dostoievski nu înțelegea necesitatea progresului social. Dar el a descoperit, ignorând pentru moment istoria, că scena este ocupată de demoni, care, însușindu-și ideile necesității istorice, dansează călcând peste vieți omenești. În alte împrejurări, un american povestea cum satele erau distruse cu tractorul și țăranii erau alungați, puși într-un camion care costa șaptezeci și cinci de dolari și trimiși într-o țară a speranței, California, unde fructele putrezeau pe jos, neculese, și nici nu era voie să fie culese, din rațiuni cu neputință de înțeles. Natura își revărsa roadele asupra pământului în timp ce un țăran, amenințat să moară de foame, era salvat de o țărancă, de sânul căreia era atârnat ca un sugar. Imagine literară forțată, specifică prozei americane, dar care nu exprimă mai puțin realitatea cumplită a dispariției clasei țărănești, pe o planetă pe care progresul tehnic n-ar trebui să trăiască din destrămarea unei structuri de viață veche de mii de ani.

Cine ne impune această cursă, ale cărei consecințe nu sunt pe deplin previzibile? Înainte de a lăsa în suspensie această întrebare, e cazul să privim realitățile în față. Țările cele mai puternic industrializate, și care au eliminat clasa țărănească din arena socială, furnizează cantități fantastice de alimente (carne și cereale) țărilor care posedă, încă, o clasă țărănească, după care ni se rupe inima.

Revenind la literatură îmi amintesc de un erou considerat de Moromete cu îngăduință, și pe care-l cheamă Năstase Besensac. Era un om nevoiaș din toate punctele de vedere. Asta se petrecea acum treizeci de ani, când Năstase trebuia să se însoare. Cum s-a însurat și cum a trăit acest erou nu e interesant. Astăzi, însă, Năstase Besensac, care e un personaj real, are televizor, în fața acestei realități brutale, îmi trebuie timp să reflectez înainte de a mai scrie ceva despre ei: Pentru că, iată, ăsta e țăranul din zilele noastre, dacă mai poate fi numit astfel…

CĂRȚILE DEASUPRA APEI.

Ca oricăruia dintre noi, știrea nu mi-a venit dintr-o dată ca să arate amploarea catastrofei, ci într-un mod răsfrânt și treptat.

Pentru un om care trăiește în sfera închipuirii cum este scriitorul, astfel de catastrofe, de cele mai multe ori, prin brutalitatea lor, îl readuc la realitatea reală și îl pun în situația să-și dea seama de limitele artei sale. Într-adevăr, la ce mai folosesc cărțile când ele plutesc pe apă? Cel care le scrie se poate simți micșorat și se poate întreba cum să-și ajute semenii, ce să facă pentru ei, când el nu știuse decât să scrie. Și aici, deodată, în ciuda acestor adevăruri, putem înțelege valoarea incalculabilă a artei. Cărțile, în mod fizic, se distrug. Bibliotecile pot fi luate de vâltori. Dar în acele clipe, în conștiința oamenilor, opera de artă își arată consecințele fără greș: ea a cultivat în oameni curajul, spiritul de sacrificiu, solidaritatea, abnegația, bravura, eroismul și înfruntarea bărbătească a morții.

Există totuși o artă care s-ar putea simți umilită în astfel de împrejurări? Este oare adevărat că muzele trebuie să tacă? Pentru a răspunde la această întrebare e cazul să ne imaginăm următorul tablou pe care nici nu știu dacă nu cumva l-am văzut: este vorba de apă, de foc sau de cutremur. Un privitor, plasat la o anumită înălțime, vede imediat ce ar trebui să facă acei oameni care răcnesc în chinurile cataclismului sau aleargă care încotro, nici măcar cuprinși de panică – panica poate fi justificată! —, ci de dezordine, neînțelegere, risipire a forțelor, neputință generală, prin dislocarea nucleului solidarității umane. Iată niște oameni cu totul nepregătiți în fața surprizei! zice privitorul. Cum e posibil acest lucru? zice tot el. Cum au trăit acești oameni înainte? Cum de nu-și dau seama că dacă ar fi uniți și organizați, cei care nu sunt loviți n-ar sta cu mâinile în buzunare, pe ideea că la ei n-a venit? În ce constă civilizația acestei colectivități? zice privitorul mai departe.

Colectivitatea din tabloul în discuție, i-am putea noi răspunde, este una dintre acele colectivități în care artele ori au dispărut, ori au fost înlocuite cu jocuri abstracte ale imaginației. E frumoasă imaginația în artă? Este splendidă. Poate ea lipsi? Dacă lipsește, arta a murit. Dar arta nu e numai atât. Ea este deplină și misterioasă când cumulează puterea imaginativă a sufletului uman și aspirația omului spre perfecțiune morală.

Cine n-a fost cutremurat pentru totdeauna citind o scenă în care o fetiță, chinuită de niște oameni străini care o creșteau, era trimisă în miez de noapte într-o pădure să aducă apă, să adape un cal? În clipa în care se lupta cu imensa găleată, o mână apucă toarta și fetița simte cum găleata devine

ușoară, își ridică privirile și vede un bărbat blând care îi spune cuvinte liniștitoare. Milioane de oameni care au citit această scenă, chiar dacă au uitat concretul ei, au păstrat în schimb sentimentul născut în ei, în clipa în care au citit, și care îi va face ca aproape totdeauna să fie alături de un copil aflat în primejdie. Puterea sentimentelor o dată născute nu va fi ștearsă de nici un dezastru. Arta care a dat naștere unor simțăminte atât de adinei nu se va simți umilită niciodată.

Astfel îmi spuneam în timp ce vizitam la Sighișoara distrusa stradă a Clujului și în timp ce vasul-amfibie mă ducea pe deasupra satului înecat Vădeni, de lângă Brăila.

Mă aflu pe cheiul portului Galați. Apa este la doi pași. Digul format din nisip, crengi de copaci și saci cu pământ îmi dă sentimentul că totul s-a aranjat. Forfota din gara fluvială este cea obișnuită. Aproape de intrare îmi atrage atenția o femeie cu un copil în brațe. Este bine îmbrăcată, iar copilul arată sănătos. Numai fața femeii seamănă cu a celor care s-au ridicat după o mare febră. Buzele arse, nările spuzite, ochii puțin albiți. Fără cuvinte multe, spune că e din Baldovinești sau, mai bine zis, că a fost din Baldovinești, unde se dusese să scape de inundațiile frecvente din satul Pisica și-și făcuse o casă. Acum, această casă din Baldovinești, cu sat cu tot, e ștearsă de ape. Nu a salvat nimic, decât copiii. Toate acestea spuse fără cel mai mic tremur în glas, ca și când ar fi întâmplări dintre cele mai obișnuite. A fost, a făcut, a dres.

Mă așteptam să mă îndepărtez de ea, având și eu aceeași stare de spirit. Și cu toate acestea, și nu numai pe mine, după câțiva pași, m-a lovit emoția cumplită. Apropierea a fost bruscă. Distanțele au pierit, ființa pe care ai avut-o în față parcă ți-e soră sau mamă. Dar oare nu așa ar trebui să se întâmple tot timpul? Trebuie oare să vină o nenorocire ca să ne simțim atât de apropiați și să avem vie în minte ideea că, înainte de a fi orice-am fi, suntem oameni?

Aceste surori ale noastre îți spun fără cuvinte că-și vor aduna copiii împrăștiați, că o vor lua de la capăt, cu aceeași liniște pe care le-o dă instinctul vieții, care la ele, femeile necăjite ale acestui popor, s-a transformat în datorie morală, în care ele înțeleg că trebuie să trăiești nu numai pentru că îți place, ci și pentru că trebuie să trăiești.

La fel de nepregătit m-a găsit și imaginea de ansamblu a Brăilei și Galațiului, unde viața se desfășoară normal și unde am aflat că în acele zile, cele mai grele, când nu numai apa amenința, ci și vântul, care, pe lângă

valurile distrugătoare, îi împiedica pe oameni să lucreze spulberându-le pământul din lopată, oamenii au ținut, în apa până la brâu, concret, cu spatele lor, digul care se spărsese. Au stat în această poziție atâta timp cât a fost nevoie ca să fie refăcut. Pentru mine această imagine constituie simbolul rezistenței noastre. De ce? Pentru că ne asumă și pe noi, și ne recunoaștem astfel în el, ca indivizi și ca națiune; pentru că, poate, așa, va face din noi niște oameni totdeauna treji, cu puterea de a răspunde fără panică oricărei surprize.

NEOBOSITA INVENTIVITATE A TIPULUI INFECT.

Îmi vine în minte o întâmplare pe care n-am s-o folosesc niciodată în literatura de ficțiune, pentru simplul motiv că face parte din acele incidente de viață pe care oricum ai încerca să le filtrezi, sensul lor, pe care îl știi numai tu, scapă cititorului, și nu rămâne pe hârtie decât un fapt brut și inestetic. De aceea am s-o povestesc aici cu sentimentul riscului: întâmplarea mea s-ar putea să nu placă.

În grupul nostru, pe câmp, era un băiat care tot timpul îi trântea pe ceilalți. Eu îmi dădeam seama că alții erau mult mai tari decât el, și chiar eu însumi, dar nu înțelegeam de ce se lăsau. Chiar și eu mă feream de el și refuzam lupta. Până într-o zi, când prea de tot am fost provocat și n-am mai putut evita ciocnirea. Lupta a început, și toți ceilalți s-au strâns în jurul nostru, îmi dădeam seama că era adevărat tot ceea ce știam eu. Din mișcările și felul în care se lupta adversarul meu, simțeam că în curând îl voi trânti la pământ. Am văzut însă deodată, chiar în momentul în care mă pregăteam să-l dobor, că mișcările lui nu mai erau ale unui om care luptă. De pildă, nu mă mai ținea decât cu o mână, ca să arate celorlalți, ce? Că dacă-l dobor să poată spune că n-a luptat decât cu o mână!

Iar chipul său căpătase o expresie de paiață. Ce vroia să spună? Vroia să-i facă pe ceilalți să râdă în toiul luptei. Iar dacă l-aș fi pus jos, ce adică, să se considere că, din moment ce el se strâmba așa, rezultatul luptei nu mai avea valoare?

Mi-am dat seama într-o clipă de toate acestea, dar m-am hotărât să merg până la capăt. Atunci, însă, asemeni unei lighioane care nu știa să se apere decât într-un singur fel, eliminându-și, de pildă, conținutul intestinal, adversarul meu a împuțit aerul. Ceilalți au izbucnit în hohote de râs. Lupta a încetat. Înverșunarea mea s-a transformat în silă și rușine. Dar mai cu seamă

în uimire: cum a putut el inventa un asemenea procedeu infect, într-un moment în care ar fi fost cu neputință să mai evite înfrângerea?

Era o luptă de copii, pe un câmp plin de verdeață, idilic. Dar de atunci mi-a rămas un reflex: nu mai pot intra într-o luptă în care adversarul, la un moment dat, începe să dea semne că inventivitatea lui în a evita înfrângerea nu va ocoli nici maimuțăreala și, în ultimă instanță (chiar dacă nu în aer, ci pe hârtie!), nici crearea unei atmosfere pestilențiale.

SPIRITUL PRIMAR AGRESIV ȘI SPIRITUL REVOLUȚIONAR.

Niciodată, poate, spiritul primar agresiv n-a avut o bază de idei mai solidă ca în această jumătate de secol. Numesc spirit primar agresiv, în accepția pe care o capătă pentru mine în contextul contemporan această noțiune, acea mentalitate sau acea stihie care apare în timpul unor intense frământări sociale și care tinde să conteste valorile spiritului. Să le înlocuiască cu ce? Cu nimic! Se poate trăi mai bine și mai liniștit și fără ele.

Din partea unei culturi occidentale trecute de apogeu, spiritul primar a fost servit de către grosul acelor intelectuali numiți „de stânga“ (dar care n-au aderat niciodată la partidul comunist), în fond nihiliști, printr-un tir neîntrerupt împotriva tuturor valorilor zise burgheze, a tuturor noțiunilor care consacrau o viziune despre lumea stabilă și o morală nezdruncinată. Poziția a fost denumită întâi cu un înțeles existențialist „angajare“, și în numele ei chemat la judecată Flaubert, care a fost făcut responsabil de represiunea Comunei din Paris fiindcă n-a luat atitudine în timpul acelor evenimente. Astăzi poziția se numește mai simplu și mai modest: „contestare“. Gesturile care o ilustrează nu sunt însă mai puțin spectaculoase chemării în judecată a lui Flaubert (care, în treacăt fie spus, a mai apărut o dată în fața unei instanțe, de astă dată una adevărată, ca să dea socoteală de concepția sa morală în crearea Doamnei Bovary). Același Jean-Paul Sartre, căruia îi place să se creadă „revoluționar“, ridică în slăvi într-o enormă prefață care atinge proporțiile unui întreg volum de aproape cinci sute de pagini un scriitor foarte cunoscut acum în Franța, Jean Genet, numindu-l fără glumă sfânt și martir. În ce constă martirajul acestui talentat scriitor? În hoție, care îl duce la închisoare, la care aspiră ca la un rai fiindcă numai acolo găsești exemplarele cele mai „splendide“, mai „sfinte“ de criminali pe care îi poți iubi și admira. Îi plac lui Sartre toate acestea?

Judecând după neuitatul său personaj Autodidactul din La nausee, nu ne vine să credem. Dar insistând în lectura prefeței sale, altfel destul de indigestă, aflăm explicația exaltării sale nemăsurate, „revoluționare“, față de opera lui Jean Genet: cică, chipurile, această lume a pegrei celei mai abjecte, cu care se confundă ca într-o beție, fără posibilitate de iluzionare din partea cititorului că ar fi vorba de vreo parabolă, liricul ei creator, și față de care imprecația și viziunea neagră a lui Celine par de un inocent și roz sentimentalism, ar fi, după domnul Sartre, o contestare. Contestare a cui? A lumii burgheze, firește, a cui altcuiva?

Am citit în aceste recente luări de atitudine practice în sprijinul studenților în grevă din Franța, în care se afirmă de dragul de a fi purtat pe brațe de „katan-ghezii“ de la Sorbona, nici mai mult, nici mai puțin că nimic nu se poate învăța decât contestând și autocontestându-te. Cohn-Bendit, un tânăr fantast și fascinat de ideea de a vedea fluturând peste toate edificiile din lume, în locul drapelelor naționale, „care sunt făcute ca să fie sfâșiate“, drapelul negru al anarhiei, devine astfel eroul acestor timpuri, adulat și ridicat în slăvi de către niște intelectuali exasperați într-un fel straniu de apăsarea propriilor lor tradiții de cultură și civilizație.

Acestea sunt izbucniri. Apoi apele se retrag și apare un fel de năuceală, și mulți se întreabă: am făcut-o din entuziasm sau din prostie? Este într-adevăr responsabil Flaubert de represiunea Comunei din Paris, sau nu mai știm ce să mai spunem și ce să mai facem pentru a ne detașa de secolul al XIX-lea din ale cărui idei încă ne hrănim?

Fenomenul l-am cunoscut și noi, în alte condiții și cu altă coloratură, într-o cultură încă departe de a-și fi atins apogeul. Valorile au fost, de asemenea, supuse unui tir neslăbit, timp de un deceniu, și aduși la judecată scriitori clasici și contemporani care n-au înțeles cutare ridicare a țăranilor, sau cutare manifest muncitoresc care se produsese în timpul existenței lor, spunându-se chiar și atunci când realități biografice și de istorie literară constituiau o dovadă că acel clasic sau contemporan nu avusese cum să devină partizan al ideilor lui Karl Marx: cu atât mai rău pentru el, îl vom scoate din manualele școlare și îl vom rade din conștiința publică. Nu erau excluse nici atitudini marcate de un comic imens când se făcea din opoziția de idei cu un mare clasic o chestie personală. Un scriitor, de pildă, pe vremea când era critic, se exprima în felul următor: „Sunt foarte supărat pe Titu Maiorescu și n-o să-i iert niciodată că…“ Urmau niște idei care i se atribuiau marelui om de cultură. Dacă e să ne gândim că valorile trăiesc în

cărți și în conștiințe, asta înseamnă că fostul critic era supărat nu pe Maiorescu, căruia puțin îi păsa de el, ci pe cărțile lui și pe cei care le prețuiau, susținând astfel, fără voie, curentul de opinie al spiritului primar agresiv care cerea smulgerea lui Titu Maiorescu din spiritualitatea noastră.

Era adusă creația pe terenul gândirii celei mai vulgare, atribuindu-i-se literaturii, din oficiu, un caracter popular și un romantism menit să împiedice, în numele unei viziuni a viitorului, explorarea prezentului, a cărui descripție era proclamată doar în teorie. Toți doream să creăm o literatură revoluționară, să profităm de știința relațiilor sociale, așa cum a folosit-o Marx în studiile sale, și să ne formăm propria noastră gândire. Și atunci: Cum?! Propria noastră gândire?! Cum proprie? Și pentru ca o astfel de erezie „dușmănoasă“ să nu prindă rădăcini, se intensifica și mai tare, cu toate mijloacele presei, radioului și ale editurilor, tirul asupra valorilor. Nu era vorba nici pe departe de o necesară și mereu actuală confruntare a vechilor valori cu spiritul revoluționar al timpurilor noastre (confruntare care nu le micșorează puterea de atracție în conștiința prezentului, dacă sunt adevărate valori, și confruntarea, una adevărată, care nu falsifică înțelesurile operei confruntate, dimpotrivă, le sporește strălucirea, prin lumina puternică în care o concepție nouă despre lume le pune), ci o acțiune de discreditare a valorilor prin aducerea lor la spiritul comun al înțelegerii vulgare, anulatoare. Cine se îngrașă în acest timp și din toate acestea? Spiritul revoluționar? Nu, spiritul revoluționar trăia din alte surse, fără intermediari. Se îngrașă spiritul primar agresiv căruia îi place să afle că nu mai există valori, că creația literară e o excrocherie, iar inspirația o postură ridicolă.

Lui Gorki, „părintele“ realismului socialist, care văzuse și trăise multe în viața lui, i-a fost dat să cunoască, într-o întâmplare memorabilă, spre ce limite extreme poate ajunge spiritul primar dacă îl lași să înflorească. Se organizase în 1924 sau 1928 la Nijni-Novgorod o demascare religioasă prin arătarea reală a producției de moaște la care se dedau în secret călugării. Avusese loc totul la un bâlci tradițional și se luaseră și oarecare măsuri de păstrare a ordinii, autoritățile crezând că vor fi tulburări, că adică acei pravoslavnici care mai cred în moaște se vor scandaliza de faptul că s-a îndrăznit să se meargă cam departe. În loc de asta, populația se uita foarte curioasă și se minuna în cea mai deplină liniște de ceea ce i se dezvăluia. Ia uite, domnule, ziceau, va să zică așa, cu oase pisate amestecate cu untdelemn fabricau preoții sfintele moaște, și nu că erau ele adevărate, ale Sfântului Antoșa sau ale Sfântului Pantelei! Țțțțț! Gorki, nedumerit de

această reacție, s-a apropiat de unul și l-a întrebat: Ei, ce credea, era bine sau era rău ce se făcuse? „Foarte bine, i-a răspuns acela, bine ați făcut că ați arătat cum e cu popii. Acuma știți ce ar fi bine?“ Și aici marele scriitor, autorul Spovedaniei, și-a ascuțit atenția să nu-i scape nici o nuanță adevărată, autentică, venind de la izvorul nesecat al intuiției primare, despre ce ar fi bine de făcut de aici înainte pentru a împinge și mai departe spiritul revoluționar: „Să-i luați acuma, a zis acel ins, la rând și pe medici, și pe ingineri și să arătați cum e și cu ei…“ Iată de ce îi trebuie atâta timp spiritului revoluționar ca să învingă și de ce suntem supuși atâtor erori încercând să ni-l însușim: spiritul primar agresiv și apoi spiritul anarhic, de negație, înfloresc și ele pe terenul liber al marilor răsturnări, și nu o dată, în istorie, asistăm la stingerea temporară a spiritului revoluționar și la înflorirea, nu chiar efemeră, a celor două din urmă. Și nu o dată ne trezim, crezând că suntem revoluționari, susținând cu exaltare tezele spiritului primar a cărui grosolănie și agresivitate le confundăm cu ardoarea și fermitatea altitudinii. Iar intoleranța obtuză și amenințarea brutală le contemplăm cu stupoare, dar și cu o secretă convingere că spiritului filistin mic-burghez, care ne însoțește în revoluția socialistă, și spiritului reacționar burghez, împotriva căruia luptăm să-l eliminăm, nu li se cuvine ceva mai bun, asta merită, fără să ne dăm seama că nu spiritul filistin mic-burghez și nici spiritul reacționar burghez cad victime, ci marile valori clasice și contemporane, și până la urmă noi înșine, când e prea târziu să ne mai putem apăra și trebuie să ne degradăm în triste, sumbre și isterice palinodii. Falsa ardoare a dat naștere la scene mari, demne de o mare literatură. Dacă cei care le-au trăit ar fi ținut fie și un jurnal, sau pur și simplu și le-ar rememora astăzi, scriind amintiri sau făcând mărturisiri literare, am putea astfel înțelege multe din enigmele timpului. De ce, de pildă, cutare scriitor se ridica împotriva chiar a celui care îl apăra în ședință publică de atacurile spiritului primar agresiv, zicând: „Tovarășe… pe ce drum vrei să mă împingi?“ Cu alte cuvinte, cum de îndrăznea apărătorul să-l abată de pe drumul „sănătos“ pe care se afla în tovărășia spiritului primar agresiv, care stârnea în el nebănuite porniri masochiste? Luarea unei atitudini era deci în primul rând blamată chiar de victimă. Scena a avut loc aievea și riscă să se înece în uitare dacă eroii ei nu-i vor scoate la suprafață cadrul, ambianța, stihia care îi stătea în spate. Fenomenul însă nu se produce, vreau să spun, nu apare nimic. Asta înseamnă că terenul nu e încă cu totul degajat în conștiința noastră.

Fiindcă abia ieșiți dintr-un deceniu în care ne-am afirmat luptând uneori lipsiți de cele mai elementare arme împotriva spiritului primar și demagogic, care se lăfăia agresiv și pusese stăpânire pe multe poziții cheie, de unde pândea rânjind cu cinism manifestarea creatoare, am intrat în altul, în care pe lângă continuitatea pe care o aduceam cu literatura dintre cele două războaie – și nu e cazul să citez aici reușitele reveniri ale unui Arghezi, Camil Petrescu, M. Sadoveanu (nu Mitrea Cocor și nu încă altele, dar desigur Nicoară Potcoavă), George Călinescu, Z. Stancu, Geo Bogza, E. Jebeleanu, fără să mai vorbim de generația mea, zisă de mijloc, care a debutat și apoi s-a manifestat din plin în același deceniu – mai aduceam cu noi, pe lângă creația propriu-zisă, și victoria împotriva spiritului primar agresiv, ale cărui cetăți, apărate adesea cu arme inexpugnabile, a trebuit să le cucerim rând pe rând și nu fără victime. Ce-au înțeles din acest proces și din aceste victorii înduioșații admiratori ai lui Radu Gyr, care au tresărit la un moment dat? Sunt gata s-o ia la goană cu călcâiele sfârâind la cea mai mică adiere agresivă a spiritului primar și să se transforme rapid în și mai triști comedianți ai principialității ca cei din deceniul trecut. Spectacolul ar merita pânze epice.

Îmi amintesc că prin anii '50 presa literară și paginile de literatură și artă din ziare se luptau din greu cu „teoria așteptării“, care, chipurile, îi împiedica pe scriitori să scrie despre contemporaneitate. Se zicea că marii scriitori s-au băgat totdeauna în miezul evenimentelor și că zadarnic așteaptă unii sub vraja acelei teorii, fiindcă „muncitorii nu așteaptă“. Sugestia era că în cele din urmă timpurile istorice pe care le trăiam vor sfârși prin a se dispensa de acei încăpățânați care stau și așteaptă și că vor pieri împreună cu teoria lor, și acea pretinsă „distanță“ fără de care, vezi, dragă Doamne, nu puteau ei să scrie. Și așa cum au arătat evenimentele, dispensarea aceea a și venit, și era neverosimil și tragic să-l vezi pe Mihail Sorbul, autorul Patimei roșii și al Dezertorului, asociindu-se cu un oarecare redactor „înarmat ideologic“, ca să scrie o nouă piesă: bietul Mihail Sorbul venea adică cu talentul? iar luminatul redactor venea cu orientarea. Oamenii din realitatea reală sunt ghidați de întâmplări implacabile și pline de substanță, nu sunt eroi de romane fade, produse ale unei imaginații excitate. Închipuiți-vă: Mihail Sorbul, la vârsta lui, era și el convins de necesitatea unei literaturi revoluționare și voia s-o facă. A scris chiar o nuvelă, Meeting, care mi-aduc aminte că a și plăcut.

Au trecut de atunci aproape douăzeci de ani, în acest timp am fost, vrând-nevrând, în miezul evenimentelor, am cunoscut personaje și întâmplări memorabile. Am fost eroi, și nu spectatori. Știm multe. Și s-a creat și „distanța“ aceea necesară pentru a putea descifra în liniște sensul tuturor răsturnărilor. Iar ideile care domină perioada noastră de acum nu mai alimentează spiritul primar agresiv și intolerant de altădată.

A pierit stihia care alimenta falsele mituri atât de dragi spiritului primar și cu ajutorul cărora își făcea jocul.

SCRIITORUL ȘI MARILE SEISME.

Există puțini scriitori care să presimtă marile seisme imediate care îi așteaptă pe oameni. Când sunt, istoria ne spune pe urmă că ei le-ar fi pregătit prin opere. Este explicația pe care totdeauna o dau istoricii despre evenimentele petrecute. În realitate, lucrurile nu pot avea mereu, la bază, acest determinism. Cum l-am putea explica? Fiindcă analiza raporturilor sociale în care trăiește scriitorul nu ne dă totdeauna cheia gân-dirii sale artistice și nici filosofice. Așa înțelegem de ce nu se poate decât în mod cu totul excepțional ca gândirea unui filosof să fie pusă în practică de el însuși. Rareori cel ce-a gândit înțelege pe cel ce pune în practică această gândire. Rousseau i-a înflamat, prin ideile sale, spiritul tânărului Robespierre. Dar nu e exclus ca, dacă Rousseau ar fi apucat zilele revoluției, elevul său să-l fi ghilotinat.

Pentru că, părăsind cazul de excepție al literaturii franceze prerevoluționare, în ce măsură, de pildă, scriitorii români dintre cele două războaie au gândit sau au presimțit marile seisme care urmau? Sigur că, astăzi, istoricii pot să ne explice că în cutare curent literar, întreținut în cutare revistă, deslușim o ideologie care avea să fie cauza seismelor. Asta poate să pară chiar evident. Este însă discutabil că vreun curent literar a presimțit caracterul dezastruos al celui de-al doilea război mondial.

Să ne referim la marii scriitori: Sadoveanu cu pri-săcile lui nu presimte nimic, deși cărțile lui aveau să fie arse, la un moment dat, în piața publică. Suntem mirați să aflăm astăzi acest lucru. Întrucât povestirile de la „Hanul Ancuței“ puteau stârni ura sălbatică a legionarilor? Explicația trebuie căutată în atitudinea omului, nu în creația lui. Dar Liviu Rebreanu? Adam și Eva, Ciuleandra, Amândoi, Gorila *etc.* conțin ele neliniștea prevestitoare de cataclism? Abia Blestemele lui Arghezi ne pot da un mare fior. Descoperim

azi în ele un sentiment al apocalipsului. E o lume care se strâmbă, se destramă și putrezește. Efectul se obține prin aglomerare, care exprimă probabil teroarea resimțită de poet la apropierea cutremurului. Dar asta e interpretarea noastră de acum.

Mai degrabă oamenii de rând au avut presentimentul viitorului dezastru. Prin ce? Prin neliniștea morală provocată, poate, de sentimentul păcatului, al insuficientei credințe, al culpei: nu trăim bine, viața noastră nu e curată, nu e frumoasă, o să plătim pentru asta.

Mulți, judecând strict rațional, au condamnat „fenomenul Petrache Lupu“ pe motiv că a fost organizat de preoți, ca să exploateze credința naivă a maselor. Iar prin faptul că, astăzi, Petrache Lupu e un cooperator obișnuit, unii vor să spună că totul a fost o farsă. O fi fost! Dar ceea ce am văzut eu, acolo, nu era nici o farsă, chiar dacă documentele ne pot demonstra că specularea întâmplării a fost organizată de sus, fie pentru întărirea autorității bisericii, fie, pur și simplu, ca o diversiune.

Am plecat din Siliștea-Gurnești, cu căruța, cu părinții mei, să-l vedem pe sfânt. Era în 1937, cred. Nu voi spune ce am văzut, n-am acum paleta pregătită ca să descriu terifiantul spectacol oferit de bâjbâiala orbilor, bestecăitul ciungilor și al paraliticilor, care singuri prin numărul lor ofereau o imagine infernală; mi-a rămas însă în minte mulțimea de mii de oameni, adunată pe o câmpie lângă Dunăre să-l aștepte pe vestitul cioban. Un fapt era neîndoielnic: tânărul om fusese mut și povestea că în urma unei vedenii, a apariției unui „moș“ în singurătatea sa de păstor, își recăpătase graiul. Că i s-a sugerat că acest „moș“ era Dumnezeu n-are acum nici o importanță. Mulți au avut astfel de viziuni și cu toate acestea n-au ajuns celebri ca acest modest cioban. De ce? Pentru că mulțimea, pe care am văzut-o așteptându-l, avea nevoie de o soluție. Mulțimea, în acei ani, în 1937, avea sentimentul apocalipsului care se apropia, al sfârșitului lumii, când războiul, cu crimele lui nemaivăzute și abominabile, avea să se rostogolească și peste pământul nostru. Acest sentiment obscur trebuia într-un fel sau altul să fie canalizat. Și Petrache Lupu, l-am văzut cu ochii mei, s-a urcat într-un fel de prepeleag și a zis așa: „Fraților, l-am văzut pe moșul! Și mi-a spus că o să trimeată pe pământ o stea cu patru colțuri care să aibă la un colț apă, la altul foc, la altul cenușă și la altul întuneric. Focul are să vă ardă să vă facă cenușă, să vie pe urmă apa să spele pământul și apoi să cadă întunericul. Fraților, sunteți păcătoși! Mai faceți?“

Mulțimea care stătea în genunchi a răspuns într-un murmur plin de groază: „Nu mai facem!“ „Mai faceți?“ a repetat profetul. „Nu mai facem!“ „Mai faceți?“ i-a biciuit din nou ciobanul cu glasul lui, a cărui sâsâială devenise șuierătoare. „Nu mai facem, aaaa!“ i s-a răspuns iarăși, după care tânărul păstor s-a dat jos din prepeleag, ne-a zis să stăm toți pe două rânduri și a trecut printre noi, punându-ne fiecăruia mâna pe cap.

Astfel de fapte există mereu în popor. Dar nu totdeauna capătă dimensiuni în conștiința colectivă. La noi în sat, mi-aduc aminte că într-o zi, să fi fost prin 1930, ne-am pomenit într-o dimineață în casă cu o muiere care ne-a anunțat: „Nea Tudore, țață Joițo, ați auzit?“ „Ce?“ „Peste trei zile se răstoarnă pământul! Pusei de mămăligă, zice, și venii să vă spun.“ „Ce vorbești, zice tata, vreți să muriți sătui?!“

Era o viziune apocaliptică pură, apărută ca expresie a unei terori fără nume. S-a răspândit în tot satul, a ținut trei zile, și cum a treia zi pământul nu s-a răsturnat, lumea și-a văzut mai departe de vite și de copii.

Asta nu înseamnă că scriitorul trebuie să se transforme într-un soi de Casandră (prevestitoare de rele). Dar să dea glas neliniștii morale a maselor, asta este, între altele (în ciuda gratuității artei!), pe deplin posibil. Este, pe lângă căutarea sensului existenței, o condiție a marii literaturi, a universalității ei.

OAMENI CUNOAȘTEM?

Trebuie să mărturisesc că nu văd în București în câteva luni atâta lume câtă văd în câteva zile ori de câte ori mă duc pe la mine prin sat. E cazul să exprim aici o îndoială cu privire la formula de existență a orășeanului comparată cu aceea a omului care trăiește într-un sat. Trebuie să te saturi de oraș ca să începi să reflectezi la modul de viață în comunități mici, în care individualismul e moderat de privirea vecinului sau de ochii uliței, care te vede când pleci de-acasă și când te întorci. Dacă nu ești atent, ți se aud și șoaptele, fără să mai vorbim că toată lumea știe cum îți crești copiii, cum te porți cu părinții și cum îți iubești nevasta. Asta e foarte rău, ar zice cineva înspăimântat de ideea că viața sa personală s-ar desfășura ca pe o scenă, ca pe un podium imens, în care fiecare ar fi și spectator și actor.

Ia să vedem, ce rău e aici? În primul rând că marile spaime ale individualistului se diminuează și caracterul devine mai ferm. N-ai să vezi decât foarte rar un om cu fața schimonosită, în timp ce la București mi-e dat

să întâlnesc zilnic oameni dominați de o psihologie obscură, care își schimbă o hotărâre luată de trei ori pe zi, iar culoarea feței de trei ori pe minut. Acest chip schimonosit nu este expresia unei complexități de conștiință, cum credea Lovineviolențăscu sau Camil Petrescu, ci, așa cum am spus, a unui individualism iremediabil, mascat cel mai adesea, dar care în cele din urmă tot iese la iveală cu o vioviolențălență cu atât mai mare cu cât a fost mai mult comprimat. Calomnia și intriga, care îl însoțesc, abile și rafinate, dar cel mai adesea grosolane, îl împing pe omul chinuit de obsesia propriei sale personalități pe un drum fără întoarcere, agravat de faptul că aproapele său cu care intră în conflict nu e pe aceeași stradă cu el și nu iese în aceeași piață. Omul e silit să-și suporte mai singur aici întreaga povară a deciziilor sale, decât acolo, unde ceilalți îți corectează pașii prin simpla existență colectivă.

În al doilea rând, cimitirul e mai aproape de vederea omului, și perspectiva lui îl face pe om mai senin, fiindcă știe ce-l așteaptă. Cu alte cuvinte, omul îmi pare într-o astfel de colectivitate mai liber, în timp ce în marile aglomerări se crede nemuritor. Or, cine nu-și cunoaște condiția e mai robit de ea, mai captiv, prins cum e într-un program de ucidere a timpului care îl abate fără greș de la reflecție și câștigarea unui echilibru biruitor. Mă feresc să vâr în toate acestea soarele și spațiul, zăpezile și alte elemente, în mijlocul cărora copiii noștri ar crește apropiați de natură și bine adaptați pentru lupta cu mediul. Argumentația mea țintește numai individualismul feroce, care se hrănește nestingherit din inimile unora dintre noi, în singurătatea blocurilor confortabile sau nu, în care ne refugiem zilnic, și din care zadarnic năvălim tot zilnic deambulând pe străzi și bulevarde, în căutarea, cine știe, a unei fraternități, după care tânjim! Acolo, omul e acasă pe orice uliță, îl găsești peste tot: ce faci, Ilie, ce faci, Gheorghe? Și nu se poate să nu simți o cumplită invidie când te uiți și le vezi privirile licărind de o mare și mereu proaspătă încântare, intensă și aproape inexplicabilă, secret, poate, al dezvăluirii sufletului, al deschiderii ușilor lui ascunse, eliberând spiritul de patimi și oferindu-i satisfacția contemplării. Așa-zisa disimulare, de care s-a vorbit, e o observație adevărată, dar dinafară. Ei între ei nu cunosc aceste ziduri ale incomunicabilității. Omul se uită la om și se bucură, iată o descoperire pe care uitasem s-o mai fac! Și să nu credeți că în acest sentiment nu intră sau se ignoră ceea ce a cucerit omul care trăiește în marile aglomerări, gravitatea pe care o dă lupta pentru existență,

ironia în observarea moravurilor, conversația sclipitoare, curiozitatea avidă pentru viața planetei. Au televizoare și aparate de radio.

Îmi vine în minte ideea să fac o statistică simplă și să întreb pe unul de-acolo și pe unul de-aici, câți oameni cunoaște fiecare. Câți oameni „cunoaște“, și nu câte „cunoștințe“ are. Mă tem că lista omului marilor aglomerări va fi mai mică în oameni pe care i-ar cunoaște și s-ar bucura să-i vadă zilnic, și lungă de tot felul de cunoștințe pe care nu dorește să le vadă decât din când în când. Și dimpotrivă la cel de acolo, a cărui listă mă tem că ar fi mai bogată în oameni pe care chiar dacă nu dorește să-i vadă zilnic îi vede totuși prin forța lucrurilor și reușește să facă din această condiție, de care mulți fug îngroziți, o mare victorie. Iar lista cunoștințelor ar fi albă.

PERSPECTIVA DE A DEVENI MORALIST.

Văd cu groază perspectiva de a deveni moralist. Nici măcar lui Tolstoi nu-i stă bine când spune că o pereche de cizme bine făcute de un bun cizmar sunt mai utile omului decât un roman, sau că Simfonia a IX-a de Beethoven nu e bună fiindcă nu conține nici un mesaj creștin.

Morala constituie pentru artă o primejdie pe care mulți o subestimează, arta se apropie mai mult de natură prin cruzimea ei infantilă decât morala, care e creația spiritului uman matur, împins de nevoia de a pune ordine în viața afectivă și a ține în frâu instinctele. Uneori ea devine necruțătoare, tinzând la suprimarea totală a instinctelor, ca și când fără ele ființa umană ar putea supraviețui.

Un creștinism „fără ieșire“ a neliniștit gândirea noastră europeană ajunsă în fața descoperirii existenței, a cărei autonomie față de morală trebuia pusă în acord cu divinitatea.

Asta i-a determinat pe unii să afirme că omul e un animal cu conștiința bolnavă, dominat de un sentiment tragic al existenței. Mai înainte danezul Kirkegaard a scris un tratat al disperării, a cărui lectură într-adevăr te poate îngrozi pentru totdeauna. Fiindcă, se spune în el, „creștinismul a descoperit o nenorocire pe care omul n-o cunoaște, ca om, existența: și asta e maladia mortală“. Iar faptul că nu știm că suntem disperați, că adică suntem niște sănătoși închipuiți, nu înseamnă că nu suntem bolnavi de această boală care se aplică eternității noastre, chiar dacă murim fără să fi descoperit vreodată acest lucru. Iar cei superiori în conștiință sunt superiori și în disperare, știu adică de ea mai mult decât ceilalți și nu mai pot și nici nu e bine să dea

înapoi. De ce? Pentru că disperarea ar trebui s-o considerăm un avantaj enorm. A suferi de acest rău al existenței „ne așează deasupra animalelor, progres care ne distinge de ele altfel decât numai pe verticală și este un semn al verticalității noastre infinite, sau al sublimului spiritualității noastre…“

Eroii lui Tolstoi și Dostoievski porneau deci zadarnic în căutarea inocenței pierdute. Nu voiau să accepte maladia mortală, turmentați de bănuiala că dacă renunțăm la divinitate atunci vom ajunge să gândim că totul ne este permis.

Nu s-ar putea spune că omul secolului nostru n-a gândit și astfel, dovadă atrocitățile și ignominiile pe care le-a comis, crezând deci că poate înfăptui orice nelegiuire, fără să dea socoteală. Totuși, din călău a ajuns repede victimă, și astfel a expiat, și să sperăm că am tras cu toții din asta destule învățăminte ca să ne treacă cheful de a le mai comite cel puțin pentru o lungă perioadă de timp. Findcă a gândi că totul ne e permis, în absența unei divinități care ne-ar pedepsi, nu înseamnă că scăpăm de pedeapsă. Pierim prin propriile noastre fapte, care declanșează în lume, fără a le mai putea opri, dezordini colosale, care năvălesc apoi asupra noastră cu forța implacabilă a catastrofelor naturale. Să ne purtăm deci bine ca să nu zdruncinăm un echilibru (creat cu trudă de civilizația noastră), între instincte și rațiune. Și să nu exaltăm puterea nici a instinctelor, nici a rațiunii, sau să le negăm pe rând.

Arta nu ne plasează în afara luptei pentru obținerea acestei armonii la care aspirăm și care clipă de clipă este pusă în dezechilibru de expansiunea eului nostru, care folosește, cu viclenie, când instinctele, când rațiunea. Opera de artă e seducție, și când conține în ea, elemente prea vizibile ale unei morale oricât de fascinante, această seducție se micșorează. Scriitorii obsedați de mari aspirații morale sacrifică o parte din seducția naturală a artei, pândind însă tot timpul să nu ucidă în ei pe artist, fără de care nici moralistul n-ar mai avea nici o putere de convingere.

De obicei vârsta ne împinge spre tot felul de rătăciri, semn al slăbirii puterii creatoare. Naiv, scriitorul ajuns la bătrânețe își închipuie că dacă trece el, de pildă, la brahmanism, brahmanismul lui va fi la fel de seducător ca și opera sa de dinaintea convertirii.

Ași dori să am prieteni necruțători care să-și râdă de mine fără milă dacă, apucând să îmbătrânesc, ași deveni un moralist sâcâitor, sau m-ași apuca, Doamne ferește, să îmbrățișez cine știe ce doctrină sau credință care

m-ar rupe de viața mea trecută și de eforturile mele care mi-au iluminat tinerețea.

COMPROMISUL CU PRIETENII.

Cum se face, cum reușește un român să întoarcă pe dos mănușa tragică și s-o arunce în față destinului? Dintr-un dușman potențial își face un prieten pe viață.

Devenind bucureștean și debutând în literatură, eram invitat la cenacluri, la revelioane. Asistam la veselia generală crunt și plin de orgoliul răspunderii universale pe care o simțeam că îmi apăsa umerii și părăseam aceste petreceri însumându-i pe toți.

Cum se puteau sclifosi atât de inconștienți, mă întrebam eu, când știau totuși foarte bine în sinea lor că într-o zi vor muri? Ce înțelegeau să facă din viața lor? Cum credeau ei că poate fi învinsă această fatalitate? Prin jocuri de cuvinte care îi făceau tot pe ei să râdă de idioțenia propriei lor gândiri? Jucau mici scenete, improvizau sau cântau acompaniați de pian, reclame (eram uluit de memoria colosală pe care o aveau în acest sens), și, pentru ca nimic să nu le turbure câtuși de puțin seninătatea sufletească, inventau, inspirându-se din Urmuz, jocuri numite, de pildă, Ismailuri, cu ajutorul cărora luau în tărbacă oameni și idei ale timpului, scriind fiecare, pe o temă dată, lucruri grotești și aberante, care constituiau răzbunarea inteligenței lor sclipitoare față de obtuzitatea sau demagogia unora dintre contemporanii lor intelectuali care urcau cu energie și fără scrupule pe scena socială și care, dacă ar fi aflat, i-ar fi privat pe acești urmuzieni de libertate pentru multă vreme. Aveau însă grijă să distrugă acele hârtiuțe. Mă mir cum mă suportau între ei, fiindcă după fiecare scandal plecam trântind ușa și aveam sentimentul că am rupt cu grupul lor pentru totdeauna. Nu, după un anumit timp mă invitau din nou, ca și cum nimic nu s-ar fi întâmplat. Iar eu mă duceam crezând de fiecare dată că o să-i găsesc schimbați. De unde! Peste ani, și asta mi se părea formidabil, dădeam peste aceiași oameni parcă i-ași fi văzut ieri. Ei bine, am sfârșit prin a rămâne prieteni, vreau să spun că n-a devenit niciunul dușmanul meu înverșunat, după câte figuri le-am făcut la toți.

Dar fiindcă cititorul așteaptă de la noi „mărturisiri“ literare, e cazul să povestesc că unul din ei era critic literar și că, în clipa când i-am dat să citească acea versiune a primului volum din Moromeții, pe care mă

hotărâsem eu în iarna anului 1955 s-o dau la tipar, i-a trecut prin cap că, în sfârșit, a venit momentul să-mi plătească și mie pentru aceste nenumărate figuri pe care i le făcusem, și iată cum a procedat. Mi-a citit cartea și, când ne-am reîntâlnit, s-a uitat senin în ochii mei și mi-a spus foarte liniștit și cu multă grijă să fie clar în expunere și să înțeleg exact ceea ce dorea să-mi comunice:

— Impresia generală cu care rămâi după lectura romanului dumitale, mi-a zis el, este, întâi, că eroul, acest Moromete, e cam nebun. Încercând să cauți explicația în ce constă nebunia lui, nu prea reușești. E foarte autentic descrisă și pare foarte adevărată. Și atunci îți vine în minte că o singură explicație poate fi: că și autorul e cam nebun. Acuma, asta n-ar fi o piedică în calea publicării romanului în revista noastră, dimpotrivă, dar, judecat ca roman, nu prea ține, ți-aș propune să faci din el niște nuvele. Ar avea mare succes și ai fi perfect pe linia întâlnirii din pământuri, dar cu un registru mai bogat și mai profund…

„O să găsesc oare altul mai bun ca ăsta care să se priceapă la literatură?“ m-am întrebat eu, trecând fără să fi înregistrat prea bine peste prima parte a spuselor lui. Fiindcă a doua mă interesa.

— De ce crezi dumneata că romanul meu nu ține ca roman și îmi propui să fac din el niște nuvele?

— Păi, uite de ce, mi-a răspuns el ricanând.

Și m-am pregătit să-l ascult cu o curiozitate limpede: avea ceva să-mi spună? Era critic literar, sau un simplu veleitar? Era un foarte bun critic literar! Dar avantajul creat de mine prin neacceptarea unei prietenii în stilul pe care mi-l propunea mediul literar a fost decisiv, pentru ca omul din fața mea nu m-a cruțat nici el și mi-a spus crude adevăruri, când existau suficiente motive să mă copleșească cu elogii, cum tăcuseră alții.

— Să știi, i-am spus eu la urmă, că mi-ai dat, rânjind, prețioase sfaturi. Păstrează-ți rânjetele pentru amicii dumitale, cărora sunt sigur că o să le povestești cu lux de amănunte cum a decurs întâlnirea, iar eu o să-mi păstrez sfaturile, care n-ar fi stricat să fi ieșit din alt cap. Dar ce să facem! Luăm și noi ce găsim!

N-a înțeles ce i-am spus și a citit neîncrezător prima parte a versiunii refăcute, finale, pe care i-am prezentat-o spre publicare. I-a dat drumul, dar a și scris un articol mic și reticent în Gazeta literară, ca să poată să scrie pe urmă unul mai mare, în care să-și arate nemulțumirea că n-am făcut totuși din romanul meu niște nuvele. Ce frumoase ar fi fost! Interesante! Era, ca

orice critic dotat, tiranic în opiniile lui și abia la urmă, când a citit romanul în întregime, s-a convins că eu și nu el avusesem dreptate în ce privește ideea dacă trebuia sau nu să fac un roman. Iar eu nu mai trebuia să fiu convins, din moment ce-i ascultasem judicioasele sfaturi, că nu fusese crud cu mine, ci drept.

A scris apoi un articol plin de entuziasm și am devenit prieteni. Și-a păstrat poziția inițială, dispoziția de a nu-mi trece cu vederea scăderile literare. Cu cele umane, însă, am ajuns amândoi la un compromis, și în cincisprezecece ani nu ne-am certat în mod serios niciodată. Am ajuns chiar să cred că faptul a devenit imposibil, cum imposibilă e pentru unii împăcarea, trecerea peste ura care ni se injectează la un moment dat în inimă. Șansa e să fim în acel moment greu al ciocnirii umane obsedați de ceva care să ne acapareze întreaga ființă. Injecția de ură se varsă atunci pe undeva pe lângă noi.

COMPROMISUL CU IDEILE.

Ideile sunt viața noastră! Ne facem despre noi înșine și despre lume o idee, sau un sistem de idei, și nu renunțăm la ele nici atunci când vedem că din pricina lor ni se destramă căminul, ne pierdem prietenii și, uneori, în condiții excepționale, de convulsie socială, ne pierdem chiar libertatea și viața. Compromisul cu ideile e un lucru tragic, fiindcă omul simte instinctiv că ideea aceea e chiar el, în timp ce un om, un lucru, un obiect nu e decât ceea ce a dat el în afară, o investiție, dintre care cea amoroasă angajează mai mult sau mai puțin din ființa sa, ca și lumea care îl poate dezamăgi și pe care o poate disprețui suveran. Dar ideea despre sine? Asta e ceva cumplit. Eu, mă?! face omul ducându-și mâna la piept ca pentru a-ți atrage atenția asupra ființei sale, ca și când ai putea fi orb și nu l-ai vedea. Eu să fac chestia asta? se holbează la tine cu ochii în flăcări.

Dacă această identificare a noastră cu o idee nu ne-ar duce adesea și la o neasemuită trufie, ar trebui să ne admirăm de dimineața și până seara. Dar curând această identificare devine intolerabilă. Începem să pretindem ca toți ceilalți să adopte ideea noastră și devenim cu atât mai agresivi cu cât ni se sugerează de ici, de colo un compromis cu alte idei, ale altor oameni. Compromis? He, he! Și cu cât suntem mai necunoscuți în profesiunea sau în cercul nostru, cu atât suntem mai vanitoși și cu conștiința de sine mai exacerbată. Țin minte o istorie petrecută pe malul mării, cu un grup de

bărbați care așteptau autobuzul să-i ducă de la Eforie la Constanța. Unul dintre ei, căutându-se prin buzunare, zice:

— Mă duc până colea la chioșc, să-mi cumpăr un pachet de țigări.

Și n-a adăugat: Așteptați-mă, dacă vine autobuzul. Era de la sine înțeles, erau împreună și pe deasupra erau și prieteni. Autobuzul vine, și ăștia, făcându-și cu ochiul unii altora, se urcă în el, nu-l așteaptă pe celălalt. Acesta revine în stație și vede. Așteaptă, se urcă în autobuzul următor și cât pune piciorul pe prima treaptă scoate un briceag din buzunar și repede îl spală în primii pasageri pe care-i găsește pe platformă. Este arestat și condamnat. La proces, după ce se face de către procuror proba că acuzatul este perfect normal, este întrebat, bineînțeles, ce-a avut cu cei trei pe care i-a tăiat? La care el le-a dat, mormăind flegmatic, următorul răspuns: „… Să-mi facă ei mie așa o figură!“ „Păi nu ți-au făcut-o ei, ăștia pe care i-ai tăiat, i s-a spus, ci ceilalți, care plecaseră!“ „Ei și?!“

Va să zică asta era! I se făcuse Luminăției-Sale, Gălbejiră Gheorghe, o figură care nu se putea înghiți! îi cădea rangul! Și pentru asta nu era absolut necesar să plătească cei care i-au făcut figura, ci oricare alții, deoarece erau tot oameni și purtau răspunderea în această calitate pentru faptul că n-au avut grijă ca Alteța-Sa Serenisimă Sfrințilă Vasile să nu îndure asemenea afront.

Nu e nici o exagerare. Am în sat un prieten din copilărie pe care l-am vizitat de curând. A fost exclus din partid pentru motivul (îl redau aici așa cu l-am citit în Apelul pe care l-a făcut el către forurile superioare față de hotărârea de excludere) că s-a crezut el că e Alfa și Omega. E neîmpăcat. A citit enorm, și cu anii a căpătat, datorită acestor lecturi, un vocabular criptic și sumbru, în timp ce sufletul lui îl vezi parcă zbătându-se să iasă la lumină prin această platoșă de fier a ideilor. Abia deschide buzele, se uită drept înainte necruțător, iar imaginea lui e obsedantă, desculț cum stă pe prispa casei, pământiu la față și pătat de o bătrânețe care începe să-i ia din violența gândirii, dar fără să-i aducă împăcarea. Are o fată care e chiar el, dar cuminte, cu greu spune un cuvânt. A terminat cu bine liceul. Secretul vieții acestui om nu-i mai aparține lui, tot satul îl cunoaște. Muncește ca un cal una sau două săptămâni, apoi cu jumătate din câștig se duce și bea, când proferă teribile amenințări și smulge în același timp și admirația celorlați prin cunoștințele sale haotice. Îl căinează, ăsta ar fi trebuit să ajungă mare. Dau vina pe băutură.

Odată mi-a făcut la București o vizită și mi-a cerut să-l împrumut cu niște bani. L-am împrumutat. Abia peste ani am aflat ce se întâmplase. Fusese trimis de conducerea gospodăriei lor agricole cu niște oi la o expoziție în capitală. Ce-a făcut? Înainte să le expună sau după ce le-a expus, nu se știe precis când, el le-a vândut aceste oi și a băut banii. Așa povestesc oamenii din sat, n-aș vrea să-l jignesc afirmând că eu cred acest lucru. Și că de-aia umbla pe la unul și pe la altul să se împrumute, ca să pună banii la loc. Bineînțeles, chipul lui nu e tot timpul întunecat, are și umor, care e însă totdeauna născut din situațiile în care e pus. Au vrut odată unii care nu-i suportau ironiile mușcătoare să-l bată, au spart becul din încăperea MAT-ului și au tăbărât pe el. L-au umplut de sânge, l-au tăiat pe obraji. Așa credeau ei. Când au aprins însă lumina, furia lor n-a mai cunoscut margini. Îl bătuseră și-l schilodiseră pe altul, pe unul dintre ei, în timp ce el, prietenul meu, se smulsese de sub grămadă și reușise să fugă. Cel care fusese luat… drept el l-a dat pe urmă în judecată fiindcă n-a vrut să stea să fie bătut, învinuit adică atât pentru că a fugit, cât și mai ales pentru faptul că a fost ciopârțit altul în locul lui. Ar fi trebuit, pesemne, să dea un chiot ca să-și anunțe astfel dușmanii! „Bă, nu mai dați, că eu am fugit!“ Mare nerod și ăla!

Altădată, cică, tot la MAT, s-a repezit în trei pe care i-a trântit pe sub mese, pesemne erau beți toți… Și după ce i-a văzut pe jos pe sub scaune cică s-ar fi întors spre un prieten care era cu el și i-ar fi strigat indignat: „Ce faci, bă Ilie! Mă lași singur cu trei?!“ Adică, erau ăia pe jos, dar cine putea să-i garanteze că n-aveau să se ridice în cele din urmă și să-l învețe minte? Și era alarmat cu o clipă mai devreme că prietenul său Ilie îl lăsa singur…

A citit tot ce-am scris. Despre prima carte a zis că am știut și eu ce s-a petrecut în sat pe ulița noastră și am scris ce-am știut. Adică nu mai mult. Nu e, adică, mare lucru, să scrii ce știi. Și că mai mult de atâta n-o să mai pot. La a doua, care nu mai avea drept subiect lumea satului, a zis: „Asta e ceva științifico-fantastic!“ În sfârșit, la a doua carte de mari proporții despre țărani a refuzat să spună ce crede, dar și-a exprimat în schimb părerea despre autorul ei, că „e cel mai mare speculant al scrisului românesc“.

Stau cu el de vorbă pe prispa casei lui și parcă nici nu mă vede. E zi de duminică, dar el a lucrat de dimineață la pădure, la niște puieți. Mă uit la el și-mi dau seama că ideea care a pus stăpânire pe el acum douăzeci de ani nu s-a domolit și că nu-l va părăsi până n-o să-l devoreze în întregime.

— Asta e, îl aud mestecând parcă printre măsele, ar trebui aici în sat la noi un Felix Edmundovici Dzerjinsky, să bage groaza-n ticăloși și-n contrarevoluționari…

Și îmi dau seama că acest Felix Edmundovici visat ar fi vrut să fie el, dar nu l-au lăsat… Mă grăbesc să-mi scurtez vizita. Nu-mi place să-mi pierd prietenii din copilărie, suportându-le tirania conștiinței lor de sine.

OBSTACOLE ÎN CALEA LECTURII.

I

Autorii mei preferați au început să fie doar cei care mă feresc de senzația, care mi se furișează adesea, când citesc, în inimă, că în loc să ies afară și să trăiesc, stau închis în casă și pierd timpul. Altădată nici un scriitor care purta acest nume nu mă făcea să prețuiesc, atât de avar, propriul meu timp, al existenței mele. O pagină bună mă răsplătea, îmi era suficientă; acum toată cartea trebuie să fie bună! Tot felul de obstacole stau în calea lecturilor mele. Iată, de pildă, am cumpărat recent Sadoveanu, Anii de ucenicie, Ion Barbu, Versuri și proză, și fiindcă era vorba de un scriitor din județul meu, Galaction, Chipuri și popasuri. Să văd, zic, cum au scris ei, după ce am văzut, mai demult, și am admirat, copleșit, cum se pot scrie confesiuni spunând tot adevărul în felul cum a făcut-o, de pildă, Rousseau. Știam, aveam adică în minte ideea că la scriitorul român marea confesiune e opera sa, și că adevărul crud despre existența pe care el a dus-o, ca om și ca scriitor, îi cam displace. Lumina în care s-ar pune respectând adevărul nu-i convine, deși, așa cum s-a spus, adesea viața și firea sa sunt mai spectaculoase decât opera. Totuși, mi-am spus, să citesc, oricum, voi găsi ceva revelator…

„Mărturia literară“ a părintelui Galaction nu mă surprinde însă cu nimic față de ceea ce opera sa desvăluie. Vreau să spun că n-o luminează câtuși de puțin din vreun unghi nebănuit și nici n-o întunecă. Ceea ce e strălucit la acest povestitor rămâne, așa cum se cuvine, inexplicabil, iar ceea ce e slab se explică din gros prin etalarea intențiilor morale. Părintele „cade“ în greșeala trufiei când ne arată cu degetul ideile creștine care i-au călăuzit existența și creația. „Așa cum se întâmplă cu orișicine care a cutezat să turbure pe contemporani cu visurile și cu scrisul lui, am cășunat și eu discuții, controverse și schisme, declară el. Unii nu se pot împacă cu limba

mea literară; alții mă găsesc prea bigot și moralizant; alții – cu mai multă devoțiune și mai puțină jertfă deșartelor frumuseți pământești… Îi rog pe toți să citească și să recitească bucata mea Trandafirii. Bucata aceasta rezumă, lămurește și simbolizează surprinzător toată simțirea și toată literatura mea.“

Dacă e așa, îmi zic, hai să citesc această bucată. Și caut la pagina 59. A scris-o în 1910, adică la treizeci și unu de ani, în plină putere, iar recomandarea s-o citim ne-o face în 1942, cu nouăsprezece ani înainte de moarte, deci la vârsta când spiritul e mai puțin șovăielnic și poate greși mai greu. Asta în viața morală și în viața practică, sau în știința despre viață și despre moarte – dar nu despre artă. Eliberarea spiritului de vitalitatea biologică nu duce pe artist în mod obligatoriu spre iluminări estetice. Tolstoi era chinuit la șaizeci de ani de povara dorințelor trupului său, fără să ne spună însă, el, care știa parcă totul, că o dată scăpat de această povară și creația artistică, în cazul lui, eșuează în didacticism. Maturitatea artistică nu coincide obligatoriu cu maturitatea biologică și uneori nici chiar cu a spiritului. Este arta o categorie a spiritului, ca fenomen obiectiv, subiectiv însă forța creatoare a artistului n-are vârstă și se manifestă printr-o independență turburătoare atât față de stadiul biologic al vieții creatorului, cât și față de stadiul spiritualității lui.

Părintele Galaction povestește cum o fată l-a plăcut la vârsta de doisprezece ani și i-a dat un buchet de trandafiri. Turburat, băiatul găsește apoi în sine un impuls religios care învinge dorința sexuală care creștea în el asemeni unui fir de iarbă otrăvită și depune acești trandafiri sub o troiță. «Aici să depui florile tale» am auzit clar în mintea mea… Cuvinte minunate, cuvinte simbolice!

Într-adevăr! De-aici avea să iasă povestirea De la noi la Cladova, cu care părintele s-a mândrit mult. În ea, un preot are puterea de a împărtăși cu grijanie și nu cu altceva o femeie care murea după el. Când am citit demult această nuvelă nu-mi venea să-mi cred ochilor. Cum e posibil, îmi ziceam, că conceapă cineva o asemenea mistificare a sufletului unui biet preot, care trăia destul de pașnic în Cladova lui și nu era cine știe ce căutător al inocenței pierdute, care să lupte, asemeni unui părinte Sergiu, cu însăși Ispita, apărută fără veste în chilia lui și dorind să-l piardă? Biata Borivoica îl iubea pe dunăreanul nostru din tot sufletul, îl dorea ca bărbat, dar nu-l ispitea pe credincios, nu-i păsa de credința lui, nu voia să-i corupă sufletul, să-l rupă din armonia unei aspirații către care, eventual, s-ar fi chinuit. De

aceea și bietul preot nici nu e silit să-și taie, ca în Tolstoi, vreun mădular ca să reziste.

Mă uit la sfârșitul cărții cu chipuri și popasuri. Ce să mai citesc? Acest obstacol, istoria cu trandafirii, mă împiedică să merg mai departe. Cine i-a strecurat copilului ideea că… ce e cu viața ideilor și viața oamenilor? Hotărât, viața părintelui Galaction trebuie să fie foarte interesantă. Dar el nu vrea s-o spună… Citesc mai departe în sumar: Cum l-am supărat pe Caragiale. Nu cred! Cum să-l fi supărat părintele Galaction pe Caragiale?

Închid cartea și ies afară. Și atunci îmi aduc aminte că Gala Galaction ne-a lăsat, pe lângă aceste articole care nu ni-l dezvăluie, un Jurnal de mii de pagini. Nu știu: a apărut oare acest Jurnal? Și îmi spun că trebuie negreșit să-l citesc și să aflu: într-adevăr, așa a făcut acest mare povestitor cu trandafirii aceia pe care i-a dat fata?

OBSTACOLE ÎN CALEA LECTURII.

II

În legătură cu viața adevărată a scriitorului iată un exemplu în care ruptura dintre realitățile brutale ale existenței lui și operă pare definitivă și nu constituie nici un fel de obstacol în calea lecturii. Scriitorul (mă gândesc la Mateiu I. Caragiale după lectura în România literară a încă a unui interesant articol al lui Șerban Cioculescu despre viața lui) și-a confecționat într-atât o altă biografie, încât, identificându-se cu ea, începe apoi să creadă el însuși în ceea ce a imaginat și să-și descrie această falsă viață cu o atât de mare autenticitate încât ceea ce aflăm apoi despre adevărata lui existența ni se pare ireal, vulgar, străin de el… Această bizară dualitate n-are un ecou profund în conștiința lui ca în cazul unui erou dostoievskian. Scriitorul ne minte în față, fără să clipească, zicând că n-a avut părinți și că se trage dintr-un neam umilit care n-a ajuns încă, până la el, la lumină.

Pentru noi se pune într-adevăr problema dacă să acceptăm sau nu aceste fumuri, și cred că Șerban Cioculescu, pe bună dreptate, e supărat pe cei care iau aceste fumuri drept adevăruri, încercând să creeze deci astfel pentru cititori o biografie spirituală idilică a scriitorului, bună doar, și nici atunci, pentru uzul școlar. Căci scriitorii sunt conștiințe ale colectivității naționale, și nu sfinți. Și conștiința colectivității naționale e suma virtuților și

scăderilor noastre, și nu suma unor concepte frumoase, dar moarte. Și aici ajungem la aspectul dramatic pentru o cultură mijlocie ca a noastră, care e amenințată să devină mică dacă nu are tăria să se uite în oglindă, să-și vadă adevăratul chip, să nu întoarcă nasul strâmbându-se cu falsă pudoare când își vede urâțeniile, ci să le corecteze într-o luptă încleștată cu destinul, fără teama înfrângerilor. Fiindcă ăsta e spectrul care sperie adesea pe omul nostru de cultură: dacă punem viața noastră sub lumina totală a adevărului, nu se vor găsi oameni slabi, care, privindu-l, vor dezarma, și coeziunea colectivității noastre naționale va slăbi? Desigur, nu e o teamă fără rost, revelarea fără pregătire într-un moment nepotrivit a unui adevăr poate dăuna. Și aici putem cădea de acord că pregătirea e necesară. Dar falsificarea în prealabil a adevărului unei opere sau a unei vieți (deci a unei conștiințe) nu este justificată cu nimic, precum nu este justificată nici invocarea absenței momentului prielnic pentru revelarea unor fapte de mare interes, în cazul nostru cultural, când analiza acelui moment ne arată dimpotrivă că nimic nu ne împiedică să discutăm despre scriitori așa cum sunt ei și nu așa cum vor ei sau noi să fie. Asta nu înseamnă că defăimătorii sau babele literare, dornice de a scormoni în cenușa din vatra scriitorului, trebuie să vadă în rândurile mele o încurajare de a o face. După cum nici sincerii păzitori care venerează și apără mormintele sfinte ale oamenilor noștri de valoare nu trebuie să vadă în îndemnul de a nu ne teme să ne uităm în oglindă, un sacrilegiu.

Revenind la Mateiu I. Caragiale, putem să fim pe deplin liniștiți. Cartea sa Craii de Curtea-Veche, fără să zicem ca el că „este realmente magnifică“, expresie care s-ar potrivi doar unor creații ca Mizerabilii, Război și pace, sau, la noi, „Scrisorilor“ eminesciene, care, pe lângă puterea și profunzimea inspirației, ne fac să simțim incendiul înalt al conștiinței neliniștite a creatorilor lor, este o frumoasă carte fără cusur, datorită căreia putem să-i iertăm autorului ei toate păcatele, fără să-i inventăm însă virtuți pe care nu le-a avut. Ba chiar putem să ne punem întrebarea dacă nu cumva unele scene de familie, al căror erou a fost Mateiu, nu conțin mai multă putere de evocare, prin răutatea care le animă, decât cumințenia celorlalți copii ai lui Caragiale. Istoria cu pusul îndelungat al mănușilor ca să nu-i altereze gingașa mână frigul clanței când rebegitul tată bătea în geam în viscol să i se deschidă ușa mai repede ne face parcă să-l vedem aievea pe marele Iancu cu mustața zbârlită de furie, năvălind pe ușă și strigând: imbecilule! Iar fiul rânjind. Aici d. Șerban Cioculescu nu trebuie să fie indignat, dacă a fost,

fiindcă amintirea e de preț. Cuminţenia lui Luca Ion nu ne-a lăsat o amintire ca aceasta atât de vie despre tatăl său.

Nu, viața lui Mateiu I. Caragiale, în ciuda crudelor și inavuabilelor ei aspecte, nu constituie pentru mine un obstacol în calea lecturii operei sale. Desigur, el trebuia să spună despre ea că „este realmente magnifică". Conștiința estetică aflată la baza acestei creații îl îndreptățea. Puțini mai au azi curajul să șlefuiască atât de îndelung o carte. Iar dintre cei ce o fac, puțini reușesc să închidă în această carte o lume cu care s-ar identifica. N-are importanță dacă această lume e reală sau a trăit doar în imaginația lui. După cum n-are importanță dacă această lume ne place sau nu. Ne place „scriitura", cum ar zice azi un adept al „noului roman" francez. Și cred că „umbra marelui Mateiu" va tremura auzind cât de la modă pot fi „craii" săi la atâtea decenii, când alții dispar sau intră, clasicizați, în manualele școlare și nu mai discută nimeni despre ei.

OBSTACOLE ÎN CALEA LECTURII.

III

Consumul de literatură, la radio, în presă, la televiziune precum și apariția scriitorilor în scrierile memorialiștilor, rudelor, prietenilor sau admiratorilor sinceri creează adesea scriitorului o imagine cu efecte rele, greu reparabile, asupra curiozității cititorului, curiozitate care e un lucru tot atât de misterios, sau în orice caz fragil, ca și intenția artistică înainte de a se produce. Asaltați această curiozitate pe toate canalele, oferindu-i o imagine robot a scriitorului și a operei, și ați distrus pentru multă vreme atracția naturală între cei doi poli (creație, curiozitate), întreținută cu atâta trudă și prudență de artist în cursul vieții sale, dar pe care moartea îl împiedică să mai poată interveni. Toată viața somnul său a fost populat de obsesii și neliniști ca nu cumva operele lui să plictisească, interesul pentru rodul imaginației și simțirii lui să înceteze, obstacole imprevizibile să apară în calea lecturii cărților sale.

Ei bine, ceea ce a reușit el, strică alții. Opera de artă poate plictisi. Ascultați o emisiune, să zicem, despre Rebreanu. Coșbuc cică i-ar fi spus: muncă, răbdare și încredere. Dacă nu ai astea, n-ai făcut nimic! Și apoi: un

sfert de talent, trei sferturi muncă, dacă n-ai astea, iar n-ai făcut nimic! Cuvintele lui Coșbuc!

Va să zică, opera de artă nu se datorează precumpănitor talentului, ci muncii. E o idee pe care înșiși scriitorii, imprudenți și din dorința de a alunga dintre ei pe leneși și pe misticii inspirației, au lansat-o pe piață, micșorându-se inutil, fără să-și dea seama, în fața gândirii comune care a tresărit: Aha! Așadar muncă! Talentul nu e așa de important! Păi dacă e vorba de așa ceva, ce mare ispravă, și noi știm să muncim… Drept care, cei mai îndrăzneți dintre ei și-au suflecat până sus mânecile și s-au și pus cu brâncile pe treabă. Cărți voluminoase și multe la număr au început să asalteze editurile din întreaga lume. Editorii nu le pot respinge pe toate. Iar ceilalți dintre ei, mai puțin ambițioși, au început să declare că n-au ei timp să scrie, că i-ar vârî în buzunar pe toți acești scriitori ale căror nume apar mereu prin reviste și ziare de au ajuns să-i plictisească.

Pe urmă manuscrisul lui Ion… care era să se piardă… Și cum se ajunge apoi la întrebarea: pe cine parafrazează Rebreanu în scena în care vechiul prim-ministru și noul prim-ministru se sărută în parlament în romanul Răscoala? Pe Caragiale, firește, „pupat piața endepedenți“. Va să zică, doi mari scriitori reduși la rolul de mici propagandiști puși în fața unui public amestecat într-o sală în care după conferință urmează film. Este efectul negativ al popularizării operei de artă, popularizare la care însă nu putem renunța cu nici un chip, dar pe care trebuie totuși s-o controlăm cu o severitate cu atât mai mare cu cât alcătuitorii acestor emisiuni, sau autorii de „memorii“ ne pot riposta că tot ceea ce spun ei sunt lucruri riguros adevărate.

Da, rupte din contextul vieții și operei, puse cap la cap și confecționată astfel o biografie și o operă pe gustul comun. E posibil așa ceva? ar întreba cineva incredul. Un mare scriitor rămâne un mare scriitor, orice i-ai face!

Ba nicidecum, puteți încerca dumneavoastră înșivă și veți vedea că nu e atât de greu pe cât pare la prima vedere. Faceți o ediție Caragiale în care să puneți în frunte și în cantitate mare bucăți ca Arendașul român, Românii verzi, Rrromânul, Rrromânca, Savantul român, 1907 Din primăvară pâna-n toamnă ș.a.m.d., scrieți o prefață în care să arătați că valoarea piesei O scrisoare pierdută stă în faptul că demască moravurile electorale și ale așa-zisei „libertăți“ burgheze și veți diminua cu treizeci la sută interesul pentru operă al tânărului cititor neavizat și care aude pentru întâia oară din această ediție că I.L. Caragiale e un mare clasic român de valoare universală. Cine

să mai observe în acest caz că fascinația operei literare asupra cititorului nu se exercită prin ideile ei de suprafață, prin aparența ideologiei ei comune, ci prin ideile ei adânci, oare o fac rezistentă în fața timpului și care depășesc cadrul strâmt al decorului istoric? Altfel ce interes ar prezenta pentru noi niște alegeri într-un regim care practic nu mai există? Și apoi, creația în sine? De ce trebuie bruiată cu astfel de scrieri, al căror rol de moment s-a epuizat? Nu este creația un lucru care atrage pe scriitor în aceeași măsură cu ideile care îi dau coeziunea secretă? De ce n-am alege atunci, în primul rând și poate chiar exclusiv, în ediția noastră, numai acele lucrări care sunt și desăvârșite din acest punct de vedere al creației? Nu așa a gândit și autorul însuși când le-a ținut departe de volumele editate de el în timpul vieții?

Să nu uităm că toate acestea, memorii, amintiri, ediții, intră în bibilioteci și stau acolo, și cititorul naiv (și nu sunt toți cititorii, la început, naivi?) dă de ele, nu le mai poate scoate nimeni chiar dacă toată breasla noastră ar protesta. După ce criterii să le mai scoți din moment ce au fost publicate? Ți se poate dovedi, cu „scrisorile“ în mână, ale scriitorului, că nimic nu e inventat.

Nu există decât o singură cale sigură pentru scriitor de a se apăra de acele „amintiri“ și „ediții“ ale contemporanilor care i-ar vulgariza viața și opera. Să spună el însuși despre sine și creația sa astfel de adevăruri dure încât nimeni să nu mai poată trece peste ele. Putem să mai trecem peste Jurnalul intim al lui Maiorescu? El există și e complicat să-i răstălmăcești sensurile. Titu Maiorescu l-a scris încă de mic. Într-adevăr, nu la bătrânețe trebuie începută această întreprindere, ci încă la tinerețe și terminată la maturitate. Fiindcă scriitorul român, ajuns venerabil, se irită prea adesea de îndrăznelile sale de odinioară și penița sa nu mai alunecă pe hârtie decât ca să istorisească frumoase fabule poetice, menite să-i creeze o figură aureolată de înțelepciune. Da, dar după ce el nu va mai fi în viață, se vor găsi tineri talentați și cinici care vor sfâșia această mască. Și aceștia nu vor fi cei mai răi, fiindcă nu-l vor nega, ci îi vor stabili doar (e drept, adăugând și hohotele lor de râs) statuia lui vie și plină de interes pe un soclu verosimil. Cei mai răi vor fi inșii duioși, care vor vărsa lacrimi cu venerație pe fabulele lui și vor produce, ștergându-se cu mâna la ochi, emisiuni pentru ilustrarea ideilor și necesităților curente ale timpului, la radio, televiziune și în manualele didactice.

Mi se face frig când mă gândesc! Hotărât, trebuie să iau măsuri, să-mi scriu eu însumi încă de pe acum „amintirile“, „mărturisirile“ ețetera. Nu e

nici o glumă!

UN SEMN DE ÎNTREBARE.

În viața noastră, dincolo de faptă mai e ceva, și e aproape totdeauna prea târziu, când ne dăm seama, să mai realizăm, pentru împlinirea noastră, acest ceva pierdut… Nu ne-am născut doar să scriem o carte, sau să construim un pod, sau o frumoasă clădire și pe urmă să murim, cum de fapt ni se și întâmplă. Dar pentru mai ce? aș putea fi întrebat. Nu știu încă să răspund la o astfel de întrebare.

Nu cunosc deloc viața Hortensiei Papadat-Bengescu. Am văzut-o pe scriitoare prima oară în 1943, la puțin timp după ce începusem să frecventez cenaclul lui Eugen Lovinescu, frecventare care n-a durat mai mult de câteva luni, fiindcă în aprilie am fost luat eu militar, și în iulie, când eram într-un concediu, marele critic murea, și am mers în urma cortegiului său funerar împreună cu Constant Tonegaru. Citisem în cenaclu o bucată intitulată Calul, scrisă cu o duritate pe care ulterior am pierdut-o. Lui Lovinescu nu i-a plăcut, dar avusesem noroc să-i citesc la altă ședință o nuvelă mai tradițională, intitulată De capul ei, și pe care Geo Dumitrescu o reținuse s-o publice în efemera sa revistă Albatros, dar pe care n-a mai avut timp s-o publice, preferându-l în numărul acela – auzi dumneata! – pe Nic. Smeureanu! Lovinescu a exclamat de câteva ori în timpul lecturii, cu vocea lui subțire și senină: „Are talent!… Are talent!“ Ei, mi-am zis eu atunci plin de trufie, păi dacă am talent, stați să vă citesc una care să justifice mai bine această apreciere. Și am venit cu Calul. „Hm! a exclamat criticul la urmă, în tăcerea plină de nesiguranță care se lăsase. Descriptiv, descriptiv…“

În cursul săptămânii următoare cineva mă anunță că Eugen Lovinescu vrea să mă vadă imediat. M-am dus și l-am găsit în același birou: avea un musafir, o doamnă în vârstă.

— Ia loc, domnule, mă invită criticul. Uite (îmi spuse în treacăt cu o mică emfază), doamna Hortensia Papadat-Bengescu!… Cea mai mare scriitoare română.

M-am uitat la doamna din fața mea și n-am recunoscut deloc în figura ei îmbătrânită și obosită pe „femeia din fața oglinzii“, în plină frumusețe matură, așa cum o arăta, în Istoria literaturii, G. Călinescu. „O fi ea cea mai mare scriitoare română, am gândit eu, dar dacă nu mai mă pot îndrăgosti de ea și ea de mine, ce folos?“ Aveam douăzeci de ani, cum puteam gândi

altfel? Îl admir abia acum pe Sadoveanu, care în alt timp istoric la vârsta mea de atunci „se stabilește la Fălticeni și se căsătorește cu Ecaterina Bălu“, cum spune, în „tabelul său cronologic“, prefațatorul. A avut apoi timpul să tot stea de vorbă cu tot felul de moși uitați de Dumnezeu, care nu lipsesc din literatura lui, cum nu lipsesc nici din viață. „Nu mă interesează persoana dumitale“, i-am spus eu în gând bătrânei din fața mea și mi-am întors privirea spre critic, să aflu de ce mă chemase.

— Un domn, mi-a spus el atunci, al cărui nume nu trebuie să-l știi, îți oferă zece mii de lei în schimbul nuvelei dumitale Calul, pe care te roagă să i-o trimiți prin mine, în original, așa cum ai scris-o, și copie să-ți faci dumneata după ea. E un admirator al dumitale din' cenaclu. Ca să vezi, a mai adăugat criticul cu o blândă filosofie, nici n-ai apucat să te afirmi, și ți-ai și găsit, admiratori. Țin-te bine!

Am luat banii încântat, reprezentau cam două salarii de-ale mele de proaspăt secretar de redacție la un jurnal de după-amiază la care am putut intra tot prin recomandarea criticului, către Ion Vinea, care era director, patron fiind celebrul, pe atunci, Pamfil Șeicaru. M-am grăbit să copiez manuscrisul și să trimit bizarului admirator originalul. Am aflat abia târziu de la Zaharia Stancu că trebuia să fi fost Dinu Nicodin, prieten bun cu criticul, scriitor încifrat, ilizibil, om foarte bogat și de o cruzime rafinata cunoscută numai de puțini, care explică pesemne plăcerea pe care i-o făcusem eu cu uciderea minuțioasă și crudă a „calului“ meu.

Prin 1952, mă aflam la Tușnad într-un prim concediu adevărat din viața mea. Un prieten foarte neliniștit în conștiința lui, neliniște pe care n-o înțeleg nici azi, mă avertizase prin luna mai a aceluiași an că dacă nu scriu imediat ceva prin care să fac să dispară norii unei maladii literare inventate de care mi se legase numele (naturalism!) și în care nepăsător pluteam, voi fi exclus din Uniunea Scriitorilor și maladia literară se va transforma în una politică. Atunci va fi grav.

— N-am acuma chef să scriu, i-am spus. Nu vreau să fiu scriitor.

— Ești scriitor, mi-a spus el. Tot trebuie să scrii. Scrie acum.

— Ce să scriu?

— Du-te pe la țară, vezi ce e, și scrie.

Reușise să mă neliniștească și pe mine. M-am dus pe la țară, dar nu la mine în sat, ci undeva prin Moldova, în regiunea Huși, și acolo la primărie am văzut o scenă: un tânăr țăran rău îmbrăcat și cu o biată pălărie în mână este strigat să vie și să semneze actul prin care adera și el la o agricultură

cooperatistă. Semnează și pe urmă are o clipă de derută cu tocul în aer; parcă s-ar fi abătut deodată asupra lui toate întrebările: cum trăise nu fusese bine… Prin iscălitura asta, prin care el dădea tot, o să ducă și el altă viață? „Hai, bă, scoală-te de-acolo, s-a auzit atunci o voce poruncitoare. Ce faci, ai înțepenit acolo?“ Tânărul om s-a ridicat brusc, s-a lovit cu genunchiul de masă și fruntea lui mare și albă ca hârtia întâi s-a împurpurat, apoi s-a făcut de o paloare mortală. Ce descărcări afective se petreceau în el? Ce prăbușiri? Chipul i s-a lungit, s-a tras în jos; s-a dat la o parte, a mai stat printre oameni câteva minute. Nimeni nu-i adresa un cuvânt. A luat-o tăcut pe lângă garduri și s-a dus încet fără să se uite îndărăt.

N-a fost singurul lucru pe care l-am văzut atunci, dar întors la București și plecând spre Sinaia, am scris această schiță, care avea vreo douăzeci de pagini și se numea Desfășurarea.

— E bună, mi-a spus prietenul meu, criticul, dar n-ai spus tot. Cine era cel care i-a adresat cuvintele acelea dure?

— Cine știe ce tâmpit!

— În cazul ăsta sentimentul dureros pe care îl descrii tu își diminuează semnificația.

— Ai dreptate. E un nesimțit, probabil un individ care vedea în afacerea care se încheia ceva foarte avantajos pentru el, dar fără vreo semnificație mai înaltă.

— Păi tocmai de-aia nici n-a înțeles ce sens profund avea pentru celălalt tot ceea ce se întâmpla în sat. Sau a înțeles, dar a vrut să-l umilească.

— Așa e. Am să insist asupra acestui personaj negativ.

— Și trebuie să spui și cine e, a continuat prietenul meu, criticul. Ce poziție socială ocupă, e în partid, sau nu e? Pe urmă n-ai descris cum au ajuns acești țărani, deocamdată puțini, la convingerea că trebuie să-și facă altă viață!

Aici m-am înfuriat. I-am răspuns că intenția mea a fost să descriu numai atât cât am descris și nimic mai mult.

— Da, dar nu e suficient, mi-a răspuns el, n-o să apară.

— De ce?

— Nu se înțelege cine e individul care îi adresează acele cuvinte dure. Trebuie să arăți satul cu tot ce se întâmpla în el.

— Și ce mai rămâne din ce am vrut eu să spun?

— Tot. Și e interesant. Și nuvela va apărea. Și alungi și norii care s-au strâns deasupra capului tău, mi-a mai spus acest prieten cu o stranie

pasiune, care a fost mai convingătoare decât argumentele lui.

Ținea foarte tare la mine, eram de aceeași vârstă, știa pe atunci mai multe decât știam eu și voia să mă apere de o primejdie de care eu nu eram conștient. Eram singuri, noi doi, în camera mea frumoasă de pe strada Ana Davilla și se făcuse dimineață…

Generațiile afirmate tăceau. Se afirmaseră. Mihail Sadoveanu scrisese sau se pregătea să scrie Mitrea Cocor, care avea să-i aducă pe plan internațional o medalie de aur, dar nu Premiul Nobel, pe care îl merita pentru opera sa anterioară, premiu pe care sârbul Ivo Andrici avea să-l primească. Omul pe care îl admiram de mult, G. Călinescu, se ținea departe de generația mea, și, când l-am vizitat o dată, a crezut de cuviință că trebuie să-mi spună din cinci în cinci minute, fără nici o legătură cu discuția de care de altfel marele om n-avea nici un chef: „Știi, nu se mai întorc vremurile… roata istoriei… socialismul va fi învingător…“ Am înțeles că avea probabil mulți musafiri reacționari pe care îi da afară în felul acesta. Întâi m-am simțit jignit, dar apoi am început să râd: „Și de-aia sunteți dumneavoastră săptămânal optimist?“

Am publicat nuvela îngroșată considerabil în august și am plecat să mă odihnesc la Tușnad, unde Uniunea Scriitorilor avea o vilă. Am găsit acolo printre alți scriitori și o doamnă nu atât foarte bătrână, cât foarte retrasă și foarte absenta. Cine e? am întrebat. Mi s-a răspuns că e Hortensia Papadat-Bengescu. O însoțea aproape tot timpul Claudia Milian, stăteau de vorbă amândouă, dar nu prea mult. Nu mi-era mie atunci gândul la viața celei mai mari scriitoare române, cu problemele grave care se puneau generației mele. Și pe lângă asta aveam treizeci de ani, și „scriitorul, deși se stabilise evident în București, nu se căsătorise încă cu nimeni și n-avea știința de a se apropia de colegii săi ajunși la capătul unei vieți și al unei opere“, cum ar putea scrie în viitor un autor de „tabele cronologice“ de vieți.

N-a stat mult acolo Horestina Papadat-Bengescu. Nu se simțea bine, ne-a explicat Claudia Milian. Dacă ar fi murit atunci, gândul la destinul ei nu mi-ar fi turburat cu nimic astăzi amintirea acestor efemere întâlniri. Dar am auzit că a mai trăit câțiva ani, și un alt prieten al meu, tot critic, a vizitat-o într-o iarnă acasă. Locuia în condiții înspăimântătoare, și acest prieten nu mi-a spus și mie atunci să mă duc s-o văd și eu. Mi-a spus mai târziu (când era prea târziu!), într-o zi când marea scriitoare nu mai era pe această lume ca să ne mai pună nouă, generațiilor mai tinere (și, la urma urmei, și

propriei ei generații strălucite), un tăcut și neluat în seamă de nimeni semn de întrebare.

DESPRE ACTUALITATEA LUI I.L. CARAGIALE.

Oferindu-mi-se prilejul de a scoate la Editura Cartea Românească o nouă ediție a operei lui I.L. Caragiale, am citit din curiozitate, deși le bănuiam în general conținutul, studiile și prefețele care au însoțit edițiile precedente din ultimii douăzeci de ani. Firește, orice întocmitor de ediție are dreptul să judece critic lipsurile celorlalte, pe care să nu le mai repete și bineînțeles să se ferească să nu facă la rândul său alte greșeli. Așadar, voi căuta să profit de acest drept și să spun câteva cuvinte despre predecesorii mei, deși pretențiile mele nu merg până acolo încât să numesc ediția mea „științifică“.

Scopul meu e să întocmesc una „artistică“, și următorul editor să nu pună cuvântul artistică în ghilimele. Mă voi strădui ceva mai jos să arăt ce înțeles are pentru mine, în cazul de față, această noțiune. Să ne oprim însă puțin asupra interpretării care s-a dat operei lui Caragiale până mai acum câțiva ani, interpretare al cărei ecou persistă încă ici-colo, și care justifică o intervenție, fie ea și din partea unui om care nu e specializat în probleme de critică și estetică literară, dar care e interesat ca arta literară, creația artistică în general să nu fie copleșită de interpretări și speculații excesive și să nu fie sufocată de abstracțiuni, fiind, acest om, el însuși scriitor. Eu știu că sunt pe deplin conștient de zădărnicia intervenției mele: critica și estetica literară, de toate nuanțele și de toate orientările, se hrănește și se va hrăni mereu din corpul viu al operei de artă, și nu e nimic de făcut cu acești canibali care dănțuiesc în jurul cazanului filosofic și sociologic în care au aruncat „opera“, așteptând să fiarbă, pentru ca apoi s-o „deguste“ în liniște, plescăind din limbă de satisfacție și plăcere. Totuși, am să încerc să le stric fie măcar și pentru câteva clipe apetitul.

Întâi Zarifopol și d-l Cioculescu, care au adunat toată producția literară și publicistică a marelui clasic, în prefața sa, Zarifopol cere ca tot ceea ce a scris I.L. Caragiale să fie preluat, nimeni neavând dreptul să facă o selecție. Într-adevăr, așa e, când e vorba de opere complete. Dar să nu uităm după aceea, în edițiile următoare, că a existat cineva care a avut totuși acest drept, și anume Caragiale însuși, care a avut timp să-și publice în volume ceea ce a considerat el că merită să fie strâns între două coperți și a ignorat ceea ce

risipise prin ziare, adică tot felul de articole, și mai ales o mare cantitate de „caraghiozlâcuri“, „miticisme“ sau „gogoși“.

E un semn de întrebare dacă unui scriitor îi convine să i se intre în laboratorul său secret, chiar dacă în acest laborator scriitorul, nebănuind nici el ce-o să-i iasă, experimentează inocent în văzul tuturor. Din cutare notiță aflăm, de pildă, că un cetățean, Ghiță Calup, se comportă întocmai ca Jupân Dumitrache din O noapte furtunoasă. Și nenumărate alte detalii, care constituie parcă sfărâmăturile marii opere, și, am zice, rămășițele ei, dacă în ele n-am vedea și idei de tipuri embrionare, fraze și ticuri care aveau să capete ulterior o putere de sugestie nebănuită la simpla lor lectură. Scriitorul însă nu le publica cu premeditarea experimentului, ci din pasiune jurnalistică. Se pare că sunt totuși foarte „gustate“ astăzi aceste aparențe de sfărâmături, și editorii străini au mers și mai departe, și la unele cărți au început să publice așa-numitele „dosare“ ale cărții sau, dacă dosarul era încheiat și opera necontroversată, așa-numitele „carnete“. Consumul de literatură cere noi amănunte, noi revelații, noi interpretări bazate pe texte autentice, până când din scriitor și din operă nu mai rămâne nimic nescos la lumina crudă a zilei, și să mai reziste după aceea cine mai poate în fața curiozității devorante a cititorului, care e nesatisfăcut și iritat dacă îi spui că există într-o operă secrete care nu pot fi desfăcute sau taine care nu pot fi sfâșiate. Ce secrete? Care secrete? Unde vezi dumneata taină? Iată proba: Cetățeanul Ghiță Calup! Jupân Dumitrache a fost copiat după natură. Iar Balzac n-a spus el însuși că vrea să fie secretarul epocii lui? Va să zică secretar! Ce e misteros aici?

În edițiile următoare, intrăm însă nu într-o interpretare literară a operei caragialești, ci într-una pur sociologic vulgară, față de care „dosarele“ și „carnetele“ pe care le-am ironizat mai sus sunt adevărate elemente ideale de întreținere a curiozității vii pentru creația artistică. Cine e Caragiale din studiile care însoțesc aceste ediții? Caragiale e un mare „realist“, un scriitor pe care burghezo-moșierimea, după ce în timpul vieții l-a „constrâns“ să-și petreacă ultimii opt ani din viață la Berlin (iar el n-a înțeles că această plecare însemna o insuficientă încredere în clasa muncitoare, o izolare individualistă!), i-a deformat apoi opera, aruncând-o în domeniul „comicului pur“, încercând astfel să acopere o trăsătură a ei de bază: satira. Interpretând abuziv anumite articole ale sale, a creat despre el imaginea scriitorului sceptic, „care a râs de toate și n-a crezut în nimic, uitându-se

voit un fapt însemnat, că în toată opera sa nu există vreun țăran sau muncitor ridiculizat"…

„O trăsătură a întregii opere a lui Caragiale, plină de semnificație și pentru excepționala forță a realismului său și pentru poziția scriitorului, este felul cum se împarte ea, după cum zugrăvește pe exploatați sau pe exploatatori" etc, *etc.*

Mă opresc aici cu citatele, care, departe de a fi rupte din context, reprezintă palid contextul plin de lozinci cu care e înțesat și potrivit căruia Caragiale parcă anume s-ar fi născut în secolul trecut ca să satisfacă apetitul sociologiștilor vulgari din deceniul 50-60 al secolului nostru. Cineva ar putea să-mi reproșeze că abuzez de perspectiva pe care ne-o dă timpul care a trecut, citând aici idei și propoziții ridicule, la care desigur că semnatarii în cauză au renunțat și ei de mult… Da, dar aceste ediții sunt în biblioteci, și nu în câteva mii, ci în zeci de mii de exemplare în care s-au tras și pus la dispoziția cititorului de toate vârstele.

Dar, într-adevăr, e mai bine să părăsim aceste studii și prefețe și să ne punem mai degrabă întrebarea: în ce constă, în cadrul literaturii române originalitatea lui I.L. Caragiale? Ce a descoperit el? Fiindcă un scriitor de ce ar fi el mare dacă nu e original și n-a descoperit nimic? Satiră a făcut și Vasile Alecsandri, iar despre mediile micilor funcționari sau comersanți au mai scris și alții. Nu simpla fixare sociologistă a mediului descris și stabilirea genului literar practicat de un scriitor ne dă cheia originalității unei opere. Firește, descrierea obiectivă a condițiilor sociale și istorice e necesară, și, bineînțeles, condiționează orice analiză cât de cât serioasă a problematicii unui mare scriitor. Dar dacă ne mărginim doar la această descripție și mai adăugăm că opera conține „forță artistică", n-am spus mare lucru. Fiindcă la întrebarea ce înseamnă forță artistică nu putem răspunde, sau suntem tentați să răspundem că prezența ei nu ne relevă nimic. În ultimă instanță, toate operele de valoare creează în cititor același sentiment că se află în fața unei forțe artistice, și dificultatea e cum să descoperim, prin eliminarea a tot ceea ce e comun tuturor valorilor, ceea ce e propriu sau dominant numai în opera unui anumit scriitor. Trebuie să mărturisesc că, de pildă, povestiri de Caragiale, cum ar fi Păcat, sau O făclie de Paște, sau În vreme de război, sau chiar Calul dracului, au valoare doar pentru că fac parte dintr-o operă mare, dar nu mi se par definitorii pentru originalitatea lui I.L. Caragiale. În schimb, oricare din nuvelele sau schițele sale, numite Cănuță om sucit sau Situațiunea, sau Atmosferă încărcată, chiar luate

separat, stârnesc deodată în noi uimire extremă, pe care o simțim totdeauna în fața capodoperelor și în care e amestecată admirația, încântarea și chiar și cea atât de ironizată de unii și de însuși Caragiale „emoțiune impersonală“ a lui Maiorescu, care nu se mai șterge niciodată din sufletul nostru și se repetă cu aceeași intensitate la fiecare lectură, deși știm totul pe dinafară.

Satirizarea în sine a unei anumite lumi sau ordini sociale de mult ne lasă indiferenți, cu atât mai mult cu cât, în cazul nostru, acea lume sau ordine socială a și dispărut. Înseamnă că avea dreptate E. Lovinescu să afirme că materialul din care e construită opera lui Caragiale e perisabil? Cu toate acestea, nimic mai durabil ca această operă, cu materialul ei cu tot. E o realitate care ni se impune, și atunci în ce constă secretul acestei „eternități“ a unui material atât de perisabil? De ce ne place Iliada, deși a trecut de la crearea ei atât de mult timp? Mai trăim astăzi într-o societate gentilică? Nu, dar ni se cântă „mânia ce-aprinse pe Ahil Peleianul“, și care aduce alor săi mari nenorociri. Mânie, nenorociri! Astea nu le trăim și noi și individual și extinse la popoare întregi? I.L. Caragiale ne mărturisește el însuși în opera lui, nu o dată, cărei muze și cum i se adresează: „Cântă-mi, zeiță, parcă zice el surâzând sardonic, prostia ce zace în onorabilul Cațavencu și ce festă îi juca Agamiță Dandanache!“

Dar să revin la greaua întrebare pe care noi înșine ne-am pus-o într-un mod atât de direct. Ce a descoperit Caragiale la eroii săi? Un lucru după cât ni se pare nu prea izbitor, dar cu consecințe pe planul creației spectaculoase. Să examinăm, sau mai bine să citam un text la întâmplare: un funcționar are niște bilete câștigătoare, motiv pentru care își dă demisia.

„După zece minute omul care a scuturat în fine jugul nesuferitei robii intră la bancherul unde au fost depuse biletele en gros.

— Mă rog, unde se-ncasează câștigurile de la loteriile care s-au tras alaltăieri?

— Fondul e depus la casa de depuneri, dar poate cineva să le-ncaseze și prin noi. Aveți vreun bilet câștigător?

— Am… două câștigătoare, răspunse fără afectare d. Popescu, și arată de departe două bilete, ținându-le grațios între două degete.

— Sunt câștiguri mari?

— Măricele… Am amândouă câștigurile mari! Bancherul deschide niște ochi plini de admirație și zice, dând să ia biletele:

— Dați-mi voie, mă rog.

Dar d. Lefter retrage încetinel mâna, dezdoiește biletele și întreabă:

— N-aveți listele oficiale?

— Ba da. Iată-le.

— Mă rog, zice d. Lefter cu vorba răspicată, avem o dată zero-șaptezeci-și-șase-de-mii-trei-sute-opt-zeci-și-patru la Universitate-Constanța.

— Nu, răspunde bancherul! una-sută-și-nouă-mii-cinci-sute-două-zeci.

— Dă-mi voie, nu mă-ncurca: una-sută-și-nouă-mii-cinci-sute-două-zeci – București-Astronomie.

— Ba pardon, zice bancherul. București-Astronomie zero-șaptezeci-și-șase-de-mii-trei-sute-opt-zeci-și-patru.

D. Lefter nu-și dă bine seama de ce, dar simte o sfârșeală și cade, alb ca porțelanul, pe un scaun lângă contor, întinzând machinal mâna cu biletele. Bancherul le ia; se uită bine la liste, la bilete, la posesorul lor, și, zâmbind și el fără afectare, zice d-lui Lefter, care asculta stupid:

— Uite ce e, stimabile: v-ați înșelat… și iaca de unde provine… Dumneata ai… Ciudat lucru, ce-i drept… Cum s-a întâmplat!… Al dracului!… Dumneata ai la una tocmai numărul care a câștigat la cealaltă și…

— Și… ce?

—… și viceversa.

Cum aude cuvântul viceversa, d. Lefter se face vânăt ca ficatul și se ridică izbucnind cu o volubilitate supremă:

— Viceversa! Nu se poate, domnule, peste poate! Viceversa! Asta-i șarlatanie, mă-nțelegi? Vă-nvăț eu minte pe dv. să umblați d-acu-ncolo cu infamii și să vă bateți joc de oameni, fiindcă este o exploatare și nu vă mai săturați, ca vampirii, pierzând toată sudoarea fiecare om onest, deoarece se-ncrede orbește-n mofturile d-voastră și cu tripotajuri ovreiești de bursă, care suntem noi proști și nu ne învățăm odată minte ca să venim, mă-nțelegi, și să ne revoltăm… da! să ne revoltăm! Așa să știți: proști! proști! proști!“

E clar, judecând fondul chestiunii, că ne aflăm în plină dramă. Și totuși, rămânem stupefiați: nu e o dramă, ci o comedie. În plină nefericire, eroul o ia razna, dus de cuvinte. Torentul de vorbe scoate la iveală o țâcneală care zăcea în creierul individului neștiută până atunci nici de el însuși, compusă din expresii și idei inautentice, dar care dau la iveală viața adevărată a conștiinței lui falsificată de cuvinte. În loc de o comedie umană avem deodată de-a face cu o comedie a cuvântului.

În cazul de față, ne stă înainte un funcționar oarecare, și intenția satirică lipsește. Caragiale, fascinat de acest fenomen, îl studiază aici, într-o situație dramatică pentru erou, în timp ce în altă parte, satirizând, scoate la iveală, dar parcă în al doilea plan, prostia, venalitatea sau necinstea (Scrisoarea pierdută).

Descoperirea acestei comedii a cuvântului îl aduce pe Caragiale spre conștiințe adormite sau buimăcite (Căldură mare), sau crapuloase (Groaznica sinucidere din strada Fidelității), sau de-o lipsă de gravitate angelică, precum la Costică Panaite, care, tot întârziind prin bodegi, uită că are în buzunar o petițiune iscălită de mai mulți cultivatori de prune, pe care trebuie s-o dea unui deputat s-o prezinte în Cameră, ca să oprească votarea impozitului pe grad:

— Bine, Costică, acuma vii?… ai venit cam târziu.

— Ei! ași…!

— S-a votat legea.

— Parol?

— Camerele s-a închis de sâmbăta trecută.

Alteori comedia cuvântului care se joacă e mai puțin originală, în schimb stupiditatea care ni se dezvăluie la erou e atât de perfectă, încât ni se pare neverosimilă și recitim de mai multe ori bucata (Petițiune) până înțelegem că ne aflăm nu în fața unui Mitică, cum afirmă G. Călinescu, care sâcâie autoritățile cu cereri vagi și nimerește la Regia Monopolurilor în loc să se ducă la Pensii, ci în fața tâmpeniei umane rotunde și inventive (cere întâi apă la gheață înainte de-a spune ce vrea și batista impiegatului să se șteargă la gură), și care n-are nici o explicație și parcă nici un remediu. Această tâmpenie umană nu e așadar privilegiul doar al moșierului Trahanache sau avocatului Farfuridi, cum ar părea la prima vedere, deși la ei apare mai agravată. Pedagogul de școală nouă, Marius Chicoș Rostogan, polițaiul Pristanda sau pensionarul Leonida, fără să fie în societate pe treapta de sus, sunt la fel de imbecili ca și Dandanache, deputat, fără să fie însă asemănători cu el în alte trăsături.

Toate aceste referiri cu privire la originalitatea lui I.L. Caragiale desigur că s-au mai făcut. Ele nu cuprind și nu epuizează totalitatea lumii caragialești, dar frumoase nuvele cum ar fi La Hanul lui Mânjoală ar putea să le scrie și alții, cum le-a și scris (M. Sadoveanu), sau chiar multe din „momente“, în care transcripția limbajului pestriț de mahala nu trece într-adevăr dincolo de „comicul pur“ (D-ale carnavalului, Articolul 214 etc).

Asta nu înseamnă că gheara leului nu e prezentă și în ele, ca peste tot în ceea ce a scris, și că nu-i aparțin, împreună cu teritoriul pe care și l-a descoperit și al cărui unic proprietar universal este, după expresia fericită a unui scriitor american, W Faulkner.

În ceea ce privește ediția pe care am pregătit-o, am eliminat cantitatea prea mare de publicistică, existentă în edițiile mai mari anterioare, pornind de la ideea că, deși interesante, aceste articole cu o semnificație legată de evenimente ale timpului ar putea să întunece o percepție mai legată de creația propriu-zisă a creatorului lui Conul Leonida. E ceea ce am numit la început. o ediție „artistică". E vorba adică de o ediție care cuprinde aproape tot ceea ce a scris I.L. Caragiale într-o zodie a seninătății artistice, care i-a permis să dea la iveală tot ceea ce există în opera lui fără cusur sau îl reprezintă. După cum se va convinge cititorul îndată ce va parcurge sumarul.

CE NE SPUNE ORION?

Un poet ne atrăgea de curând atenția că peste capetele noastre „alunecă pe cerurile sticloase de iarnă o catedrală de lumină". E vorba de o stea sau de o constelație și ne îndeamnă s-o descoperim pe cer.

Într-adevăr, asta e menirea poeților, să atragă atenția oamenilor asupra lucrurilor frumoase și să-i smulgă din grijile și obsesiile lor prea de tot terestre. Într-adevăr, contemplarea ne face să descoperim în noi înșine eternitatea. Ieșim din blestemul activității, care ne mănâncă zilele, și redevenim ceea ce fusesem înainte de izgonirea din rai: adică inactivi și nemuritori. Asta înseamnă că gestul poetului de ridicare a brațelor spre a arăta ce e pe cer se adresează doar oamenilor activi, celor trudiți de cele opt ore petrecute în zgomotul uzinelor, sau celor care petrec alte ore pe la cozi, înghesuiți în magazinele supraaglomerate, și nu se adresează celor inactivi, care, neavând ce face, pot să se uite pe cer și fără îndemnul poetului. Sau se adresează și acestora? „Tuturor oamenilor", bănuiesc că ar protesta el cu un gest larg și afectat citind rândurile de față.

În acest caz ce le-ar spune celor leneși contemplarea, să zicem, a constelației Orion? Că sânt și ei eterni ca și cerul înstelat? Și la ce ar folosi să se simtă etern un leneș sau un hoț care fură munca și sudoarea altuia? Adică cum, să nu putem scăpa de ei niciodată și să trebuiască veșnic să muncească alții pentru ei, iar ei să stea și să se uite prin locurile cele mai

frumoase ale țării, fără griji, în timp ce alții să trudească de dimineața până seara? Și să nu-și găsească măcar câteva clipe să contemple și ei o constelație cerească sau să iasă să vadă măcar cum e câmpul, care după mine e mai frumos decât cerul?

Dar mai există printre noi, românii, o categorie de oameni care sunt chiar așa cum îi vrea poetul, contemplativi… Tatăl meu era un astfel de om. Ar fi putut să stea pe prispa scăldată de soare, dacă nu s-ar fi lăsat noaptea, nu ore, ci zile întregi, spectacolul lumii, atât cât se vedea de pe prispa lui, fiindu-i absolut suficient ca să-l uimească și să-l încânte fără slăbire. Mama era disperată, fiindcă știa că nu e un leneș și că își crescuse copiii cu ciomagul, să muncească, să se „hrănească“. Da, îi spunea el mamei, dar asta nu înseamnă că munca era valabilă și pentru el și că statul îl merită toți proștii. Nu orice nerod are dreptul să stea și să caște gura. La muncă!

Și avea dreptate, fiindcă din contemplarea lui s-a născut gândirea lui originală, care atrăgea și fermeca lumea, descrețind frunțile, și făcându-i nu o dată pe unii dintre ei să simtă că valoarea omului nu stă în cumularea de bunuri, care era singura care conta pentru cei mai mulți, ci în minte, adică în spirit, valoare care îi deosebea cu adevărat de boii pe care îi înjugau.

Da, dar tatăl meu avea și dușmani. Existau oameni care se simțeau iritați numai la simpla lui vedere, și nu o dată unii dintre aceștia ne înjurau pe noi, copiii, când ne vedeau rău îmbrăcați sau gălbejiți de boli. „Bă, cutare (așa și pe dincolo), tac-tu ăla ce tot face de dimineață și până seara și nu pune mâna să vă țină? Are două loturi de pământ, ar trebui să aveți haine croite pe voi și pantofi în picioare, nu să umblați desculți și trențăroși. O să ajungeți voi oameni, dacă vă luați după el!… La Chitila o să ajungeți“…

Adică dintre cei care n-o să-și poată câștiga existența decât adunând oase de pe câmp și vânzându-le la Chitila, unde se colectau pentru fabricile de zahăr. Era o trimitere obișnuită. Dar nu era adevărat, tata avea cultul muncii și știa că nimic nu ajunge cel care nu pune mâna și nu trudește din greu. Cu câți copii avea își spunea însă că era acum rândul lor să ajungă oameni și să muncească și să-și facă. El considera, în sinea lui, că își câștigase acest drept suveran: să stea adică și să se uite, după atâția ani cât se trudise.

Aici ajungem însă la fondul dramatic al chestiunii, că dacă el cu adevărat își câștigase acest drept, și unul din fiii lui depune mărturie că așa a fost, absolvindu-l, ce se-ntâmplă cu mulți dintre noi, iubitori de spectacole ale naturii sau ale cuvântului, pe care nimeni nu ne absolvă când copiii și

noi înșine trăim prost din vina noastră? Acest gând m-a obsedat totdeauna și niciodată n-am avut sentimentul că am timp (deși am avut berechet) să mă uit pe cer și să observ mersul constelațiilor. Ce-am făcut cu acel timp, când l-am avut, de n-am descoperit până acum unde se află cutare stea? Nimic n-am făcut. Am fost obsedat. Atât.

CIUDATELE OBICEIURI ALE BUCUREȘTENILOR.

Până acum câteva zile am crezut că obiceiul de a mânca mămăligă la masă îl au doar țăranii și nu mi-ași fi putut închipui că bucureștenii ar putea să stea într-o zi în șiruri lungi, la cozi, să obțină mălai. Ei bine, am văzut fenomenul cu ochii mei: bucureștenii au devenit mămăligari. Vrând eu însumi să cumpăr de la casa de comenzi „Mercur“ cinci kilograme, mi s-a răspuns:

— Nu, numai două.

— Cum așa? am întrebat. Dar de ce?

— Așa!

— Cum, am exclamat eu, toamna, nu e mălai?

— Cerere mare! mi-a răspuns funcționara cu un glas filosofic.

— Colosal!

Când eram copil aveam un învățător în sat, care când intra în clasă, după ce ne ridicam în picioare și-i răspundeam la bună dimineața în cor, ne spunea să ne așezăm adresându-ni-se astfel:

— Stați jos, mămăligarilor.

Adică el era un mâncător de pâine, după cum se și cuvenea, fiindcă taică-său era foarte bogat și nu trebuia să-și vândă grâul până la ultimul bob, în timp ce nouă ne rămânea doar porumbul și mâncam numai mămăligă. Pe primăvară, așa, începea însă și porumbul să se cam împuțineze în podul casei. Atunci omul începea să bată pe la porțile altora și, până găsea, se mai întâmpla să și rabde, fiindcă în astfel de împrejurări el nu mai avea de vânzare decât puterea lui de muncă și trebuia să dea o luptă să nu se lase chiar de tot înhămat pentru câțiva saci de porumb. O dată am fost martorul unei dezvăluiri în acest sens, când am înțeles ce s-a petrecut acasă în ziua precedentă unui coleg de-al nostru, pe care îl chema Ion M. Ion. Frate-său mai mic a dat totul pe față, ca un prost, ieșind fuga din curte și apropiindu-se de colegul nostru cu o expresie radioasă că-i poate da o veste mare:

— Nene, nene!
— Ce e, mă? l-a întrebat frati-său.
— Nene, mai e mămăligă!
Ceea ce însemna că, cu o zi înainte, când venise frati-său de la școală, tot așa ca acuma, ei, cei mici, de acasă, mâncaseră toată mămăliga și nu mai rămăsese și pentru el. Acuma mai era! Colegul nostru s-a făcut roșu, l-a apucat pe puști de mână, i-a tras un picior în spate și l-a gonit înfuriat:
— Du-te, bă, de-aici!
În general am nu o dată impresia că viața bucureștenilor e prea puțin cunoscută și nu sunt deloc convins că literatura abisală care se scrie despre ei corespunde vreunei realități obiective sau subiective. Deși o întâmplare povestită de mine însumi despre niște cetățeni evazioniști care s-au comportat exact ca într-o nuvelă evazionistă, mă face să fiu mai prudent cu afirmarea tăioasă de adevăruri. Totuși, nu văd cum, în mod abisal, se întoarce bucureșteanul cu punga cu mălai acasă, pune oala de tuci pe foc și se apucă să facă mămăligă!
Înainte să mă mut în noua locuință am primit un telefon de la persoana căreia i se dăduse o altă casă în locul celei în care urma să mă mut. Voia să-și exprime recunoștința că, în sfârșit, avea să locuiască singură cu familia ei într-un apartament, fără să fie silită să se întâlnească zilnic la baie, la bucătărie și peste tot, cu persoane care, orice ai zice, tot străine sunt… Tocmai văzuse casa și era entuziasmată. Am întrebat-o cum era. Splendidă, mi-a răspuns. Intrare directă din curte, separată, trei odăi, o sută de metri pătrați de grădină, gaze, construcție stil vila, pereți groși cu ornamentații ș.a.m.d. Un vis! I-am urat, cu ocazia schimbării casei, să i se schimbe și norocul și apoi am uitat de această fericită persoană. Asta fusese, să zicem, azi. A doua zi, din nou un telefon. O voce jalnică mă întâmpină la celălalt capăt al firului. Nenorocire. Dezastru. Ceva inimaginabil. Ea, care e o persoană maniacă în materie de curățenie, să i se întâmple… S-o ajut… Să intervin la autoritatea care ne-a dat repartițiile, să… Ce s-a întâmplat, întrerup eu acest torent de lamentări. Podul… Podul… Un miros infernal, tone de gunoi zac acolo de la război încoace… Animalele care s-au refugiat în el… paisprezece pisici moarte a numărat… și câini uscați… și ploșnițe care îți cad în cap ziua în amiaza mare de pe plafon. Și în plină vară caloriferele ard, și instalația electrică complet deteriorată, clanțele de la uși, ferestrele, storurile, putrezite, parchetul, o cocină… Întrerup șuvoiul de cuvinte. Cum se poate, cine a locuit acolo? I s-a repartizat o casă părăsită,

pustie? Nu, nu, nu! Un director de la cutare minister a locuit în apartamentul principal, în restul odăilor niște oameni… niște oameni… foarte cumsecade, dar… dar… acest director era un zbir, îi amenința pe toți… ținea cheia de la apă la el și nu le dădea apă decât la anumite ore… Vreți să spuneți, apă caldă? am întrerupt-o din nou. Nu, nu, apă, apă de băut… apă necesară, trei ore pe zi… Nimeni nu îndrăznea să se ridice contra lui! Vă închipuiți ce murdărie… insecte… Da' cine erau ăștia care spuneți că nu îndrăzneau să… Niște oameni foarte cumsecade… Când m-au văzut că am venit… Da' ce pot să fac, totul e o ruină… Dar, zic, parcă spuneați ieri că… vilă, ornamentații… Pe dinafară, pe dinafară, începe această persoană din nou să se vaiete. Cum au putut trăi… Tocmai mie să mi se întâmple asta, care sunt o maniacă a…

Ei, mi-am zis, ce să-i faci, asta e situația! În aceeași zi am făcut și eu o vizită în apartamentul care mi se repartizase și din care această persoană tocmai își cărase lăzile cu câteva zile înainte. La intrare mă aștepta, parcă ar fi știut că vin chiar la ora aceea, fostul proprietar al casei (căzută în întregime sub legea naționalizării). Nu voia nimic de la mine, dar ținea să-mi declare că îi va urmări în justiție pe toți cei care au locuit și au plecat din fosta lui casă. De ce? Fiindcă i-au furat lucruri care nu erau ale lor, ci ale lui personale, galeriile de la ferestre din lemn de nuc, niște aplice, plafoniere, ețetera. De unde știa, l-am întrebat. Se vede din stradă, prin geam.

Am intrat înăuntru. Plafonul, într-un loc parcă era din paiantă din chirpici. Fusese construit un zid despărțitor care tăia holul, să separe familiile în trecere, apoi zidul fusese dărâmat, dar cum!… Ferestrele cu feroneria distrusă… jumate din cele zece storuri, rupte, instalațiile sanitare deteriorate, nefuncționând sau scoțând bolboroseli groaznice și împroșcând cu apă pe pereții sordizi, înțesați cu fire electrice de culori diferite, care duceau fiecare la alt bec. În baie, de pildă, fiecare locatar își avea becul lui, dar și la bucătărie, unde nimeni nu făcea curat fiindcă nu era a nimănui, dar o foloseau toți. Nu trebuia să primesc să intru în casă astfel, îmi șoptește fostul proprietar. Să fi dres întâi toți, toate stricăciunile, să zugrăvească, să curețe parchetul și abia pe urmă să-i fi lăsat să plece. Îi răspund că m-am gândit la asta, dar că tot ar fi trebuit să iau totul de la capăt. Nu-ți lasă nimeni în urmă o casă pe placul tău…

— Dacă ai ști dumneata ce-a pățit una din persoanele care a locuit aici, o maniacă a curățeniei, peste ce-a dat…

Și îi povestesc întâmplarea.

— Mă bucur! îl aud pe omul meu exclamând cu satisfacție grasă, neacoperită. E prea puțin câte i s-au întâmplat, după câte merită. Cât despre mania curățeniei să nu mai vorbim! Se vede cât de maniacă era.

Pornesc spre ieșire uitându-mă prin odăi, criticând trecutul și văzând prezentul cu ochii viitorului. Pe cutia tabloului electric un caiet soios de mărimea unui dosar, îl iau și mă uit în el. E „cartea de imobil". Încep să citesc numele celor care au locuit în decursul anilor în odăile acestui apartament. Dobre cutare, Cutărescu Ilie, Iliescu cutare, Ionescu Gheorghe, Georgescu Petre, Petrescu George, profesori, avocați, cizmari, frizeri, contabili, plecați, mutați, duși… Pe unde or fi? Numărul lor mare sugerează instabilitatea modului lor de viață, trecerea lor pe aici ca printr-o gară… Unul venea din Pociovaliște, Gorj, altul din Cujmir, altul din Bora, Slobozia, altul din Jegălia, Fetești, dar altul și din Hamburg, altul din Mihalț, Alba, altul din Greabănul, R.-Sărat ețetera, ețetera. Te pomenești că ăștia sunt mămăligarii bucureșteni care stau la coadă la mălai!

SADOVEANU, SAU PLĂCEREA DE A SCRIE.

Revista Viața românească îi dedică lui Mihail Sadoveanu în întregime numărul 9, un omagiu cu prilejul împlinirii a nouăzeci de ani de la nașterea scriitorului. Aceste numere, după părerea mea, pot avea un cusur: caută să suplinească un anumit gol, real sau presupus, dând deodată prea mult când ar fi trebuit să dea permanent, așa cum se cuvine să se dea despre tot ceea ce e valoare, firește cu măsura cuvenită, ca să nu provoace în cititor reacția de respingere.

Trebuie să avem grijă de asta. Cultul nostru pentru valori trebuie să aibă în vedere sensibilitatea noilor generații, care nu poate fi câștigată de la sine, doar prin superlativele celor striviți de scriitorul în discuție. Sadoveanu – exclamă aceștia „cu plăcere“ – e scriitorul național al românilor! Sadoveanu e ca un fluviu spre care merg toți afluenții! Conu Mihai era un om bun, foarte, foarte bun, și așa mai departe. Astfel de admiratori totali pot opri un cititor să intre în universul unei mari creații pentru simplul motiv că o operă literară nu seamănă cu una cioplită sau zidită, pe care o poți privi în câteva ore și să-ți dai seama de măreția ei. Trebuie s-o citești și, dacă e compusă din mii de pagini, cum e cazul lui Sadoveanu, îți trebuie timp ca s-o parcurgi, să zicem patru-cinci luni. Nu e ușor să convingi pe cineva s-o facă fără o privire mai detașată, și trufia omului de cultură și scriitorul din zilele noastre au ajuns până acolo încât nu o dată uită că a pătrunde în marea masă a cititorilor nu înseamnă a ignora limitele atenției și curiozității acestora, solicitate în zilele noastre de numeroase și interesante fenomene, ci dimpotrivă, se cere să studiezi și să stabilești permanent cota acestei atenții și curiozități, ca o fascinantă bursă a valorilor spiritului unde surprizele pot fi pentru unii scriitori catastrofale. G. Călinescu, socotit de admiratorii săi un geniu, se plângea, intuind această realitate, că nu e un scriitor popular. Și nu se înșela.

Nici vorbă, Sadoveanu a pătruns adânc în conștiința noastră, și el este un scriitor popular, asemeni lui Creangă, Eminescu și Caragiale. Opera sa însă nu este, pentru cititori, cum este pentru admiratorii săi, pe deplin reușită pe toată întinderea ei. Firește, mi se poate răspunde, nici un scriitor nu îndeplinește această condiție, poți citi în Comedia umană a lui Balzac nu puține romane în care dialogul este interminabil, abuzul de detalii ucigător, iar plăcerea de a scrie a autorului o ia atât de des înaintea faptelor, încât,

dacă în următorul roman nu l-ai regăsi ținând din nou și bine în mâini firele acțiunii, ai renunța definitiv la lectură fără grija, care ar putea să te rețină, că ai fi singurul care ar face-o.

Așa este. Recunosc eu însumi. La fel e și Sadoveanu. Volume întregi îți trec prin mână până ce dai peste câteva sute de pagini în care motivele doar anunțate mai înainte prind relieful misterios al marilor creații. Apoi din nou urmează o depresiune, și din nou urcăm. Dar asta nu înseamnă că aceste sute și sute de pagini, care preced reușitele, au pentru cititor vreo justificare. Au avut-o pentru Mihail Sadoveanu, ca o condiție a creșterii ascendente a inspirației sale, pe drept cuvânt una din cele mai lungi și mai fertile. Este însă un semn de întrebare dacă e o condiție și pentru lectură. Riscul ar fi îndepărtarea de operă, pe care nimeni n-ar contesta-o, dar pe care puțini ar citi-o de la primul până la ultimul volum. Mi s-a întâmplat mie însumi să fiu ținut mulți ani departe de Sadoveanu din pricina entuziasmului nediferențiat al unui prieten, pe atunci critic literar, care mă irita cu sentințele și speculațiile lui filosofice despre cărți ale marelui povestitor pe care le citisem izolat și nu-mi plăcuseră absolut deloc, cum ar fi, de pildă, Ostrovul lupilor. Într-adevăr, înțelepciunea aceasta asiatică, atât de profundă în ochii unora și prezentă din plin în această carte, nu m-a câștigat nici după ce l-am citit pe M. Sadoveanu în întregime, când am descoperit că aveam ce admira în vasta lui operă, ca să trec ușor peste scepticismul și tristețea fatalistă care plutește ici-colo pe deasupra întinsului său teritoriu inventat. Acești nori de melancolie pot fi desigur emanația mormintelor strămoșilor noștri, spulberate de vânturile istoriei, care le-au împrăștiat oasele peste tot cuprinsul țării, și scriitorul putea deci imagina, uimindu-se, un om care cu o simplă creangă să descopere în pământ, acolo unde erau duse de lupte și ploi, prezența acestor oase. Pentru popularea, în conștiințe, a trecutului unei colectivități naționale, efortul artistic al lui Mihail Sadoveanu este într-adevăr cel mai mare și mai împlinit din câte avem și acoperă, cum am mai spus și altădată, cel puțin un secol de literatură cultă, pe care cronicarii nu ni l-au putut da pe deplin. Pânza contemporană a fost însă pictată, cu mai mare succes, de către alții, și a atribui palidelor sale povestiri despre târgurile moldovenești calități care strălucesc în literatura unui Camil Petrescu, a Hortensiei Papadat-Bengescu sau a unui Liviu Rebreanu (din Pădurea spânzuraților, dar chiar și din Ion, unde viața învățătorului și a preotului, stâlpii spirituali ai satului, ștearsă la Sadoveanu, e plină de tragism și de culoare la autorul Răscoalei) înseamnă să pui în mod arbitrar

peste literatura română modernă pălăria unui singur scriitor, dintr-o admirație care dovedește neînțelegerea chiar a operei acestuia. Fiindcă iată ce citim în articolul care deschide numărul omagial al Vieții românești: „Mihail Eminescu a râvnit o epopee românească, dar, fulgerat înainte de vreme, n-a reușit să înalțe construcția; visul său l-a realizat Sadoveanu: în cărțile acestuia sunt fragmente ale acestui tot, epopee mitică și arhetipală“.

Așadar, și Eminescu este estompat! Terminologia aceasta cu preluarea sarcinilor, ce a „râvnit“ un scriitor și cine a venit pe urmă și a realizat, miroase a sociologism vulgar.

Dar poate că mă înșel, poate că nu trebuie stingherită critica să oficieze în templul unei opere, mai ales că mulți dintre critici se apropie de ea fără prejudecățile amintite aici. Și, cine știe? Poate că cititorul nu asistă ca noi la aceste ceremonii cu o stare de spirit la pândă, ci el înțelege poate doar atât, că trebuie să citească din moment ce atâta lume s-a strâns acolo și cântă. La urma urmei, Sadoveanu însuși a avut o mare înțelegere pentru ceremonii, ca o expresie a rânduielii care nu trebuie turburată. Plăcerea lui de a scrie, care nu l-a părăsit nici când natura i-a retras cuvântul, când, nemaiputând vorbi, se apucase să învețe din nou limba, a fost o rânduială de ale cărei consecințe era pe deplin conștient. Fiind, în tinerețe, contestat cu violență de un critic, i-a răspuns, dar pe urmă a regretat, și-a ridicat privirea peste zări și nu s-a mai uitat niciodată la cei care au scris despre el, nici de bine, nici de rău. E un exemplu demn de urmat.

UN COȘMAR.

Un prieten mi-a povestit azi, foarte vesel, un coșmar care l-a chinuit toată noaptea. Se făcea că ajunsese pe masa de operație și că chirurgul îi tăia o bucată de intestin și i-o vâra sub nas cu o expresie sardonică: „Uită-te, parcă îi spunea, și învață-te minte de-aici înainte să mai crezi când te doare ceva că nu e cancer“.

Și s-a dat apoi jos de pe masă cu moartea în suflet și s-a întors la ai lui. Era limpede: va muri curând. Da, și-a spus, il faut foutre le champ, cum a exclamat Tolstoi când și-a dat și el seama că totul s-a sfârșit, că, adică, trebuie să ne cărăm de pe suprafața pământului, să spălăm putina. Nu mai era chiar foarte tânăr, avea și copii, situația lui nu era chiar așa de disperată, totuși, a muri fiind o idee totdeauna îndepărtată și cu dată nesigură, când îndepărtarea se micșorează vertiginos și data nu mai e deloc incertă, tot ceea

ce știm noi despre moarte deodată nu ne mai ajută decât foarte puțin, mi-a povestit mai departe acest prieten. „De pildă, a adăugat el, gândirea: moartea e un vis, domeniul imaginației. O fi pentru cel neamenințat, dar pentru cel aflat sub gheara ei nu e deloc un vis. Chiar în vis, cum eram eu, nu era un vis! Era un chin al existenței condamnată să nu mai fie. O zvârcolire!“ „Dar spiritul?“ l-am întrebat. „O, spiritul suferea și el fiindcă știa că o să fie gonit din casă, și să moară și el făcând să tresară o secundă marele spirit din care făcea parte și care guvernează universul.“ „Numai o secundă?“ l-am întrebat eu neliniștit. „O, da! mi-a răspuns, și asta chiar dacă unii dintre noi reușim să prelungim această secundă prin urlete de sirene care să se audă pe o mare parte a pământului sau dacă ne ridicăm statui curând după aceea ciocanele cu aer comprimat încep să pârâie la baza acestor statui și le vor doborî fiindcă au fost ridicate datorită științei noastre de a specula ceea ce au în ei imbecil, oamenii, dar care își revin totuși repede îndată ce murim.“ „Și pe urmă? Cum te-ai trezit?“ l-am întrebat.

S-a trezit inundat de o imensă fericire. Așadar, nu fusese decât un vis! Și s-a culcat la loc. Coșmarul însă a revenit. Se făcea că se afla la o masă, la o petrecere, la care era prezent și chirurgul cu echipa lui, care i-a adresat cu degetul așa, un fel de amenințare că n-a fost cuminte. „N-aveți cancer!“ i-a spus acesta ca și când bolnavul i-ar fi jucat o festă și el închidea ochii, iertându-l, așa cum trebuie iertat cel care iese viu după ce salva plutonului de execuție a trecut peste el. „Dar vârfurile negre ale filamentelor celulare?!“ a zis atunci unul din ajutoarele lui, ca pentru a-l feri pe Marele Măcelar de o eroare care l-ar discredita. „Nu, vârfurile negre ale filamentelor au altă semnificație!“ i-a răspuns acela, și fi-fi-fi, și ti-ti-ti, a început să-i explice cauza fenomenului. Ajutorul său însă păstra mai departe pe chip o expresie de încăpățânare, nu se lăsa convins și își rezerva mai departe dreptul de a nu mai reveni asupra verdictului inițial. Într-adevăr, nimic nu mai e sigur când apare o astfel de suspiciune și chinul a pus iar stăpânire pe el și pe urmă iar s-a trezit. Ce porcărie! a exclamat prietenul meu indignat și a renunțat la somn, s-a îmbrăcat și a ieșit afară.

Măcar la el fusese doar un vis. Dar odată m-am, dus la un spital după un rezultat și l-am găsit pe medic stând de vorbă cu cineva îmbrăcat în uniforma bolnavilor. Erau amândoi pe treptele de afară ale spitalului, la soare, tăcuți, rezemați de zid. Bolnavul, în halat roșu-închis, un bărbat tânăr, negricios, cu vinele de la mâini și de la picioare subțiri și fine. Avea un semn de boală la gât, un mic pansament, dar foarte mic, în formă de cruce.

Îl aud că rupe tăcerea. „Și la vară, zice, mergem împreună în Moldova, să facem mănăstirile și să dormim la Văratic.“

A urmat o nouă tăcere, apoi medicul i-a răspuns, nu întru totul impenetrabil, totuși acoperit: „Fă-te dumneata mai întâi sănătos, să ieși de-aici, și pe urmă, la vară încolo, vedem noi unde mergem“.

Am crezut că erau prieteni când am auzit de invitația cu mașinile. După ce am rămas singur cu medicul, acesta mi-a spus că nu erau. „Are cancer“, mi-a dezvăluit el deodată, în șoaptă. „Ce fel? l-am întrebat. Unde?“ A făcut doar cu mâna un gest cu sensul că n-avea importanță unde, că adică acolo unde îl avea era bine plasat. „La gât?“ l-am mai întrebat eu, făcând aluzie la pansament. „Ei, la gât! Dacă ar fi acolo, ar scăpa!“ „Și el știe?“ „Nu știe!“ „Și de-aia ți-a făcut invitația cu mașinile?“

Doctorul mi-a răspuns însoțindu-și cuvintele printr-o mișcare a corpului său voinic, dând din umeri în semn parcă de indignare că medicului îi e dat să vadă și să înțeleagă atâtea, deși nu e și el decât tot un om, care într-o bună zi va intra, mai devreme sau mai târziu, într-o categorie sau alta de pacienți condamnați. „Ce să facă și el! a exclamat. Are bănuieli și crede că o să i le spulber eu. Cum să i le spulber? Parcă dacă îi răspundeam că mergem n-ar fi fost tot un drac?“

Și s-a uitat scârbit în zare și abia întru târziu și-a adus aminte că venisem și eu la el tot pentru ca să-mi infirme o bănuială. M-a luat de braț, așa ca între oameni sănătoși, și m-a dus spre laborator. „N-ai nimic, zice, colesterol crescut apare la toată lumea.“ „Și ce să fac?“ zic, așteptând să-l aud că îmi prescrie un tratament (fiindcă, după articolele de popularizare și avertisment care apar în presă și la radio, colesterolul crescut nu e un semn bun) – în loc de asta îl aud că îmi răspunde: „Nimic, apoi amintindu-și că e medic și că trebuie să spună și el ceva, mănâncă, zice, mai puține ouă“. N-aveam obiceiul să mănânc multe ouă, totuși l-am întrebat: „Câte?“ „Ei, câte, zice el cu același glas cu care îi răspunsese și celui care îi făcuse propunerea cu mânăstirile. N-o să te apuci acuma, zice, să mănânci dintr-o dată o omletă de opt ouă!“ „Asta nu, i-am răspuns și eu atunci, dacă numai de asta depinde totul…“ „Dar de ce să depindă?“ a dat el iar din umeri, iar eu am izbucnit triumfător în hohote de râs și l-am părăsit acolo, lângă același zid de care se rezemase și contempla, flegmatic, cerul albastru de primăvară…

BĂTRÂNUL ÎNVĂȚĂTOR.

Mi-a intrat în casă bătrânul învățător. A dat bună ziua și mi-a spus că s-a invitat singur, lucru care nu mai era necesar de constatat. Așa era, nimeni nu-l invitase și nici prieteni nu eram. N-a fost învățătorul meu. I-am făcut însă un portret neștiut de el în câteva capitole și și-a recunoscut numele într-o nuvelă în care apăreau detalii cu totul întâmplătoare legate de persoana lui. A citit-o și el. Asta a fost demult. Cică ar fi exclamat pe ulița satului:

— Când mama dracului m-a văzut pe mine cineva că am belit o iapă? Bă, Stane, cică m-am dus la Văgăuni și i-am dat la un cal cu paru-n cap! Fir-ar al dracului de cal!

— Hai, bă nea Floreo, că nu ești dumneata ăla, cică i-ar fi răspuns acest Stan, care, deși era țăran și nu intelectual, înțelegea, se pare, sau auzise, că numele și întâmplările dintr-o povestire nu coincid obligatoriu cu ceva real.

Bătrânul învățător, însă, devenise din acest punct de vedere mai rău decât un țăran. Curiozitatea lui pentru idei abstracte se tocise prin lectura ziarelor, iar amintirea unei instrucțiuni căpătate în școala normală i se șterse cu desăvârșire din minte. Nu fusese un învățător cu vocație și nici măcar cu instinct, copiii nu-i spuneau nimic, dar fusese un om energic și hotărât și se străduise să umple, cu aceste merite, lipsa de talent pedagogic, într-adevăr, copiii din clasele lui învățau prost, dar veneau la școală de frica amenzilor, iar drumul din fața școlii și drumul de patru kilometri care ducea la gară, dacă este mărginit astăzi de pomi, se datorește lui. A făcut ce-a putut, a scos chiar copiii la sapă pe propriile sale pământuri! Dar i-a scos și pe acele dealuri ale comunei care se surpau și în care a pus de asemenea pomi. Că acei pomi au fost smulși, nu era vina lui. N-o să stea acuma să-i și păzească. N-o fi moșia lui!

Ideea de învățător, în sat, o întrupa el, cel mai puțin învățător dintre ceilalți, prin inițiativele lui culturale, prin sărbătorile pe care le organiza, prin discursurile pe care le ținea cu această ocazie, folosind același limbaj verde, pe care îl folosea și în viața zilnică și în relațiile cu țăranii și care dacă făcea să se asocieze greu în mintea consătenilor săi ideea de învățătură, care înseamnă ceva înalt, cu vocabularul acesta grosolan, în schimb câștiga teren și considerație o altă idee care, nu va strica niciodată să se asocieze cu aceea de intelectual român, și anume: ideea de activitate practică, de efort util, reînnoit consecvent. Într-adevăr, nouă, muntenilor, ne place să stăm de vorbă până ne dor fălcile, capacitatea speculativă ne e bogată, plăcerea de a privi în sinea noastră caracterul celorlalți și a face din asta apoi o adevărată sărbătoare, e fără limite!

Dar drumurile noastre erau pline toamna și primăvara de noroaie adânci și bălți în care puteai să-ți rupi, căzând, picioarele de la șold. Și cu toate astea era satul nostru, deși aveam curți bine îngrădite, și ai fi crezut că puțin ne pasă de ceea ce era dincolo de podișca fiecăruia. Dar nu treceam totuși prin el, și nu suiam pe dealul lui când ieșeam la câmp? Cine punea umărul jos la roata căruței și biciuind caii scotea un urlet de ți se zbârlea părul, luând în brațe căpățâna roții s-o salte din cirmoacă? Urlet nu e cuvântul care se potrivește cu ceea ce mi-a rămas în amintire. Nu era atât sonor acest răcnet, cât înspăimântat, ca într-o ceață de vis în care groaza e însoțită și de îndoială: adică nu se poate să-mi rămână căruța aici, să mă scoată altul și să râdă de caii mei și de mine. Mai bine îi omor cu biciul. Și încordatele animale, simțind arsurile cumplite ca niște fulgere pe spinările lor, se opinteau, gâfâind ca de apropierea morții, cădeau deodată în genunchi și în clipa următoare scoteau afară căruța aceea la care erau înhămați, și care era înfundată în ghearele pământului. Cine să iasă cu lopețile și să umple drumurile degradate? Păi cine să iasă? Nimeni! Dar nu ne smulgea noroiul când ieșeam după-amiezile în sat, devale, în zilele de lucru și de sărbătoare, tălpile opincilor și ale bocancilor? Ei, și ce dacă ni le smulgea? Nu le pingeleam la loc? Neputându-se adapta la acest joc complicat al pierderilor și al compensațiilor pe care îl cunoșteau atât de bine concetățenii mei, acest învățător, care venise în satul nostru de pe undeva de la munte, căpătase cu timpul în felul lui de a fi un soi de îndârjire fără obiect, care îi înveselea foarte tare nu numai pe țărani, dar și pe ceilalți intelectuali ai satului, preotul, inginerul agronom, notarul… Îndârjire însă nefastă în activitatea lui pedagogică după cum se va vedea.

Drăcuia. Fir-ar al dracului! Și pe urmă a început să și înjure. Înjura: pe mă-sa și pe tat-său. Pe urmă vocabularul i s-a nuanțat cu adjective care priveau prostia, înapoierea, țigănia, dar totdeauna la alții și mult prea târziu, abia la bătrânețe, le-a descoperit și la el. Prostu ăla de dă în gropi! Chioru ăla care am auzit că, dă tâmpit ce e, se bate singur, crezând c-o bate pe muierea-aia a lui! Mamelucu-ăla care… Cuvântul mameluci apărea des în conversația lui. Nu-l simpatiza propriu-zis nimeni, sau foarte puțini, dar intrând fără să-și dea seama în viziunea de comedie umană, pe care țăranii știau că o joacă și care era propria lor viață, era și el prezent în conștiința și în discuțiile lor. Și-l însușiseră. Cu vârsta începuseră să nu-i mai spună domnul, ci nea, iar el, băi, nea Vasile. „Tui mama mă-sii, zicea, ce… mă-sii e cu vremea asta, cât o să ne mai plouă în cap? Murim dracu înecați, ne ia

gârla la vale, ca pe purcei.“ „Hai, mă, nea Floreo, că purceii înoată, nu se îneacă ei“, zicea celalalt. „Crezi că înoată? zicea bătrânul învățător. Eu am auzit că chiar la Academie, un academician a pus întrebarea asta: Domnilor! Porcul înoată? Și n-au știut să răspundă.“ „Hai, mă, nea Floreo, că înoată!“

Astea erau dilemele intelectuale ale bătrânului învățător, care, de fapt, nu era bătrân deloc, era verde, mergea drept și apăsat și nu-l durea nimic. Are, bineînțeles, televizor, dar are și trei nepoate.

— N-am venit cu mâna goală, zice, și scoate o sticlă din buzunar. Am venit neinvitat.

Nu zic nimic, fiindcă nu s-a purtat frumos cu un copil pe vremuri, l-a bătut degeaba, acum treizeci de ani. Îmi dau seama că e o durată de timp mai mult decât suficientă ca să prescrie orice păcat. Îl consider prescris. De-atunci s-au întâmplat multe, au trecut peste destinele noastre un război și o revoluție. Bine că trăim. Să uităm. Bătrânul învățător a avut de îndurat, numai cerbicia lui l-a salvat. Ar trebui să am un sentiment de siguranță, știind că printre noi trăiesc astfel de oameni cu vâna tare. Și totuși… Nu zic că acel elev n-o fi fost vinovat, dar l-a bătut prea tare și răzbunător, jignit, el, om mare, de faptul că un copil a pretins că știe el să rezolve mai bine decât învățătoarea cutare problemă. Învățătoarea s-a dus la director, el era director, și l-a reclamat pe băiat, nepregătită și fără intuiție pedagogică. Ce i-o fi spus, că bătrânul învățător din fața mea, pe atunci în plină putere, a intrat în clasă și l-a bătut pe băiat cu pumnii și picioarele ca pe hoții de cai. Mă întreb cum se pricep englejii să transforme aceste amintiri despre dascălii care i-au bătut odinioară în încântătoare și pline de umor revederi. Pesemne că elevii nu păcătuiesc în fața lor prin lăudăroșenie și învățătorii lor prin nepregătire. Or fi având alte cusururi sau poate elevii or fi mai sportivi și or fi încasând loviturile ca la un fel de meci, în care regula e să știi să rabzi, și după ce te dai jos de pe calul de lemn, să spui o vorbă de spirit de care apoi, peste treizeci de ani, să-ți amintești cu încântare. Dar ce vorbă de spirit să spui când omul din fața ta îți dă la fălci scrâșnind din dinți bestial? Elevul acela l-a iertat demult. L-a invitat la nuntă, unde s-au împăcat. Nu cred în această împăcare, fiindcă mie când mi s-a povestit acest fapt (multă vreme s-a vorbit despre această istorie) mi-a rămas în minte o întrebare. Ce-a avut cu băiatul? De ce l-a bătut atât de înjositor, tăvălindu-l pe jos în fața clasei cu lovituri de picioare? Mă uit la părul lui alb și la întreaga lui figură tăbăcită de atâtea decenii de viață prin care a trecut, cu

aceste căderi și poate cu înălțări, dar care nu i-au fost cunoscute și prețuite, și nu găsesc răspuns la întrebarea mea.

Îmi spune pe nume și ciocnim paharele. Îl întreb ce-i fac cele trei mici nepoate.

— Fir-ar al dracului să fie, zice. Mă întâlnesc alaltăieri cu alde băiatul ăsta care mi-a fost elev și care știi și tu că e director al școlii.

Și spune numele acestui fost elev, ajuns cu chiu, cu vai învățător și apoi director. Să-i zicem Ghiță.

— Bă, Ghiță, zice, ce facem noi cu pâinea asta, cu alde Pantazi, am și eu câteodată nevoie stringentă de pâine, că am trei nepoate! Și ăsta face pe-al dracu! „De, mă, nea Floreo, zice, dacă și dumneata iai câte patru pâini odată!“ Și mi-a întors spatele și s-a urcat în mașină. Are o Dacia mică, nu-i pasă, se urcă în ea, într-o oră e la Roșiori și vine acasă cu de toate. Ma răsucesc pe călcâie și mă întorc la alde Pantazi. Îl găsesc acolo cu al lui Necșulescu, contabilul, cu Ilie, țârcovnicul, cu Nicolae al lui Pințur. Beau niște vin. „Bă Necșulescu“, zic. „Ce e, mă, nea Floreo?“ „Câtă pâine iau eu, mă, pe zi de-aici?“ „Păi cât să iai? O pâine!“ „Bă, Ilie, câtă pâine iau eu, mă, de-aici?“ „Păi cât să iai, n-auziși, o pâine, o pâine jumate.“ „Bă, Niculae, cu câtă pâine m-ai văzut tu că plec eu de-aici acasă?!“ „Ai, bă, nea Floreo, ce mai întrebi? O pâine…“ „Mă, Pantazi, câtă pâine îmi dai tu mie?!“ „Ei, zice Pantazi, ba îți dau, ba nu-ți dau…“ „Dar cât îmi dai?“ „O pâine, cât să-ți dau!“ „Păi bine, mă, fir-ar el atunci al dracului de om, cu hainele negre de pe el, cu cravata de la gât, cu pălărie, cu cheile lui din buzunar pe care să le vâre mai bine în… mă-sii decât în ușa mașinii, atunci de ce spune el, bă, că iau patru pâini deodată?“

Mă uit și rămân uimit în fața indignării bătrânului învățător. Nu zic nimic.

— Pe seară veneam de la alde Geacă, mă întâlnesc pe drum cu Trafulică, reluă el cu acea voce hotărâtă și plină, înaltă și egală, fără urcușuri sau coborâșuri chiar și în indignare, și pe care i-o cunoșteam atât de bine. Avea un sac în spinare, abia îl ducea. „Ce-ai, bă, Trafulică, în sacul ăla?“ „Păi niște pâine“, zice. „Cine ți-o dete?“ „Păi, Pantazi.“ „Păi mie îmi spune că n-are.“ „Păi de, i-am dat și lui zece lei.“ „Și ce dracu faci cu atâta pâine?“ „Păi de, o înmoi, zice, și o dau la vacă.“ Merg eu mai încolo, mă întâlnesc cu al Mizdri. Venea și ăsta cu un sac în spinare. „Ce-ai, bă, acolo în sacu-ăla? îl întreb. Te pomenești că ai și tu pâine.“ „Am“, zice. „De unde, de la București?“ „Care București, zice, de la ăsta, alde Pantazi.“ „Și cum

ți-a dat-o? Pe ce bază? Ești salariat, sau ce dracu ești?“ „Nu sunt, dar i-am dat și lui cinșpe lei, că am nevoie, de, ce să fac?“ „Parcă numai tu ai nevoie?“ Intru la Mat să beau ceva, îl găsesc pe Costică al lui Nae, sta de vorbă cu al lui Năfliu. „Costică, zic, am auzit că îți dă Pantazi și ție pâine.“ „Era să zic eu ceva, zice Costică, l-am chemat la mine pe nenorocitu-ăsta de Pantazi, ca să fie așa cum zici tu, și i-am dat un chil de țuică (mai mult nu i-am dat, că un chil de țuică face mai mult ca zece lei) și-i spun muierii: «Fă, acuma s-a aranjat, o să avem și noi pâine cât o să vrem de la Pantazi, gata, s-a aranjat»… Și când mă duc să-mi dea, «n-am, bă, îl auz că strigă la mine, de unde să-ți dau, trebuie să dau la salariați». Lasă, zic eu în gând, a zis el așa de formă, să-l auză ăilalți, și peste un ceas mă întorc iar. «Ieși, bă, afară, îl auz că urlă iar la mine, nu ți-am spus că n-am? Ce tot cauți tu p-aici?» Zic eu s-o trimit pe muiere, că nu se uită nimeni la ea. Așa o fi șmecheria. Se duce muierea, și ăla, când o vede, «ieși, fă, afară, zice, nu veni bărbat-tău de două ori, și i-am spus că nu-i dau?» L-am lăsat în pace. Peste trei zile îmi trimite vorbă să-l aștept seara acasă, că vine cu patru pâini și să pregătesc niște băutură, să mâncăm ceva. I-am trimis și eu vorbă că îl bag în aia a mă-sii. Va să zică, să-mi bea iar țuica, să-i dau să și mănânce, și să mă pună să-i plătesc și pâinea!“ „Bă, zic, pe Trafulică l-am văzut cu un sac plin, i-a dat zece lei. Țuica ta costă mai mult!“ „Păi eu ce-ți spusei, zice Costică! Ar mai fi vrut încă una. Și să mănânce pâinea la mine!“ „Și să te mai pună s-o și plătești!“ zic și eu.

Bătrânul învățător se opri câteva clipe fără nici-o expresie asupra acestei enigme: de ce Pantazi acela le-a dat ălora saci întregi, și ăstuolalt care îl cinstise cu mai mult nu i-a dat nimic…

— De dimineață, izbucni el apoi, mă întâlnesc cu Ghiță în fața școlii, directorul de care îți pomenii. „Bă Ghiță, zic, ce facem noi cu Pantazi ăsta?“ „Ce e cu Pantazi?“ zice. „Păi cu pâinea asta!“ „De unde să știu eu, zice, ce să facem cu pâinea!“ Și și-a băgat cheile în mașină și mi-a întors c…

Și bătrânul învățător își înălță fruntea, și între noi, pe răspunsul acelui Ghiță, director de școală, se lăsă tăcerea. Mi se păru apoi că ridică din umeri, dar înțelesei imediat că mă înșelasem. A da din umeri înseamnă a înțelege și a încerca să te debarasezi. Ori din tăcerea care se prelungea nu se confirma cu nimic că pe umerii bătrânului învățător ar apăsa vreo tristețe neînțeleasă, vreo melancolie turburătoare sau vreo întrebare insolubilă. Era secretul lui. Să nu fii trist, ci să acționezi împotriva motivelor care te-ar îndemna să fii. Să nu-ți pui întrebări care să te apese, că doar nu ești buricul

pământului, și să nu fii melancolic, că nu ești poet, fir-ar al dracului să fie…!

ȘERPI PE HÂRTIE.

Cântă-mi, zeiță, mânia ce-aprinse pe doi fii ai Ardealului când auziră că tatăl lor și-a desfăcut casa din satul natal și s-a mutat în satul mamei lor vitrege… Pline de șerpi erau scrisorile pe care vântul le aducea și le arunca în noua bătătură a tristului tată… Dragii mei părinți, în primele mele rânduri de scrisoare pe care vi le pot comunica, ne găsim sănătoși, care sănătate vă dorim și dumneavoastră, așa cum ați făcut cu procedeul când ați plecat din sat, să știți, viață de trăit nu mai aveți cu mine, că sunteți un fel de oameni escroci, în fața lumii plecați din sat și nu-mi lăsați din partea mamei nimica să vă fie rușine, n-am fost eu acasă că nu duceați voi nimica, că ați dus voi mai înainte, nu vă temeți că vă bate Dumnezeu, că sunteți oameni bătrâni, după faptele ce le faceți, că mie din partea mamei nu mi-ați lăsat nimica, nici măcar o lingură, și mai scriți să iăm cheile la picheru, să bage hainele acolo, vă arăt eu picher, și la fratele Gheorghia, mânca-i-aș eu dumnezeul lui de frate, că mai face el promisiuni, că merge pe la toți frații și le dă la fiecare câte o sută de lei parte din casă, el până acuma și-a bătut joc de cineva, sau acuma, vrea să-și bată? Să vie el aici la mine să-mi dea mie o sută de lei și om vedea noi cum o fi. Și ne scrieți că să avem grijă de capre, să știți că nici grija nu avem de ele, că pe una am omorât-o și la celelalte le vine rândul. Și mai scrieți și de pari, că i-ați numărat, să știți că pe toți îi ard eu, pe toți i-am dus acasă și îi ard, și dacă nu vă place să scrieți mai departe, că nu v-a fost rușine, vă condamnă tot publicul care aude. Să știți că vă urez din partea mea ca nici la moartea voastră să nu aveți pe cine să vă ție lumânarea la cap, așa după cum ați făcut, vă dau pe mâna tribunalului, escrocilor…

Tatăl citește și geme (născut în 1898) și își aduce aminte cum s-a chinuit cu fiecare ca orișice tată și cum s-au împrăștiat toți, s-au calificat și și-au întemeiat familii proprii. Un singur băiat i-a mai rămas din cei cinci, iar despre cele două fete nu știe aproape nimic fiindcă nu-i scrie niciuna măcar o scrisoare. Știe doar atât, că sunt foarte bine măritate, una cu un director, iar cealaltă la fel de bine, și nu le-a mai văzut la față de când au plecat. Furtuna care s-a abătut peste capul lui de invalid din primul război mondial nu l-a doborât însă până într-atât încât să-mi spună mie întreg adevărul. Stă

și se tânguie înspăimântat de violența neînfrânată cu care e judecat nefericitul lui gest de a fi luat-o de la capăt la bătrânețe și de a fi căutat, ca orice muritor, un strop de fericire până în ultima clipă… Celălalt fiu pare mai ponderat în exprimare, are judecăți despre inteligența tatălui și a mamei vitrege, s-ar părea că se ține la distanță, e ironic, vrea să fie mușcător… citiți însă…

Tată, nu vă prea supărați că nu v-am scris acum aici unde v-ați mutat, eu v-am scris acolo unde v-ați născut, dar nu am primit nici un răspuns, dar nu-i nimic, tată, căci noi nu suntem ai dumitale, nici eu nici Măriuca, nici Suzanea, pe noi ne-a făcut altcineva. Asta n-am știut-o, că dacă o știam, stăm de vorbă în alt fel. Nu am știut că vei ajunge vreodată să-ți lași casa și să te duci unde te-ai dus, ca după aceea să vii și să duci și gardurile și coșara aia de nuiele. Despre, gard și vrașniță pot să-ți spun, tată, că au fost făcute de mine și de Letiția, noi am adus nuiele, nu proasta aia cu care ai venit să le iai și să le duci în Oltenia. Dacă a putut să te prostească o proastă cu care ai trăit, și a cărat tot la fetele ei, acuma am auzit că ați fost acasă cu unii proști de pe-acolo, dintre care unul este Teodor care în curtea noastră nu a tăiat un lemn, el și-a primit din casa de la râpă după cum ne-ați povestit când am mai fost pe-acasă… Ori, și acest nenorocit care era cât un dop când îl știu eu, a ajuns să comande în casa în care m-am născut eu și ceilalți frați ai mei. Ați avut noroc că n-am fost eu pe-acasă în timpul când ați plecat și când ați venit, că nu mai plecați de-acolo, acolo vă înmormântam, și după aceea mă prezentam singur la procuratură și făceam pușcărie, că altceva nu meritați toți decât să vă omor. Nu ți-e rușine, tată, de ceea ce ai făcut și ce vrei să mai faci, să-ți strici tot ce-ai muncit? Dacă stăteai la o margine de sat, și nu în centrul satului, nici atunci nu trebuia să faci ceea ce ai făcut. Dar te-a prostit proasta aia pe care ai adus-o în casa mamei, cu doi prunci. Eu și ceilalți frați nu prea am avut loc pe acasă, dar ai ei au avut să-i crești și acuma văd că ați avut un prunc împreună și noi v-am lăsat în pace să-l creșteți, dar, tată, dacă aș fi fost acasă când am aflat ce-ați făcut, vă legam pe toți unul de altul și vă duceam în spate sau cu caii colectivului până la văduț și acolo vă aruncam, să nu mai trăiți, că nu meritați să trăiți, că sunteți prea proști. Dacă ați plecat și acuma când v-ați întors după garduri, de ce v-ați dus la Nastasia și v-ați certat cu Irina?

Ați profitat că nu a fost ea acasă cu unchiul Micula să puie mâna pe voi să vă sucească gâtul? Ascultă, tată, eu pot să-ți spun ca cel mai mare prunc al tău că puteai s-o lași pe proasta aia să plece la fetele ei și puteai sta cu

Nastasia să mănânci numa o zamă, dar erai la tine în sat și mureai acolo unde te-ai născut și ai crescut, dar așa te-ai făcut de rușine în tot satul, că te-a putut prosti o femeie. Nu i-a fost de ajuns că a dus tot la fetele ei? Dacă știam că așa stau lucrurile, vă dădeam foc și ardeați toți ca șoarecii. Te mai întreb de ce ai stricat casa care ai făcut-o cu mama? Cât trăiai, te ținea, nu se dărâma și cui îi trebuia alta să-și fi făcut mai departe, dar ți-am mai spus, i-a fost frică la proasta aia cu care ai trăit, că dacă mori o strângem de gât. Dacă știam că te prostește chiar așa, o strângeam eu de atunci de când am fost pe acasă cu nevastă-mea dar n-am vrut să mă fac de rușine în sat, să vă bat… Dar eu cred că ne vom întâlni și vom vorbi. În luna asta am și eu concediu și viu acasă în sat, la cine am, că tată nu am, și aș vrea să veniți ca să stăm de vorbă și să veniți cât mai mulți, nu câți ați fost după garduri, veniți câți vreți și să vedem câți plecați înapoi. Spune-i lui Gheorghia și nevesti-tii că dacă mori înaintea lor, pe mine să nu mă anunțe, că nu viu. Când am văzut ce faceți, cum fugiți ca hoții dintr-un loc în altul, am vrut să fiu om, că sunt cu un ceas mai deștept decât voi, dar văd că nu am cu cine, nenorociților…

UN NOU SCRIITOR.

Nu s-ar cuveni ca în preajma unui nou an să salutăm un nou scriitor? Despre toți cei cunoscuți s-a tot scris, n-ar fi rândul lui acum să-i apară numele în paginile cronicilor literare, al emisiunilor de radio și televiziune și al presei de mare tiraj? De ce nu? El există! Beția succesului îl așteaptă, i se cuvine, fiindcă debutul lui îl afirmă ca pe un scriitor adevărat, deși n-a trecut de douăzeci și cinci de ani. A mers drept la țintă scriind nu povestiri sau nuvele, ci direct un roman de două sute de pagini, care va apărea în câteva zile la Editura Cartea Românească și pe care și l-a intitulat Dihorul. Numele acestui nou scriitor este Alexandru Papilian, nepot al lui Victor Papilian. Totuși numele e un pseudonim ales de el la insistențele noastre. Într-adevăr, prea mulți tineri scriitori debutanți cred că pot răzbi cu nume ca Niculae Vasile, Ion Ilie, Gheorghe Petre, Dumitru Niculae, Stan Dumitru *etc.*

Nu am vocația de a descoperi talente. Viitorul scriitor, îmi spun, s-ar putea să-ți dea să citești la început o simplă nerozie, în care semnele vocației să fie cu desăvârșire absente. Și atunci ce faci? Rezultă că trebuie să-i spui în mod obligatoriu tânărului din fața ta că are talent, chiar dacă nu-

l are, ca să te pui la adăpost de surpriza care te-ar aștepta mai târziu. Dar s-ar putea ca necunoscutul care îți calcă pragul editurii sau revistei, sau chiar al casei proprii, să-ți aducă o carte pe deplin reușită, și atunci cu atât mai mult trebuie să bați toba și să spui că ai descoperit un mare talent sau geniu. Ei bine, și dacă după aceea el nu mai scrie nimic reușit? Ce-i faci? Gorki a spus pe vremuri despre Leonov când l-a descoperit că are talent pentru toată viața. Citind azi această apreciere stăm pe gânduri. Drumul spre ocean e o carte greu de citit acum, din pricina prejudecăților literare fundamentale care stau la baza ei, dintre care cea mai iritantă este maniheismul, iar Pădurea Rusă e un roman prolix în care zace o bună istorie de o sută de pagini, dar pe care autorul a înecat-o și compromis-o prin soluții șablon, începuturile lui sunt însă strălucite, romanul Soți și Hoțul (pe care am bănuiala că autorul l-a stricat la bătrânețe, scriindu-l din nou și triplându-i volumul) sunt lucrări echilibrate și profunde. E greu de crezut că Gorki nu știa că talentul nu ne e dat în mod sigur pe toată viața și că înflorirea lui depinde în mod hotărâtor de felul în care îl cultivăm. Dar descoperitorul de talente n-are încotro, el trebuie să spună astfel de fraze, fiindcă începătorul n-are nevoie nici de îndoielile, nici de rezervele lui. Plină de umor a fost reacția lui Sherwood Anderson, autorul admirabilului Winesburg în Obio, care avea un tânăr prieten la care ținea foarte mult, fiindcă era o personalitate interesantă. Era obișnuit ca acest tânăr să-l caute zilnic și să facă împreună plimbări, dar deodată aceste vizite încetară, și după câteva săptămâni, cunoscutul romancier băgă de seamă absența și se duse intrigat și bătu cu bastonul în geamul tânărului. „Ce e cu dumneata? îi strigă de jos. De ce n-ai mai venit pe la mine?“ „Am scris un roman“, îi răspunse atunci tânărul.

„Sfinte Dumnezeule“, exclamă Anderson și îi întoarse spatele și pleacă. Îndepărtându-se însă se răzgândi. Cum să piardă un tânăr prieten atât de interesant? „Să vii, îi zise, să-ți dau o recomandare către o editură, dar să nu-mi ceri să ți-l citesc.“ Și se ținu de cuvânt și romanul apăru și într-adevăr nu avu nici un succes. Era o carte cam plicticoasă. Autorul de pe copertă semna William Faulkner, viitorul laureat al Premiului Nobel.

Noul scriitor român a apărut în birourile Editurii Cartea Româneasca prin primăvară. Romanul lui plăcuse foarte tare unui redactor, dar displăcuse profund altuia, care chiar scrisese pe toată coperta manuscrisului, parcă indignat, Respins. L-am lăsat pe tânărul debutant să discute cu ambii redactori și între timp am citit și eu romanul. Era bun, dar era plin nu numai

de cuvinte și expresii cu care cititorul român nu e obișnuit și care exprimau în mod inutil anumite laturi ale eroului (crudități, cuvinte obscene, trivialități din domeniul fiziologiei), ci și idei care dezvăluiau prea violent o gândire și o conștiința maculată. De cine? Nu voi dezvălui substanța romanului, fapt e că exista în el suficient material inacceptabil pentru a displace. De pildă: eroul vorbește în treacăt despre copii. Urmează un epitet scabros extras din activitatea digestivă a micilor ființe. „Ce nevoie ai, i-am spus tânărului romancier, să-l faci pe cititorul care are copii să te disprețuiască și să arunce cartea din mâini?“ „De ce să mă diprețuiască?“ m-a întrebat. „Fiindcă, i-am răspuns, sufletele pure nu pot fi atinse de nici un fel de murdărie. Omul din curte din Moartea lui Ivan llici, de Tolstoi, care îngrijește în toate amănuntele pe stăpânul său muribund și neputincios, rămâne complet senin în timpul acelor îndeletniciri și are aerul să spună: «Ce să facem! E un om! Toți vom ajunge la fel!».“ „Dar, a protestat viitorul scriitor, nu eu, ci eroul meu are o gândire care vede ceea ce e murdar. Ce să fac? Eroul meu e contrariu celui la care vă referiți!“

Avea dreptate. Operele unor scriitori moderni ca Joyce, Celine, Genet și chiar Sartre abundă de trivialități, în La nausée, de pildă, eroul are mania de a căuta pe jos ziare murdare de excremente și de a le rupe cu plăcere, autorul vrând, adică, să sugereze infantilismul eroului, care, asemeni copiilor, nu distinge, în fazele prin care trece materia, ceea ce e degradat, iar în momentul când această plăcere îl părăsește, apare răul de existență, greața adică, și nu cum crede cititorul obișnuit că ar trebui să apară această greață când sfâșie acele ziare. Foarte subtil! Ceilalți măcar urmăresc și alte efecte pe care le obțin din plin, de pildă, umorul negru, scatologic. Sartre ia însă lucrurile cu totul în serios, filosofic!

„Mon cher Alexandru Papilian, i-am spus viitorului romancier, părerea mea e că la noi cititorul român stă mai bucuros de partea lui Tolstoi decât de a lui Joyce, pe care încă nu-l cunoaște. Eroii dumitale fac parte din galeria demonilor meschini și nebuni, bine descriși, în descendență dostoievskiană, de F. Sologub și L. Andreev. Celebrul roman al lui Sologub are o expunere epurată de trivialități, pe alocuri chiar plină de lirism, deși eroul e însăși trivialitatea. Nu-ți pune probleme metafizice, taie cuvintele urâte și temperează acele idei murdare pe care cititorul ar putea, confundându-te cu eroul, să ți le atribuie.“

Ceea ce a și făcut.

Recitesc acum cartea tipărită, și impresia inițială că mă aflu în fața unui nou scriitor mi se întărește.

Viitorul romancier are prezente toate instinctele necesare creației. Nu-i scapă cuvintele pe hârtie fără să fie conștient că ele alcătuiesc propoziții, care o dată materializate sunt departe de a fi inocente, cum cred unii debutanți și chiar consacrați. O frază în plus, și deodată puterea celor anterioare e diminuată. Una în minus, și sensul e ciuntit. Limpiditatea și transparența stilului și absența unei gesticulații haotice a gândirii (care dau la un moment cititorului senzația că nu mai citește o carte, ci mestecă în gură câlți amestecați cu sacâz, cum se întâmplă cu multe romane analitice care apar) sunt pentru mine dovada incontestabilă a talentului la Alexandru Papilian. Iar intriga e prezentă, una adevărată, al cărei deznodământ violent, anunțat curajos încă din primele cincizeci de pagini, ne întărește convingerea că viitorul romancier poate scrie și cărți bune și care să și placă unui public larg.

Nu voi spune în încheierea acestor însemnări că Alexandru Papilian are talent pentru toată viața. O să vedem. S-ar putea să înceapă să scrie versuri. Asta ar fi culmea! Sau s-ar putea să înceapă să facă critică și teorie literară! Cine știe ce-ar putea să mai facă!

Germenele surprizei poate fi descoperit chiar în finalul acestui debut, unde scena pe care el ne-o descrie minuțios ne amintește de o cunoscută exemplificare a lui Caragiale cu privire la o anumită halbă ridicată în aer și care urmează să se spargă în capul cuiva. Alexandru Papilian o cunoaște, este absolvent al Facultății de filologie, totuși se preface că n-o înțelege. Sau chiar n-o înțelege! De unde ar reieși că sfaturile maeștrilor nu sunt luate în seamă de generațiile următoare, care vor să ia totul de la capăt pe cont propriu. Și că, prin urmare, esteticește vorbind, nu există în artă progres…!

FARMECUL UITAT AL TEATRULUI.

Publicul a uitat oare de farmecul teatrului, teatrul de totdeauna care se străduia să aducă pe scenă un rege cu coroana pe cap, sau un general în mijlocul statului său major, sau un revoluționar în mijlocul maselor al căror exponent era? Se simte oare publicul despărțit de esența teatrului din pricina decorului? îl supără oare semnele care sugerează ierarhiile și structurile de viață în mijlocul cărora se petrece drama sau comedia? Iluzia vieții autentice despre care se vorbea că trebuie să ne-o ofere scena a încetat oare

să-l mai intereseze pe spectatorul din zilele noastre? Se petrece un fenomen curios. Teatrul, despuiat de faldurile lui de odinioară, care îi îngreuiau mișcările, a revenit la sursa sa inițială, când regizorul juca împreună cu actorii și spectacolul se pregătea în văzul publicului: așa ne apare Regele Lear pe scena Teatrului Național într-un spectacol care a fost apoi dus și peste hotare, unde cică ar fi stârnit entuziasmul cronicarilor teatrali, spre satisfacția naivă a regizorului și directorului teatrului.

Actorii sunt îmbrăcați ca acasă, în moda timpului nostru, chiar dacă e vorba de împărați sau mișei (mișeii apar desculți, ca să li se vadă mișelia din cap până în picioare), iar un tânăr nobil e îmbrăcat în pantalon de văcar american cu o cămașă neagră străvezie, care să sugereze toată ticăloșia neagră a personajului. Va să zică nu renunțăm nici la decor, nici la costumație, ci le dăm alt înțeles. Care? Nu se înțelege bine. Răspunsul ar fi, jucăm totul în stilul în care au fost probabil jucate piesele pe vremea lui Shakespeare, adică, încropit cu ce avem. Da, suntem regizori săraci, teatrul n-are cu ce să ne plătească decorurile scumpe, nu vine lumea, abia putem să plătim lefurile actorilor, lumina, caloriferul, și alte mizerii care ne strică viziunea regizorală…

Asta îmi amintește de un spectacol pe care l-am văzut la Hanoi cu o piesă de Molière. Mizantropul și femeia pe care el o iubea atât de tare erau îmbrăcați în costume vietnameze, cu umbreluțe deasupra capului și evantaiuri în mână, pe care le agitau permanent. De ce nu?

Altceva poate fi supărător într-o punere în scenă în care regizorul e atât de dornic să se afirme. Încărcarea spectacolului tocmai cu elemente de care el a vrut să se descarce. Chiar acel puțin decor și acele sumare costume care au rămas. Chiar ideea sa regizorală, a cărei prezență n-ar trebui s-o simt, dar pe care o simt mereu și care până la urmă obosește. Prin ce? Prin neclaritatea ei. Nu se poate ca pe vremea lui Shakespeare, fiindcă se poate ca pe vremea noastră. Se regizează ca pe vremea noastră, dar cu idei de demult. Dar nu chiar. Tot felul de zgomote și de alergături și zdupăituri bruiază aproape permanent textul, și în loc să uit de decor, cum ar vrea regizorul, mă uit nedumerit la mantilele de nylon ale regelui Lear și ale fiicelor sale, care de altfel în scena respectivă joacă admirabil. Dar asta și pentru că în acele momente regizorul are buna inspirație să înceteze cu mișcarea acolo în fund, pe schelele acelea metalice care îmi amintesc de cele care mi s-au pus în vara asta în jurul casei ca s-o zugrăvească.

Nimic nu e inocent într-un spectacol după cum nu e nici în text, și gestul, care nu e o consecință a gândirii dramatice, cu alte cuvinte a celei din text, devine o consecință a gândirii particulare a regizorului, care construiește un spectacol al său ignorându-l total pe autor, care are totuși și el idei regizorale, incluse în text și în armonie cu viziunea sa proprie despre pasiunile oamenilor și care ar trebui respectată. Altfel ce facem cu moștenirea unei culturi? Schelele acelea în orice caz îmi atrag mereu privirea, materialitatea lor fără sens îmi deturnează atenția și plec de la spectacol cu ele în minte, însoțind în mod stupid fiorul tragediei. Tot așa picioarele desculțe ale acelui ticălos. Asta înseamnă naturalism în teatru. Iar isteria celor două surori ne propune de asemenea o viziune viscerală, zolistă, asupra pasiunilor. Există și un astfel de teatru, nu trebuie amestecat cu cel shakespearean. Nici vorbă, spontaneitatea, mișcarea mai largă, libertatea gestului, care nu se mai împiedică de o scară de palat, de un fald de mantilă, de un paloș imens agățat la șold, sunt lucruri menite să fascineze publicul, și mulți se simt pe drept cuvânt foarte atrași de aceste tendințe de primenire a artei regizorale. Am fost pe punctul să fiu eu însumi fascinat de experimentul de la Teatrul Național, și ar fi foarte trist dacă felul de a vedea al celor care, ca și mie, nu le-a plăcut în întregime spectacolul ar putea constitui un argument ca astfel de experimente să nu fie încurajate. Bineînțeles, să nu aibă loc chiar pe prima noastră scenă, chiar dacă directorul Teatrului Național și-ar fi descoperit, în ultimă instanță, un suflet de hippie. Și, desigur, regizorul să nu exagereze și să dorească atât de tare să acopere complet ceea ce avea frumos și dădea totuși atâta farmec clipelor când în vechile interpretări apariția regelui era anunțată de salve de tunuri și cântec de trompeți, iar pasiunile se dezlănțuiau sub acoperirea unor acte de cruzime zguduitoare, și nu prin hohote dubioase. Oricum, Lear e un rege, nu un bătrân care s-a smintit tăvălindu-se pe jos în mijlocul unei cete de hippies,ci s-a scrântit în spiritul său, prin devitalizare, fiind un biet moșneag, și nu un bărbat în puterea vârstei plesnind de sănătate. N-are sens! Ce-ar face atunci regizorul în cazul în care ar avea de pus în scenă o piesă cu hippies? Te pomenești că le-ar pune la toți coroane de regi pe cap! Lucru care n-ar fi absurd în sine. Dar noi nu judecăm aici lucrurile în sine, ci în raport cu o operă pe care n-o putem împrumuta altora, când ea aparține unui anumit tip de civilizație care a dat pasiunilor ideale și înjosirilor umane o anumită măreție. Dacă mișcarea hippie are pretenția la existență, n-are decât

să-și creeze ea valorile ei. De ce trebuie să i le dăm noi pe ale noastre să ni le pocească!

AGRESIVITATEA LA VOLAN.

Am crezut multă vreme că tot ceea ce se spune despre psihologia omului de la volan nu sunt decât simple speculații menite să sperie pe conducătorii auto și să-i facă prudenți ca să se micșoreze numărul accidentelor.

Omul de la volan, se spune, își însușește psihologic o parte din puterea motorului său și devine agresiv. Ce idee pur literară! Cum să-și însușească o astfel de putere? De ce? îi lipsește cumva o doagă? Ce să facă el cu puterea aceea decât tot să meargă pe drum și să ajungă cu bine la destinație?

Și cu toate acestea mi s-a întâmplat mie însumi să descopăr că faptul e adevărat, și chiar în clipa aceasta când mi-aduc aminte și vreau să încep să povestesc, văd roșu înaintea… Dar să nu anticipez. Veneam prin urmare cu Fiatul meu pe Bulevardul Ana Ipătescu spre Piața Minai Eminescu. De departe am văzut stopul, am încetinit, și la trei metri distanță am frânat și am oprit. Mergeam pe culoarul unu. Era înainte ca acest bulevard să fie modificat și să aibă pe-o singură parte trei culoare. Apare verdele și pornesc drept înainte. În clipa aceea văd cum o Dacia 1100, din spatele meu, execută o manevra curioasă. Trece de pe culoarul unu pe culoarul doi, manevră care în fața unei piețe constituie o încălcare a regulilor de circulație, mă depășește tăindu-mi periculos drumul și virând la dreapta în sens giratoriu, ceea ce constituie o altă, de astă dată gravă, încălcare a regulilor de circulație, fiindcă puteam accelera și intra în el. N-am avut timp să-mi dau seama ce e cu această mașină smintită, că o văd că-mi iese înainte în plin bulevard, mi se pune de-a curmezișul și din ea coboară repede un individ care se apropie de mine și-mi cere actele.

— Da’ cine ești dumneata? îl întreb.

— De la Miliție, îmi răspunde.

— Să văd legitimația! zic, părându-mi-se bizar să fiu controlat de un milițian de la circulație în civil. Mi se întâmpla pentru întâia oară.

Îmi vâră sub ochi un carton. Da. Era ceva care dovedea că individul avea legătură cu miliția, dar n-am înțeles de ce natură.

— Dar ce e? zic.

— Actele, cere el imperios.

Formula milițienilor de la circulație: întâi actele și pe urmă stăm de vorbă. Cu actele în mână se stă de vorbă într-un fel, fără ele puțin altfel, deși interesul cetățeanului e să dea el însuși actele dacă a săvârșit vreo greșeală și să plătească pe loc amenda, decât să se mai trambaleze pe la sectorul 4, care e greu de găsit chiar dacă ai mai fost o dată pe acolo. Am avut o clipă de ezitare, dar tocmai acest detaliu m-a determinat să i le dau totuși: îmi ia numărul și pierd pe urmă o groază de timp să mă duc la circa sectorului 4.

— Mă urmați până la primul stop, zice individul plin de sine și trufaș se îndepărtează cu actele mele în mână silindu-mă să-l urmez. Trebuia, altfel, cum am spus, să umblu eu pe urmă pe la miliție să-mi caut actele, dacă nu lămuream atunci incidentul.

Ne oprim la milițianul care regla, pe atunci, circulația în apropierea Cinematografului Patria, ne dăm jos și ne ducem la el.

— C456720 (numărul acesta e fictiv, n-am putut să-l memorez pe cel adevărat), zice individul și scoate același carton și-l vâră sub nasul milițianului. Am un caz. L-am prins la Piața Romană angajat pe culoarul unu și în loc s-o ia la dreapta și să facă sens giratoriu a mers drept înainte.

Ascultam stupefiat. Știam bine că acel culoar, ca și la alte intersecții, săgeata albă poate indica și drept înainte și viraj la dreapta sau la stânga. Aveam însă o îndoială: n-oi fi văzut bine! Poate că acolo săgeata drept înainte o fi fost desființată. Pe această îndoială individul predă actele mele milițianului, se întoarce și, arătându-mi un spate insolent și un balans țâfnos al fundului, o ia spre mașină, se urcă și demarează în trombă mare.

Rămân cu milițianul, care schimba imperturbabil culorile semaforului.

— Bine, zic, dar eu știam că la Piața Eminescu indicatorul arată două săgeți: înainte și la dreapta.

Îl văd că tace. Schimbă iar, neturburat, culorile.

— Dumneavoastră, îmi spune el cam tare, așa cum faci când trebuie să dăscălești părintește pe cineva, trebuia s-o luați pe direcția pe care v-ați angajat.

— Serios? Și dacă săgeata albă e dublă și îți arată două direcții, după cum ai poftă?

Îl văd că iar tace. Pune mâna pe telefon.

— Vasile, zice, la Piața Eminescu…

Și spune acelui Vasile despre ce e vorba. Îl văd că închide telefonul. Nu prea era entuziasmat. Acel Vasile îl contrazisese, aveam dreptate eu,

conducătorul auto. Îl văd că schimbă iar culorile, imperturbabil. Iar eu aveam treabă și simțeam cum ceva nou, o agresivitate împinsă până la limite începea să-mi turbure mintea. Dar nu împotriva lui, ci a celuilalt, civilul, care dispăruse.

— Poftiți actele, zise milițianul binevoitor.

— Bine, zic, dar cine era ăla? Spuneți-mi cine e!

— Nu putem!

— De ce?

— Lucrează pentru noi…

— Benevol?

Iar văd că tace, confirmând.

— Adică cum, zic, și n-am dreptul să știu cine, în numele miliției, mă oprește ca un imbecil pe drum, îmi ia actele, se fâțâie ca un cretin târându-mă după el, dispunând nepedepsit de timpul meu? De ce nu l-ai oprit aici până se lămurea că nu cunoaște legile circulației, dar îi sfârâie sufletul să dea și el ordine altora, să le tulbure viața, să-și satisfacă apetitul de putere, apetit care i s-a cam tăiat de vreo cinci ani încoace, dar zace în el una din acele bestii care ar fi gata oricând să mânjească umanitatea cu balele ei otrăvite și puturoase. Dacă aveam un pistol îi trăgeam șase gloanțe în fundul lui abject, și niciodată n-aș fi dormit apoi mai bine ca în noaptea care ar fi urmat.

— Ce e cu dumneavoastră? zise milițianul atât de nedumerit, că uită să mai schimbe culorile, și mașinile se îngrămădiseră de-o parte și de alta a bulevardului.

M-am trezit ca dintr-o beție. Am luat-o spre mașina mea, m-am urcat și am pornit și eu în trombă. A trebuit să merg însă pe urmă încet, stând cuminte în spatele troleibuzelor. Simțeam, știam că devenisem periculos de agresiv și că era un sentiment stabil care nu voia să mă părăsească și mi-era frică să nu pățesc ceva.

CITITORUL NEÎNFRÂNT.

Să dai o carte bună unui cititor bun și cartea să-i placă, iată un lucru firesc și reconfortant, asupra căruia n-avem ce gândi. Cititorul bun cade în capcană de la primele capitole și se predă. Spiritul său critic, atins de primele imagini reușite, lasă loc entuziasmului, și e cu neputință ca apoi, pe parcurs, să nu izbucnească de mai multe ori în hohote de râs sau de plâns.

Fiindcă el nu va considera niciodată o carte bună drept o carte ratată, care l-a încântat de la început până la sfârșit ieșindu-i perfect în întâmpinare și dându-i toate satisfacțiile: certitudinea că a citit o carte mare, mândria că a înțeles totul, orgoliul că soluțiile autorului răspund pe deplin celor ale lui în cazul dat. Închide voios cartea și vorbește despre ea în societate cel puțin doi-trei ani.

Am descoperit însă un cititor care nu se dă niciodată bătut, sau foarte rar. E un bun cititor, iubitor de literatură, om cultivat, de profesiune medic. El ridică doar din sprânceană la primele capitole. „E bun, îți place?“ îl întrebi. „Să vedem, zice. Deocamdată sunt la început, abia se face introducerea în viața personajelor. Să vedem!“ După o săptămână mi-aduce cartea înapoi. Nu e mulțumit, dar nici nu face vreo remarcă. „Ei, zic, ți-a plăcut?“ „Hm! răspunde. E un caz clinic, care n-are valoare pentru toată lumea, un dement…“ „Bine, zic, dar scena aceea când eroul se întoarce acasă și ca să-i facă în necaz proprietăresei începe să scuipe pe pereți și să-și șteargă picioarele de ei? Și discuția lui despre Pușkin?“ „Da, zice, da…“

Dar se vede că lectura nu i-a spus nimic și genul acesta de literatură care scoate la iveală sau descrie noroiul vieții oamenilor îi e profund dezagreabilă. Bine, zic în sinea mea, luându-i cartea din mână și punând-o în raft, o să-i dau acum ceva în care prin pasiunile oamenilor trece fiorul tragediei, dar purificat de beția care îi împinge pe autori spre efecte tari, forțate, spre șocuri psihologice care mai mult îți smulg decât îți obțin adeziunea.

„Iată, zic, o carte în care autorul, spre a te feri de vulgarități, purifică descripția atât de bine, încât ai impresia că ești în plin fantastic. Asta trebuie să-ți placă…“ „Da, zice el după o săptămână, e bine descris, dar nu e convingător. Chiar așa, procesele astea se țineau fără să știi de ce erai acuzat?“

Și se strâmbă profund nemulțumit. „Adică cum e, zic și eu și mai nemulțumit decât el. Nu ți-a plăcut scena când cei doi polițiști intră la erou în casă să-l aresteze și-i mănâncă în prealabil micul dejun? Chiar nu ți-a plăcut, sau n-ai înțeles-o?“ „Ba da, am înțeles-o, că nu e mare filosofie, dar asta e așa, o glumă, să-ți bea cei care vin să te aresteze cafeaua cu lapte. Eu știu altele mult mai rele.“ „Bine, atunci ce să-ți dau? Ia, de curiozitate, cel mai tare lucru care se poate citi, de același autor, e vorba de o colonie penitenciară, în care celor care se fac vinovați de încălcarea regulamentului li se aplică pe spinare o pedeapsă pe care o execută o mașină cu ace, care

scrie în carnea lui chiar cuvintele care înseamnă denumirea pedepsei. După ore de tortură victima citește prin suferința sa ceea ce i s-a scris pe spinare și atunci fața lui capătă o iluminare care… Dar citește!“

A citit și nu i-a plăcut. „Bine, zic, dar nu te-a impresionat deloc suferința ofițerului, care deplângea noile moravuri, când nu mai puteai vedea o condamnare ca lumea, mașina e prost îngrijită, nu i se aduc piese de schimb, nu mai asistă nimeni la execuție. Și când exclama: Ce timpuri, camarade!“

Cititorul meu surâde. Parcă i-a plăcut ceva! „Da, zice, și cum trebuia să iei călușul în gură și-ți venea să verși și dacă voiai să ridici capul să-l eviți, îți intra un cui în creștet. Ce imaginație anormală!“ „Crezi! zic. Chiar atât de anormală? îmi spuneai altădată că știi tu altele în privința asta mult mai rele.“ „Da, da, zice, dar ce caută lucrurile astea în literatură?!“ „Și, mă rog, îl întreb, ce-ai vrea tu să găsești în literatură?“ Tăcea, uitându-se cu privirile sticlind de curiozitate prin rafturile bibliotecii. „Oi fi vrând, zic, romane polițiste? Astea nu ridică nici un fel de probleme!“ „Nu, zice, sunt plicticoase, după ce citești două-trei, vezi că pe urmă toate seamănă între ele.“ Am început să râd… „Te las, zic, să-ți alegi ce vrei. Sunt curios să văd dacă există vreun autor în fața căruia să capitulezi.“

A capitulat în zece ani de două sau trei ori. O dată în fața unui roman american intitulat A l’est d’Eden de John Steinbeck și în alte două dăți citind cărți de importanță mai mică, dar bune. Să fii curios atâția ani și să-ți placă atât de puține cărți! Am reușit să aflu care era și ce sens avea rezistența sa în fața seducțiilor scrisului și de ce cădea el atât de rar prizonier. L-am întrebat. „Vechile valori, vechile creații literare, mi-a răspuns, sunt frumoase, dar nu mai corespund epocii noastre. Iar în epoca noastră literatura care se face nu-ți mai vorbește despre nimic frumos“…

Atât! Asta a fost tot ce mi-a spus. Și degeaba am încercat eu să aflu pe urmă ce înțelege el prin cuvântul frumos. Nu-l obsedau aceste probleme, ci cele ale profesiunii lui, și deci nu putea să-mi spună mai mult decât atât, și nici să răspundă obiecțiilor mele: nu e adevărat că vechile valori nu mai corespund epocii noastre și nu e adevărat că literatura care se face acum nu-ți mai vorbește despre nimic frumos, deși e adevărat că a apărut în culturile Occidentului, care au dat mari valori în secolul trecut, un lirism al ocnelor și al viciilor de tot felul, așa-zișii „sfinți“ și „martiri“ ai răului, care pot îndreptăți sentimentul că stăm prost dacă s-a ajuns să se cadă în genunchi în fața creației literare care nu caută, în mod premeditat, nici o rază de lumină

într-o lume în care consumul de lumină fizică al așezărilor umane de pe pământ face să pălească, în nopțile senine, luna de pe cer…

„Da, da. Da, da,“ mormăia cititorul meu, care era un vechi prieten, cercetând rafturile, nu prea atent la spusele mele, da, da! Și își alegea de ici, de colo câte-o carte. „Da, da, te ascult.“ Dar nu mă asculta deloc. Am tăcut și pe urmă i-am spus și eu supărat: „La urma urmei, de ce mai alegi tu cărțile? Ia-le la rând, de la un raft până le termini, pe urmă începi și raftul celălalt și așa mai departe.“ „Nu, de ce, mi-a răspuns el senin, le aleg. Ce, ai impresia că mi-e indiferent ce citesc?“

SOCIETATEA AGRARĂ ȘI UMANISMUL.

Eseistul francez Jean Onimus m-a făcut să tresar citind într-un extras din Realités ce părere înaltă are el despre țărani. Iată ce scrie: „Cultura tradițională pe care noi o transmitem copiilor noștri, îndeosebi prin intermediul școlii, apără umanismul, cu alte cuvinte un anumit număr de valori idealiste, care nu mai au nici o legătură cu viața practică și care sunt chiar contrazise de aceasta. Ea s-a format într-o societate agrară cu o economie săracă: această societate era, în acel timp, o societate a penuriei. Cultura exalta deci un anumit număr de valori, cum ar fi spiritul de sacrificiu, renunțarea, sublimarea pasiunilor, eroismul, care erau justificate de contextul vieții. Astăzi, noi am ieșit din societatea agrară, trăim într-o societate industrială și tehnicistă, care este în tot mai mare măsură o societate a abundenței. Ea se fundamentează pe cu totul alte valori, cum ar fi eficacitatea, randamentul, utilitarismul, reușita materială, consumul etc, care împing cultura umanistă spre margine, în timp ce triumfă cultura științifică și tehnică, care e bazată nu pe concepte ideale, ci pe obiectivitate și care implică o nouă viziune a lucrurilor.“

Este greu să ne reprimăm un sentiment de alarmă citind toate acestea, mai ales că eseistul ne explică liniștit, ba chiar cu simpatie, cum reacția la această cultură e de tip irațional și se manifestă în rândul unei anumite categorii a tineretului împotriva societății tehniciste și a culturii ei. El povestește cum a asistat la Stanford în S. U. A. la un spectacol uimitor. Niște studenți au strâns bani ca să cumpere un frumos automobil american, simbol al reușitei. Apoi au săpat o groapă adâncă în care au îngropat automobilul, cu un întreg ceremonial însoțit de cântece funebre. O dată cu acest automobil ei îngropau gustul pentru reușita materială, al cărei simbol

era mașina, această reușită fiind sursa poluării planetei, păcatul omului modern.

Într-adevăr, s-ar părea că trăim într-o lume în care soluția care ni se oferă nu poate fi acceptabilă, pentru că oricât de științifică poate fi această cultură tehnicistă bazată pe obiectivitate, ea nu este deci capabilă să ne satisfacă nevoia noastră de valori ideale. Fiindcă oricât de turburat aș fi eu de ideea că societatea agrară, din care am venit, a generat prin penuria ei economică valori spirituale idealiste care au format o cultură cu caracter universal, n-o să cred că o să putem și că va trebui să renunțăm de-aici înainte la spiritul de sacrificiu, la eroism, la sublimarea pasiunilor, fiindcă nu mai corespund sau sunt chiar contrazise de contextul vieții.

Chiar așa, nu mai corespund? Cu alte cuvinte, randamentul, eficacitatea, utilitarismul, reușita materială, consumul pot ține în frâu instinctele noastre? Prin ce? Fiindcă satisfacerea din abundență a unor nevoi materiale nu îmblânzește, prin faptul ca atare, ființa umană, care pe lângă marile ei virtuți, capacitatea de a aspira spre eternitate, dorința ei mistuitoare de a o realiza, este în același timp o speță vicleană și plină de răutate, care nu se mulțumește mult timp cu ceva. Îi dai un automobil, după un timp vrea două și așa mai departe. E însă adevărat (și aici meditația care ni se propune nu poate fi ocolită) că despovărat de conflictele și umilințele generate de lupta pentru existență, omul, asemeni unui animal hămesit care a descoperit în sfârșit în natură sursa unei prăzi abundente, se mai potolește în pornirile lui. Consumă! Și, inteligent cum e, nu renunță la mijloacele care l-au ajutat să ajungă aici, adică la știință, ci dimpotrivă, își creează valori spirituale pornind de la ea. Care ar fi aceste valori? Nu văd, nu înțeleg și nu pot să-mi imaginez că ar fi altele decât cele care i-au adus până acum atâtea victorii în spirit: noblețea atitudinii, detașarea, compasiunea, generozitatea simțirii, lupta eternă cu trufia, lupta cu teama de moarte.

Și totuși, neliniștea nu mă părăsește. Știu că omul își poate modifica într-un mod amețitor felul de a vedea încât nu-l mai recunoști. Optica lui poate fi răsturnată. Dramele de ieri sunt nu atât uitate, cât răstălmăcite, diminuate cu bună-știință, înțelese greșit, sau pur și simplu neînțelese deloc, ca și când o înverșunare stranie l-ar apuca împotriva înțelepciunii. Din suferințele îndurate nu trage nimeni nici o concluzie, războaiele, despre care am proorocit că le vom desființa, nu le desființăm. Pe lângă interese economice, care ar justifica ciocnirile și antagonismele, descifrăm și poziții

iraționale, adoptate de state și guverne, consecințe ale pasiunilor oarbe, nesublimate.

În acest context, pentru ce a ne liniști, ca să gândim? Cultura născută ca o proiecție a unei societăți tehniciste poate modifica psihologia umană într-o direcție care n-ar contrazice în mod obligatoriu vechiul umanism al societății agrare, a penuriei. Fiindcă nu e obligatoriu să gândim neapărat ceea ce facem, suntem destul de suciți să realizăm de pildă acest paradox: construim mașini, dar le disprețuim. Producem multe alimente, dar mâncăm puțin, ținem dietă. Ne umplem garderoba cu haine, dar ne îmbrăcăm modest. În felul acesta viața noastră și noi înșine am avea poate și mai mult haz… Iar singurul lucru care să ne tulbure somnul să nu mai fie decât următorul: ne distrugem planeta, o poluăm, ce anume să mai inventăm ca să-i protejăm aerul și apele izvoarelor și mărilor, ce lege să facem ca să-i împiedicăm pe vânători și mai ales pe obsedații randamentului în dauna naturii să ne distrugă speciile rare, ierburile care fac să strălucească pământul, animalele și păsările?

CÂȚI OAMENI NE VOR HRĂNI.

A început să-mi fie frică de știință și de statistică, îi spuneam unui prieten mai deunăzi, ia uite ce scrie aici în legătură cu ziua de mâine, o vrăjitoare te-ar speria mai puțin, fiindcă n-ai crede, dar aici suntem în domeniul cifrelor și al calculelor electronice, care nu dau greș, îți arată toate variantele posibile și n-ai cum să te înșeli.

„Desigur (citez doar acest pasaj care mă interesează în mod deosebit), țările care au încă o bună parte din populația lor activă folosită în agricultură (Japonia, Italia, Franța, Austria, Suedia, Norvegia) dispun de rezerve de productivitate sporite în raport cu celelalte. În măsura în care scăderea accelerată a mâinii de lucru agricole (specialiștii O. C. D. E. consideră că la o anumită dată mâna de lucru agricolă nu va reprezenta nici măcar 5% din populația activă în țările organizației: această cifră, care se apropie de situațiile existente astăzi în S. U. A. și Belgia, este prevăzută să se realizeze peste douăzeci de ani) se traduce printr-un câștig important de randament în agricultură, degajându-se în același timp brațele suplimentare pentru dezvoltarea industriei și serviciilor.“

Pun ziarul jos (Le Monde) și mă frec la ochi. Care va să zică țăranii vor dispărea, iar agricultura va avea un câștig de randament. Cu alte cuvinte,

țăranii au devenit o piedică în calea randamentului în agricultură! Colosal! Și acest lucru aiuritor s-a și realizat în S. U. A. și Belgia.

Cum adică, doar 5% din populația unei țări să asigure restului alimentele de tot felul, hrana vitală, fructele, verdețurile, laptele, carnea, ouăle? Dar albinele? Prin ce fel de flori și pomi fructiferi or să alerge să-și caute polenul și cine o să aibă grijă de ele în toate anotimpurile anului? Dar omizile? Cine o să mai curețe pomii de ele? Dar caii? Unde sunt caii? Ce-au făcut cu caii? Și franțujii, care ar trebui să ridice caprei, de la care obțin cele mai bune brânzeturi din lume, ar trebui, zic, să-i ridice, lângă obeliscul din Place de la Concorde, o statuie, ce-or să facă, cine o să mai aibă grijă de ele? Că doar n-o să se poată face toate astea cu cei 5% din populația țării! Când știut este că dacă nu ai om nu poți ridica recolta de pe câmp, și nici sfecla, varza, poftim, tutunul, acest produs cancerigen, care știu de mic câtă trudă și câți frați lucram la el până îl însămânțam și îl culegeam. Culesul ăsta era o istorie întreagă, se făcea pe etape. Întâi foile de jos, calitate inferioară, pe urmă cele de mijloc, galbene ca lămâia, tutun fin, și în sfârșit cele de la vârf. Trăgeam lipanele pe-o sfoară și făceam șiruri, puneam aceste șiruri la soare pe un soi de suporți de lemn, construiți special, umpleam toată bătătura cu ei, ba chiar le întindeam și prin grădină, și apoi, după ce se scorojeau, luam șirurile și le urcam în pod, unde se înmuiau la loc de frig și atunci ne apucam de păpușit. Păpușitu-ăsta era dandana mare, nu se mai termina, intram în iarnă cu el… Pe urmă venea tata de-acolo de unde se ducea să-l predea în baloturi mari, înjurând. Nu numai că nu lua un leu pe tot ceea ce produsese, dar mai ieșea și dator, fiindcă fumau toți, și el și frații mei mai mari, ca niște turci, și îl piteau, nu-l predau tot, fiindcă trebuia să le rămână și lor până la anu. Ei ce să fumeze? Tata credea ca de obicei că o să-i păcălească el pe-ăia pe-acolo! Regia C. A. M. Îi cam urmărea și individual, îi amenda și de aceea nu prea ieșeau la drum cu țigara în gură în văzul lumii.

Așadar acești producători, dacă nu li s-ar mai încredința lor producerea acestor produse fără de care nu putem trăi deloc, produsele s-ar produce mai multe, fără ca vechii producători care consumau ei înainte aproape tot ce produceau să înceteze, prin părăsirea de către ei a pământurilor, să mai consume. Se presupune dimpotrivă că ar consuma mai mult, datorită productivității crescute.

Asta e totuși curată vrăjitorie, nu mai e știință. Fiindcă nu e posibil! Avea dreptate acel țăran care a văzut într-o zi, într-o grădină zoologică, o

girafă. A stat și s-a uitat la ea o zi întreagă, încremenit, și nu se mai sătura văzând-o cum ajunge ea cu botul prin vârfurile copacilor. Lăsându-se seara, și-a luat în cele din urmă ochii de la ea și plecând a clătinat din cap și a exclamat: „Asta e ceva care nu există!“

UTOPIE MODERNĂ.

Un cunoscut economist american, domnul Galbraith, propune lumii capitaliste dezvoltate un ritm mai lent de creștere economică, pornind de la ideea că principiul societăților de consum este un principiu artificial, care împiedică pe om să se bucure cu adevărat de bogăția vieții. Sfântul Petru, la poarta raiului, cică nu l-ar mai întreba pe om ce faptă bună sau pe cine a făcut fericit pe pământ, ci numai ce a făcut pentru a spori produsul național brut. Sporirea consumului nu constituie o garanție a fericirii maxime, pentru simplul motiv că omul nu consumă din necesitate, ci fiindcă e împins de o publicitate aiuritoare. Lucrurile n-ar fi atât de complicate dacă s-ar limita numai la atât, fiindcă ar fi suficient să suprimăm excesul de publicitate, dar consumul reprezintă pentru imensa majoritate a oamenilor măsura realizării, cu cât cineva posedă și consumă mai multe produse, cu atât mai mult e cineva. Firește, sunt excluși din această categorie oamenii săraci. Asta îmi amintește de un mic șef de la noi dintr-un județ, care la o petrecere organizată de el cu mijloacele puse la dispoziție de cei în subordine, adică ale satului, după ce s-a ghiftuit bine, ca să arate el cât e de grozav, a început să joace fotbal cu pui fripți. Bineînțeles că a fost dat afară, dar asta pentru că a găsit el un mod prea original de manifestare a satisfacției consumului, alții însă o fac pe tăcute, cunoscând în secret tot ceea ce posedă ceilalți.

Asta e de când lumea! Se vede că acest economist american, cu ideile lui, trăiește într-o lume a cărei vechime nici n-are bine câteva sute de ani! Fiindcă ce vrea el? O schimbare de optică în psihologia omului de așa manieră încât, de pildă, un automobil Cadillac să devină comic! Cu alte cuvinte, să râzi de el cum ai râde dacă cineva ți-ar propune să te duci la serviciu sau să ieși dumineca la Băneasa, cu nevasta sau iubita, într-o cotigă trasă de un măgar. Și nu fiindcă acest Cadillac ar fi demodat, ci așa, pur și simplu, că am descoperit noi ce stupid e să fii aservit dorinței de a-l poseda. Stupid ar fi într-o primă fază, comic în cele din urmă, prin amintirea a ceea ce idolul fusese odinioară în ochii noștri.

Mi se pare tonică această viziune a acestui gânditor idealist care imaginează o asemenea utopie, care e în felul ei sublimă. Dar e utopie fiindcă niciodată omul nu și-a îmbunătățit condiția prin renunțare voluntară la ceva, prin virtute, ci prin epuizarea unei experiențe, chiar dacă cu rezultate previzibil tragice. Numai asta îl convinge, sau mai exact numai asta l-ar trezi, în cazul de față, din beția posesiunii. Țelul, în această lume, zice gânditorul, nu este consumul, ci folosirea vieții. Ei bine, bucuria asta a vieții este să ai un Cadillac, sau chiar o Dacia 1300, fiindcă atâta timp cât nu definim exact și concret în ce poate consta această bucurie a vieții, dorințele noastre se vor mula pe ceea ce există și ne vom face din îndeplinirea lor un țel, chiar dacă asta se va solda cu un adânc dezechilibru dintre muncă și satisfacții, cu alte cuvinte chiar dacă vom descoperi că satisfacțiile nu izvorăsc din tot mai multă muncă, pentru a consuma tot mai mult. Da, vom răspunde, așa este, dar ce să facem? Nu suntem înțelepți, nu putem, de pildă, noi, care constituim colectivul unei uzine, sau unui minister, să ne strângem trimestrial sau anual și să constatăm cu satisfacție că nu ne-am dezvoltat deloc, că ritmul de creștere a producției a rămas neschimbat, că numărul funcționarilor a rămas același, promovările au fost cu totul neglijabile, sporirile de salarii nu s-au produs, iar valorile uzinei noastre n-au contribuit cu nimic la sporirea valorilor naționale. Dimpotrivă, pornim de la ideea că nu vom deveni niciodată liberi și fericiți până nu ne vom elibera complet de obsesia nevoilor materiale, care dacă prezintă și forme aberante în sensul că unii dintre noi, scăpați de această obsesie, nu mai știu ce să facă și joacă fotbal cu pui fripți, nu înseamnă că toți oamenii s-au și eliberat de această obsesie și că omenirea are destule paturi de spital, destule medicamente, îngrijirea medicală gratuita, pâinea gratuită, cărțile și în general bunurile spirituale gratuite. Da, această lume în care o parte a societății se zbate încă în lipsuri și griji, în timp ce alta vrea să îngroape automobilul cu ipocrite cântece funebre, în timp ce în altă parte a lumii o mamă își pierde copilul fiindcă n-are cu ce să-l trasporte până la spitalul cel mai apropiat, este clar că nu e o lume bine întocmită. Și în aceasta privință, chiar dacă nu este eficientă, gândirea idealistă a economistului american, prin apelul ei indirect la decență, la lupta pentru întoarcerea la sursa primordială a vieții, este măcar frumoasă, mai ales că aspectul ei de utopie nu-l împiedică să constate lucid că majoritatea roadelor creșterii economice a țărilor capitaliste au luat drumul bogatului și că o redistribuire rațională a

bunurilor se impune. Ar fi, zicem noi, o soluție revoluționară și singura urgentă.

ORA DESPĂRȚIRII DE UN PRIETEN.

Când scriu aceste rânduri e ora patru dimineața și pe masa mea cântă în șoaptă un mic tranzistor. Ascult și văd în adâncul ființei mele: pentru el, prietenul meu care a murit, nimic nu va mai cânta. Lumea în care mă mișc s-a micșorat. El nu mai e acolo unde îmi plăcea să știu că trăiește, scrie și își crește copilul.

Niculae Iorga, care a trăit în același oraș în care se stabilise în cele din urmă și Miron Radu Paraschivescu spunea despre cineva că „… locul rămas gol e așa de mare încât oricine-și poate da seama că numai printr-o apropiere a tuturora el poate fi întrucâtva umplut“. Desigur, pentru literatura română contemporană așa se va întâmpla, cei pe care Miron Radu Paraschivescu i-a descoperit și le-a pus condeiul în mână vor duce mai departe flacăra poeziei, și în privința asta el va putea răspunde liniștit în Câmpiile Elizee, când va fi întrebat: „Miron Paraschivescu, ți-ai cultivat talentul, sau l-ai îngropat?“ „Nu, nu l-am îngropat și m-am străduit toată viața să-l cultiv și pe-al altora, și nu numai pe-al poeților, ci și pe-al prozatorilor!“ „Ți-a rămas vreo dorință neîmplinită?“ „Da, mi-a plăcut de când mă știu să am o revistă ca să primesc tinerele talente în ea.“ „Și n-ai avut-o?“ „Ba da, în tinerețe, prin 1947, dar de atunci sănătatea și împrejurările vieții mele care nu m-au cruțat m-au împiedicat să mai am una!“

Într-adevăr, la el o revistă literară era ca o ființă vie. Trăia din pasiunea mistuitoare pe care el i-o insufla, și nu e de mirare că viitorul scriitor găsea în paginile și în atmosfera ei zilnică ambianța ideală fără de care, dacă unul sau altul dintre noi se poate lipsi, o literatură suferă. Fiindcă lipsită de idealismul debutului, personalitatea literară crește asemeni copiilor la orfelinat, unde îngrijirea chiar fără cusur nu poate suplini căldura și dragostea maternă. Talentul e însoțit de cinism, moravurile se înăspresc, virtuțile au revers, poezia și farmecul tuturor începuturilor vor fi luate în derâdere. După Eugen Lovinescu, nimeni n-a iubit mai mult la noi profesiunea de scriitor și nimeni n-a luptat mai mult să-i păstreze întreaga noblețe ca Miron Paraschivescu. Avea pentru asta tot ceea ce trebuia, entuziasm și capacitatea de a-l transmite și credința statornică în viitorul

artelor, într-o epocă în care multe întrebări și îndoieli însoțesc această încăpățânată activitate a spiritului uman care este creația artistică, într-adevăr, creația artistică nu este oare unul din răspunsurile cele mai energice pe care le dă omul „blestematei probleme insolubile?“ Nu admirăm noi oare în ea victoria noastră asupra morții? Nu oprește artistul clipa, imortalizând-o și dându-ne nouă, care o contemplăm materializată, fiorul nemuririi, trăit întâi de el? Miron Paraschivescu, îmi amintesc, a fost și el câtva timp neliniștit de patima oamenilor pentru stadioane, pentru istoriile pe pânză, din ce în ce mai fascinante, și care îi plăceau și lui, pentru micul ecran și pentru muzica ușoară, adusă în preajma noastră aproape permanent prin tehnica miniaturizării aparatelor de radio. „Ce facem? mă întreba. Ce se va întâmpla cu arta cuvântului?“ Am uitat ce răspuns i-am dat atunci, dar el avea și acest dar pe care vanitoșii nu-l au, de a reține un răspuns dat, de a se gândi la el, de a-l confrunta cu propriul său răspuns și de a-ți aminti apoi peste ani: „Mai ții minte ce mi-ai spus atunci?“ „Nu mai țin minte, Miroane, îi răspundeam, despre ce era vorba?“ „Ai zis că…“ Și începea să-mi spună lucruri atât de surprinzătoare pe care eu le-ași fi exprimat încât mă miram singur că le-ași fi spus. Bineînțeles, erau ale lui, dar gândirea sa generoasă ți le atribuia, fiindcă erau legate de o întâlnire cu el, de un ceas petrecut împreună, de un gând sau o neliniște împărtășite. „Nu, Miroane, cică i-ași fi spus, arta cuvântului nu se va deprecia atâta vreme cât oamenilor le va face o imensă bucurie și plăcere să te vadă între ei, să se ducă unii pe la casele altora și să stea de vorbă ceasuri nesfârșite. Ce este oare o carte bună dacă nu un prieten cu care poți sta de vorbă oricând în singurătatea odăii tale? Și atunci crezi oare că ne vom putea vreodată lipsi de cărți?“ „Nu, dar va trebui să împărțim cu filmul, cu televizorul, cu toți ceilalți!“ „Nu împărțim cu nimeni nimic“, cică i-ași fi răspuns, și Miron Paraschivescu a început atunci să râdă în felul lui, parcă înecându-se de delectare, cum făcea totdeauna când ceea ce i se spunea îi plăcea.

Cum să nu iubești un astfel de om? Cum să nu dorești, tânăr scriitor fiind, să scrii bine, știind că el te va citi? Iar acum el nu mai este și, oricât ne-am apropia noi unii de alții, nu vom putea deloc umple golul pe care el îl lasă…

UN CETĂȚEAN CARE SCRIE.

Din literatura americană am aflat că alături de grădini încărcate de fructe ca într-un paradis pot muri de inaniție oameni care n-au voie să le culeagă și să fie plătiți pentru asta fiindcă proprietarii nu sunt interesați de o cantitate așa de mare de fructe pe piață, care ar strica un anumit echilibru al prețurilor. Din literatura R. F. a Germaniei aflăm că există scriitori decepționați de succesele economice ale țării lor, și asta nu pentru că ar exista carențe fundamentale în distribuția bunurilor, ci pentru că, vedeți, prosperitatea nu aduce un remediu condiției umane actuale și că genul de fericire în care cred concetățenii lor e artificial, nu are un caracter universal și ca atare e efemer.

Asta e, bineînțeles, adevărat! Nu știm de azi până mâine! Pe urmă, morala creștină nu ne spune de mult că bogăția e un rău? Tolstoi credea cu simplitate că fericirea apare în sufletul nostru în momentul în care din munca pe care o depunem ne putem hrăni și adăposti. Restul e de la diavol. Ei bine, restul acela, ce facem cu el? Ce să facă oamenii de afaceri cu sumele lor uriașe de bani înghesuiți în seifuri? Am auzit că acești posesori de valută se întâlnesc din când în când în adunări ultrasecrete și hotărăsc să ardă o anumită cotă din ceea ce a strâns fiecare pentru a nu lua toți foc de câtă bogăție au închis în casele lor de bani…

În ceea ce îl privește pe Günther Grass, scriitor din R. F. a Germaniei care pe timpul lui Hitler (când acesta se căsătorise înainte de a se sinucide) avea douăzeci de ani, el preconizează tocmai o astfel de întoarcere tolstoiană la simpla satisfacere a necesităților, refuzând, de pildă, înlesnirile oferite de o societate a abundenței, fumând nu țigări prezentate luxos, ci luând direct dintr-o tabachere țărănească tutunul cu două degete și răsucindu-l într-o foiță. Asta m-a impresionat mult când l-am văzut. Iată, mi-am zis, un om natural, care înțelege să-și pună și în practică teoriile, nu numai să propovăduiască altora simplitatea, iar el să se lăfăie în toate bunurile. Într-o revistă am dat de el în fruntea unor tineri care manifestau.

Günther Grass e social-democrat convins și reproșează societății Statelor Unite că n-a produs o social-democrație care ar fi salvat-o de neliniștile și tensiunea prin care trece în prezent. Scriitorul e prietenul actualului cancelar de care și-a legat destinul politic și care n-a întârziat să se împlinească. Dar eu zic scriitor când lui nu-i place acest cuvânt, prea adesea legat de multe compromisuri și succese materiale, tipice într-o societate în care un tiraj de câteva sute de mii de exemplare poate îmbogăți pentru totdeauna pe autorul unei cărți. Scriitor, deci, nu-i place să fie numit,

ci cum? Cetățean care scrie! Iată! Cum ar fi, de pildă, ca în loc de electrician să zicem cetățean care se ocupă cu electricitatea. Se înnobilează cuvântul cetățean, terfelit, ce-i drept, într-o perioadă sinistră în țara sa.

Aceste naivități nu au însă limită, cum s-ar părea, ele sunt totale, și scriitorul nu păstrează în mod egoist nici un fel de secrete în ființa sa. Lui nu-i pasă de asta, chiar dacă e vorba de lucruri dintre cele mai intime. Nu există intimitate. Omul e o făptură egală în tot ceea ce are și în tot ceea ce face, în casă sau în stradă: cum putem dărâma barierele și zidurile care ne împiedică să comunicăm? Pur și simplu comunicând, spunând totul. Nu era nimeni prieten cu el din cei care ne aflam la o masă, împreună, totuși el ne-a povestit, la o întrebare într-un gol de conversație, că da, are copii, patru, dintre care doi gemeni. Cu gemenii ăștia a fost o istorie. Doctorul i-ar fi spus, speriindu-l, că pipăie două capete și opt membre, dar un singur corp! Adică ce să însemne asta? E posibil să fie un monstru, i-a răspuns mamoșul. La prima naștere a soției lui a cerut voie să fie lăsat să se uite. Un alt doctor decât un neamț nu l-ar fi lăsat. Mamoșului aceluia, însă, nu i s-a părut nimic neobișnuit în asta. Ei, l-am întrebat eu fără ironie, și ce-ați văzut? Că soția lui, dându-și seama de ce venise și ce face el acolo, ar fi strigat la el scoasă din sărite: „Treci încoace și ține-mi capul, idiotule!“

În cartea sa cea mai bună, Toboșarul, apar astfel de scene descrise minuțios. Acest toboșar e un pitic a cărui mamă nu l-a conceput cu soțul, ci cu amantul. Soțul, un viitor S. S., având bănuieli, l-a lăsat pe copil să cadă pe scara unei pivnițe, uitând intenționat chepengul deschis. Copilul pățește ceva la spinare și nu mai poate depăși în creștere un metru înălțime. Părea apoi și puțin arierat, îi plăcea, la o vârstă nepotrivită, să bată în continuare toba lui de copil și mai ales să spargă geamurile și vitrinele orașului cu țipătul său care era atât de pătrunzător și de o atât de înaltă frecvență încât urechile obișnuite nu-l percepeau. Mama, cu amorul ei adulterin, are un sfârșit tragic, și aici interesul cărții devine maxim. Soțul a inventat pentru ea suferințe inumane. De pildă s-o facă să asiste la un pescuit de țipari folosind drept momeală capete moarte de cal, pline cu viermi. Femeia moare. Apoi când armatele sovietice pătrund în regiune, copilul se răzbună, și o răzbună și pe mama lui, scoțând de unde fusese ascunsă insigna S. S. a tatălui și dându-i-o sub ochii soldaților, simulând sau poate chiar neștiind la ce pericol îl expune prin acest gest. Tatăl o înghite fulgerător, dar convulsiile îl apucă imediat și par suspecte ostașilor cu înfățișare mongolă sau turcmenă, care îl lichidează imediat. Asta ar fi trebuit să fie epilogul, dacă autorul n-ar

fi avut reaua inspirație să caute dincolo de această narațiune, cam posomorâtă, dar foarte solidă, și memorabilă, alte semnificații, urmărindu-și piticul său și în perioada postbelică. Sunt foarte livrești și deloc serioase evenimentele care urmează, și autorul abia găsește cu greu o idee de încheiere, care nu se reține.

Nu citisem această carte și poate că nici n-aș fi citit-o vreodată, dacă o reclamă excepțional de eficientă nu m-ar fi înfuriat și nu m-ar fi determinat în acest fel s-o citesc. Eram la Viena, invitat la o așa-zisă masă rotundă, cincisprezece-douăzeci de scriitori europeni, să ne spunem părerea despre relațiile noastre cu publicul și cu lumea în care trăim. Intervențiile erau scrise dinainte și multiplicate, pentru ca îndată după ce luai cuvântul, în pauză, toată lumea să le poată reciti. Chiar din primele ore a luat cuvântul un critic literar, cunoscut sub numele, dacă nu mă înșel, de doctorul Mayer. A vorbit și a intervenit de nenumărate ori în discuții, ca un ciocan, cuvintele lui te izbeau parcă în cap, forțându-ți atenția și scoțându-te literalmente din sărite prin voința pe care o avea să-ți acapareze atenția cu ideile lui. În pauză i-am luat textul tradus în franțuzește și l-am recitit; era intitulat decis și agresiv (sau așa mi se părea din pricina vocii care încă mă urmărea): Connaissez-vous Günther Grass? M-am trezit exclamând: „Nu-l cunosc și nici nu vreau să-l cunosc“. Am citit totuși textul: era delirant. Ulterior, după lectura romanului, am gândit cu silă: iată ce ne lipsește nouă, scriitorilor români, un doctor Mayer, încăpățânat, îndârjit, agresiv și entuziast, care să pună pe unde se duce, și să se ducă, astfel de întrebări-ciocan, cu care să nu înceteze să izbească în capetele indiferente ale opiniei europene până ce efectul nu se va fi produs chiar și pe această cale strâmbă: nu, nu cunoaștem literatura română! Și să sfârșească prin a o cunoaște. Dar să nu mă îndepărtez de subiect și să închei aceste însemnări care mi-au fost prilejuite de o cronică într-o revistă literară pariziană în care se spune că ultimul roman al scriitorului, intitulat Anestezie locală, e cam dezamăgitor. N-am citit romanul, ca să-mi dau seama direct dacă are sau nu valoare, dar subiectul și ideea lui (un elev contestatar, care vrea să-și ardă în piața publică câinele, ca să sensibilizeze opinia orașului față de războiul din Vietnam) m-au înveselit și mi-au evocat figura scriitorului mustăcios pe care mi l-am închipuit agitându-se în continuare pe scena lumii lui, atrăgând atenția, stârnind discuții și în cele din urmă, pe la șaizeci de ani, luând Premiul Nobel. Dacă va fi consecvent și dacă cei patru copii pe care îi are nu-și vor impune împreună cu energica lor mamă punctul lor de vedere (o

mamă e mai atentă la bani decât un tată cu gărgăuni), Günther Grass va refuza acest premiu. Un singur lucru însă e necesar ca acest eveniment să aibă loc. Günther Grass să nu mai scrie romane de valoare îndoielnică (Toboșarul îi ajunge) și miracolul economic al țării sale să nu se stingă. Fiindcă atunci din ce s-ar mai alimenta dezamăgirea sa și a colegilor săi, cetățeni care scriu? Ar fi atunci siliți să devină cetățeni care rabdă, motiv care a aruncat de câteva ori Germania în cele mai grave convulsii pe care le-a cunoscut istoria modernă.

SPERIETORI DE CIORI.

Am văzut zilele astea ceva foarte vesel în saloanele de artă „Apolo“ de pe Calea Victoriei. Sculptură pop-art, dacă nu cumva mă înșel asupra denumirii. Era prezent mult tineret. Nu știu dacă aceste sperietori de ciori (fiindcă așa îmi păreau acele producțiuni plastice expuse în salonul de jos, se puteau vedea și din stradă) erau sau nu pe placul cuiva, dar mie mi-au descrețit fruntea. Grotești, copilăresc sinistre, aceste întruchipări caraghioase, compuse din fier forjat, măști de gaze și alte elemente constituind parcă probe ale unei civilizații arse de incendii uriașe, ne înveselesc prin prezența imaginației care contribuie la alcătuirea lor și care pe această cale au, deci, ceva legătură cu arta cea mare, așa cum a avut totdeauna caricatura în formele ei cele mai diverse. Cine nu e convins de această apropiere poate răsfoi și găsi asemenea viziuni într-un album de reproduceri de Bosch, Bruegel sau chiar Goya.

— Cum poți să afirmi așa ceva? îmi spune în clipa aceea un cunoscut care parcă îmi ghicise gândurile. Nu merită apropierea de arta cea mare nimic care poate fi făcut cu ușurință de oricine, chiar dacă istoria civilizației artistice ar fi creat de mult tipare și pentru astfel de elucubrații. Stăm prost, mon cher, continuă el într-un autentic și nesimulat stil caragialesc, dacă am ajuns să ne împăcăm cu ideea că nu mai avem ce spune și am început să-i imităm pe copii, cazând în mintea lor, care orice-ai zice nu pot crea nimic, lipsindu-le, fiindcă sunt prea mici, Ideea, singura capabilă să coaguleze într-o viziune originală ceea ce ne aduc simțurile. Arta abstractă are, fără îndoială, un sens: e o artă decorativă! Pus pe pereți, un tablou de Kandinsky sau de Vasarely nu arată deloc rău. Dar unde să pui năzdrăvăniile astea, în ce loc? în parcuri, să sperie noaptea pe îndrăgostiți? În holurile caselor de cultură, să nedumerească pe tinerii muncitori, sau nu cumva crezi că își au

locul în muzee? Cum?! Lângă Paciurea, autorul genialelor Himere? Blasfemie! Ai să zici că în acest caz ar trebui scoase și aruncate la gunoi și acele opere de artă primitivă ale negrilor, compuse din simple bucăți de lemn în care un măr de metal în burtă închipuie buricul, și niște cuie înfipte în cap, părul din cap. Ei bine, ce-i fi găsind dumneata interesant chiar și în asemenea așa-zise opere în care deformarea și monstruosul nu sunt decât expresia neștiinței de a crea, ca și la copii, și care își au o justificare în muzee doar fiindcă reprezintă copilăria autentică a artei, și nu arta copilărească făcută cu premeditare? Ei bine, mie nu-mi plac și fac vinovată de decăderea artei acea tendință din arta plastică contemporană care împinge creația artiștilor spre dispariția formelor coerente. Eu nu concep ca din tragedia unui oraș distrus de bombardament domnul Picasso să facă artă abstractă. Moartea și suferința nu sunt abstracte, iar țipătul unei femei nu-mi apare în conștiință sub forma unor mâini diforme ridicate în sus și a unui chip scălâmbăiat cu ochii puși de-a curmezișul figurii. Nu trebuie intitulat un asemenea tablou Guernica. Și încă Picasso nu e un exemplu convingător, fiindcă el a pictat admirabile pânze cu femei și copii în care membrele corpului stau la locul lor într-o armonie care ne amintește de cei mari… Arta înseamnă, între altele, și memorie. Admirăm pe regina Nefertiti nu numai pentru că e o frumoasă persoană, ci și pentru că prin ea imaginația noastră reconstituie vechiul Egipt, vechea sa civilizație, vârsta noastră, dându-ne fiorul eternității! Or, ce fior pot da aceste drăcovenii din fața noastră omului din anul 10.000, presupunând că ele s-ar păstra până atunci printr-o întâmplare? Ei, ce fior?!

Și fiindcă eu continuam să fiu vesel și să surâd, omul meu tăcu, mă privi pieziș câtva timp, așteptând, și pentru că probabil văzu că n-aveam de gând să renunț la veselia mea și să-i răspund, îmi întoarse spatele și ieși furios din expoziție.

CONFESIUNI.

UN ÎNVĂȚĂTOR CIUDAT.

Aventura conștiinței mele a început într-o zi de iarnă când o anumită întâmplare m-a făcut să înțeleg deodată că exist. Era multă lume în casă, ființe mari așezate în cerc pe scaune mici și care se uitau la mine fără

prietenie, dacă nu chiar cu ostilitate. Atunci am auzit o voce: „Lăsați-l în pace! Na, mă, și pe asta!“ Și cel ce rostise aceste cuvinte a luat de undeva de pe sobă o pâine mare și rotundă și mi-a întins-o. Atunci mi-am dat seama că țineam strâns ceva în brațe, tot o pâine, și că asta era cauza privirilor rele îndreptate asupra mea. Pusesem mâna pe pâinea de pe masă care era a tuturor și nu mai vroiam să dau la nimeni din ea. Iar tatăl meu, în loc să mi-o ia cu forța, cum, furioși, se pare că vroiau ceilalți, făcându-mă să scot răcnete, îmi mai dăduse una: „Ia-o, mă, și pe-asta!“ Parcă m-am trezit dintr-un somn. M-am uitat la toți liniștit și am pus încet și cuminte pâinea din brațe pe masă. Nimeni nu mai m-a luat după aceea în seamă, au început să rupă din ea și să mănânce.

Din această întâmplare ar reieși că instinctele de acaparare m-au dus departe în viață, ceea ce nu s-a dovedit. Totuși aventurile vieții noastre sunt ale conștiinței, deși viața ei adevărată nu e niciodată liberă de instincte și nu o dată e neputincioasă în fața lor, în rău, dar și în bine.

N-aș putea să spun azi cui datorez faptul că deși am fost dat la școală la opt ani, cu scopul mărturisit de tatăl meu să învăț doar să mă iscălesc și pe urmă, asemeni fraților mei mai mari, să ar pământul și să cresc vite, totuși întreaga familie a renunțat mai pe urmă la această idee. Fiindcă în primul an abia am trecut clasa, n-aveam ochii chiar buni și nu vedeam bine ce se scria la tablă. Atunci de ce m-au dat mai departe să urmez și clasa a doua pe care abia am trecut-o? Ulterior toți au spus că învățam bine. Dar asta nu era adevărat. Numai eu știu ce-am putut trăi în anul următor, la ce tortură am fost supus și cum soarta mea s-a decis parcă ignorându-mă pe mine. De la începutul anului nu putusem învăța nimic, nu aveam cărți. Mama îmi făcuse rost de cinci lei, mi-i dăduse și-mi spusese să-mi cumpăr cu ei „măcar Citirea“. M-am dus acasă la învățător, pe care l-am găsit în curte cu alții, beau cafele și jucau tabinet, și l-am strigat. A venit la gard. I-am spus ce vroiam, și el a întins mâna și i-am pus în palmă mica monedă galbenă.

— Ce să-ți iau eu, zice, cu cinci lei? O Citire costă vreo douăzeci și cinci de lei.

— Dom’ învățător, i-am spus eu atunci, care mă gândisem o clipă că ar putea da de la el restul, dar îmi spusesem în același timp că nu putea să facă așa ceva, că nu eram fi-său, luați-mi un maculator să am măcar pe ce scrie, că de învățat pot să mai mă împrumut, dar de scris nu pot să scriu în caietele altora.

— Așa e, zice, bine, când o să mă duc pe la Roșiori, o să-ți cumpăr un maculator. Da’ tac-tău de ce nu-ți dă bani de cărți, că nu e om sărac?

— Mă mir că mă lasă să viu și așa, darmite să-mi mai cumpere și cărți.

— Așa e, a zis învățătorul senin și a dat creanga de măr pe sub care venise la mine la o parte și s-a întors la masă să-și continue jocul întrerupt.

În iarna aceea hotărârea tatălui meu de a nu mă mai lăsa să mă duc la școală a devenit, practic, un fapt, deși din gură nu mă oprise: nu aveam cu ce mă încălța. M-am dus doar când am putut merge desculț, și atunci am trăit acele ore de spaimă despre care am pomenit al cărei motiv dacă s-ar fi dezvăluit s-ar fi petrecut o catastrofă. Conștiința măsura proporțiile dezastrului care ar fi urmat, iar instinctele tremurau: nu se știe ce-ași fi ajuns în viață dacă jocul întâmplării, al cărei erou eram, s-ar fi destrămat și eu ași fi apărut în ochii învățătorului așa cum eram și nu cum, prin nu știu ce mister, credea el că sunt. Adică cel mai bun elev din clasă. Se apropia sfârșitul anului și dascălul examina toată clasa, să vadă pe care trece, pe cine premiază și pe cine lasă repetent. Scotea câte cinci sau șase la tablă și îi asculta. Jumătate din ei parcă învățaseră ceva, cealaltă jumătate însă parcă nici nu trecuseră pe la școală și atunci învățătorul începea să-i bată la palmă cu o nuia de corn foarte ageră, de care tot unul dintre noi făcuse rost. Era atât de furios încât uneori îi bătea la palmă pe toți cei care erau scoși odată, deși unii dintre ei protestau indignați că ar fi răspuns bine la întrebările puse. Așteptam tremurând să-mi vie rândul. Nu știam nimic și ascultam înfiorat plânsetele care umpleau clasa. Băieții suportau bine loviturile în clipele când le primeau, dar în bănci nu mai puteau, fluturau mâinile înroșite în aer, sau și le vârau deznădăjduiți între genunchi. Plângeau cu înverșunare, și obidă nedefinită fiindcă niciunul nu știa să urască, durerea lor era pură și în ea puteai ghici cel mult protestul împotriva ei, a durerii în sine, fiindcă durea, și nu a învățătorului sau a școlii, cu cărțile și istoriile ei care trebuiau învățate cu sila.

Prima zi a trecut fără să fiu scos și eu la examen. A doua zi, văzând cum stau lucrurile, în loc să fug și îndărăt să nu mă mai uit, am venit totuși la școală, deși știam ce ar putea să mi se întâmple. Nu m-a scos nici în acea zi și nici în cele următoare. Și pentru ca această întâmplare să fie dusă până la capăt, în nefirescul ei, la sfârșitul anului m-am pomenit printre premianți.

Faptul uimi pe ai mei și tata nu mai zise nimic când în toamnă îi spusei că vreau să urmez și pe-a patra. Dar tot nu-mi luă cărți. Încetul cu încetul însă se răspândi întâi printre copii, apoi și printre vecini ideea că eu ași ști

atâta carte încât era clar că după terminarea cursului primar trebuia să fiu dat să urmez mai departe, la liceu sau la școala normală de învățători. Începui și eu să cred acest lucru, cu atât mai mult cu cât viața de țăran, în ciuda faptului că se petrecea într-un spațiu liber, mie mi se părea că se petrece într-un țarc. Dar eu nu vreau să povestesc aici „amintiri“, ci doar lucruri pe care le contemplu și azi fără să le înțeleg, străine parcă de mine, cu un sentiment de neliniște că s-ar fi putut totuși să nu aibă loc, și atunci nici lumina ciudată care le însoțește azi în amintire și pe care o să încerc în aceste însemnări s-o scot la iveală, să nu fi existat…

MAREA CĂLĂTORIE.

Nicăieri nu a fost timp în cele o mie de pagini ale Moromeților să descriu călătoria pe care a făcut-o Niculae cu tatăl său, la vârsta de doisprezece ani, la Câmpu-Lung, unde dorința lui de a evada din familie și din sat trebuia să devină un fapt. În realitate această călătorie avea să se termine cu un eșec din care însă soarta mă ferea de o prăbușire.

Nu există ființă care să nu fie înzestrată cu instinctul primejdiei. La oameni el agită presentimentele cu atât mai mult cu cât rațiunea nu-și dă seama de nimic. Tatăl meu era posomorât și nu scotea un cuvânt mergând pe lângă cai. Nu se uita la mine, se ferea de ochii mei, a căror expresie îl împiedica, pesemne, să înțeleagă avertismentele turburi pe care le simțea zdruncinându-i credința în steaua mea. Ce eram eu? Ce putea să-i spună lui încrederea naivă a unui copil că într-acolo unde mergeam ne aștepta toată lumea cu brațele deschise, să confirme adevărul înzestrării băiatului din căruță, de care în sat nimeni nu se mai îndoia demult? Și dacă toată lumea se înșela? Învățătorul acela care mă premiase fără să știu nimic murise demult și luase cu el în mormânt secretul comportării lui ciudate. El, tatăl, nu fusese niciodată convins că nu se petrecuse atunci ceva nefiresc. Ai mei toți știau bine că sunt un bleg, totuși de ce mi s-ar fi pus pe cap o coroană pe care n-ași fi meritat-o? Asemenea gesturi le pot face oamenii obișnuiți din prostie sau din părtinire, dar ce l-ar fi putut îndemna pe un învățător care nu era mai bun decât alții, ba chiar era mai rău, suferind de piept, și folosind foarte des nuiaua să mă scoată din blegia mea vizibilă și să mă împingă de la spate în fața satului? Patul său de moarte pe lângă care am trecut toată clasa și i-am sărutat mâna, acestui om slăbuț, stins în floarea vârstei, cu o mică mustață neagră și cu o expresie ca de icoană pe chipul său supt de

suferință, nu-mi apare niciodată în amintire fără un adânc fior: e pentru mine semnul că pe această lume, destinul orb nu e atotputernic, că hotărârile lui pot fi smulse, că fulgerul intuiției noastre îl poate abate din mersul lui implacabil. Și că, o dată înfrânt, el cedează mereu netezindu-ți drumul nu fără a-ți lăsa în conștiință de fiecare dată o spaimă, semn că nu te va proteja la infinit.

Această spaimă o trăia pe drum tatăl meu, înaintea mea. El se apropie la un moment dat de botul cailor și trase căruța la marginea drumului. Alături era o poiană și o fântână. O fată desculță își spăla picioarele, apariție parcă de vis pe aceste ținuturi necunoscute cu văi adânci și dealuri uriașe. Se sui apoi lângă mine. Rămase câtva timp tăcut fără să mă privească. Îmi puse însă mâna lui mare pe picior și mă mângâia cu o milă nesfârșita pe care a trebuit să treacă douăzeci de ani ca s-o înțeleg. Apoi îmi spuse cu o duioșie pe care i-o dădea numai tristețea pricinuită de hărțuiala la care îl supunea de la o vreme familia noastră cu trei soiri de copii, și pe care numai eu și mama i-o cunoșteam.

— Unde ne ducem noi acum, Marine?!

Am înțeles fără să mă turbur ce vrea să-mi spună: era oare ăsta drumul nostru? Ne duceam bine acolo unde ne duceam? Cine ne spunea nouă că din zecile de căruțe care se îndreptau ca și a noastră spre orașul de munte cu renumita lui școală, a noastră nu va face parte din cele care se vor întoarce cu speranțele pierdute?

— Îți pun această întrebare, a continuat el ca și cum mi-ar fi spus pentru întâia oară ceea ce avea să urmeze, când de fapt totul fusese demult răsucit pe toate fețele, ca să știi că n-ajunge să reușești să treci din trei sute, câți am auzit că sunt înscriși, printre cei patruzeci admiși. Trebuie să fii printre cei șapte-opt cu bursă. Fără bursă nu pot să te țin!

Mi-am dat capul pe spate:

— Heeee! Și de-aia ai tras tu căruța la marginea drumului! Din mers nu puteai să-mi spui, heeee!

Și l-am arătat cu mâna ca să-l mai vadă și alții și am continuat să behăi.

— Nu, că putem să întoarcem caii și să ne ducem acasă! a zis el atunci cu simplitate, vrând parcă cu o ultimă sforțare să rămână în mijlocul acestei simplități care ne-ar fi izbăvit de toate grijile și de toate temerile. Spunem că n-au mai fost locuri și gata. Altfel îți închipui ce rău o să fie. Ce-o să te faci tu, cum o să te hrănești? Lăsând la o parte faptul că n-o să se poată să nu-ți pese de toți proștii care or să râdă de tine.

Mă uitam la el și ca totdeauna glasul cu care îmi spunea aceste cuvinte mă făcu să înțeleg mai puțin ceea ce spunea. Cum o spunea, asta era uimitor. O veșnică surpriză. Reieșea în acele clipe că lumea n-ar fi atât de greu de suportat, dacă n-ar fi împănată cu proști. Ei, ce-o să fac? Sunt eu în stare, așa ca el, să nu-mi pese de ei? N-o să fiu, cum o să fiu? Sunt un copil, puțini sunt cei care cu adevărat se pricep să le facă față. Și atunci?

— Și ce vreai tu acum de la mine?

— Te întreb. Știi?!

— Ce să știu?

— Cum ce să știi? Păi despre ce vorbim noi aicea? Știi tu carte?

Am tăcut. Cum puteam să-i alung îndoielile? Să-i spun că știu să rezolv ecuații de gradul întâi, sau că știu toată istoria evului mediu așa cum se predă ea în clasa a doua de liceu?

— Ia spune-mi tu mie, aici, a zis el atunci tresărind parcă el însuși că această idee nu-i venise mai demult în minte, care sunt bogățiile țării?

Vroia să mă examineze el, să audă cu urechile lui că știu și să se liniștească.

— Care sunt bogățiile țării? Eeee! Heeee!

Și l-am arătat iar cu mâna, să fie martori și alții, și să râdă și ei de întrebarea lui. A început să râdă el însuși, redevenind senin și a pus mâna pe hățuri. Convingerea mea îl subjugase.

La Câmpu-Lung am ajuns pe seară și am tras sub șoproanele unui han. Era frig, am început să tremur, m-am învelit cu cerga, care nu ținea însă deloc de cald.

— Ce e cu tine? m-a întrebat tata.

— Tu nu vezi? i-am răspuns eu cu dinții clănțănind. Mi-e frig, pune dulama pe mine și ia cerga asta de-aici.

Mi-a adus să mănânc doi mici și mi-a pus o ceașcă în mână.

— Bea și tu, zice, mi-o dădu mocanu ăsta de-alături. A tras și el cu căruța ca noi, e de prin Răchitele. Are și el un copil să-l dea la școală. A venit cu ei în căruță și cu un butoi, eu zic că are o sută de chile. Ei, adăugă el, pot eu să fac față? Se duce și dă la unul și la altul și țuică și bani și admitem cazul că și băiatul e bun. Între tine și el nu-l alege pe el?!

N-am putut nici să mănânc, nici să beau și nici nu mai auzeam bine ce spunea. Dimineața m-am trezit mirat că nu prea îmi simțeam greutatea corpului. Știam ce e, dar această boală, frigurile, îmi trecuse demult și niciodată nu mă apucaseră toamna, ci totdeauna în iunie. Nu i-am spus

tatălui meu nimic, nici nu prea credeam, de astă dată am mâncat bine și starea aceea de slăbiciune mi-a trecut.

Am plecat la școală. Curtea era imensă, plină de copii și de părinții lor. Vederea mocanilor cu pălăriuțele acelea ca niște ceaunuri și cu pantalonii de aba albă strânși pe picioare m-a înveselit și am uitat că fusesem aseară bolnav. Tatăl meu însă era din nou îngrijorat: se adeverea ceea ce auzise, în timp ce el mai crezuse poate că n-o fi adevărat, și că n-or fi avut toți ambiția să-și dea copiii aici și nu în altă parte: păreau nu trei sute, ci parcă o mie.

Programul din ziua aceea, după cum citirăm pe un afiș, era apelul și vizita medicală. Nu trecu mult și ieși un ins care ceru foarte autoritar să se facă liniște, după care începu să ne citească numele după o listă. Erau într-adevăr foarte mulți, nu se mai terminau. Cât timp să fi trecut? O jumătate de ceas? Poate mai mult? Cutărescu Ilie, prezent, Panțirescu Toader, prezent, toaderii ăștia erau foarte numeroși. Tocmai mă miram de ce mocanii își spun Toader, și nu Tudor, când deodată peste curtea mărginită de ziduri înalte cu ferestre mari și cu copaci bătrâni cu frunza de un verde bogat și negru se lasă liniștea. Se strigase un nume și nu răspundea nimeni. În clipa următoare insul care citea de pe listă repetă ridicând vocea:

— Preda Marin!

Tăcerea reveni în timp ce mă miram de ce-o fi lipsind cel strigat. O fi renunțat de bunăvoie sau n-or mai fi putut ai lui să-l dea. Atunci de ce s-o mai fi înscris? în clipa următoare o voce dramatică se auz înaintând din spate de unde se retrăseseră părinții și o mână brutală mi se înfipse în umăr.

— Răspunde, mă, prezent! Marine!

A! Da, eu eram ăla! Cum de uitasem? Omul care făcea apelul ridică fruntea din hârtii și îmi spuse ceva neplăcut. Refuzai să înțeleg ce anume, găsind în sinea mea, cum aveam să fac totdeauna gata pregătită nepăsarea și justificarea ei: am știut eu de ce nu mi-am înțeles numele. Iar pe ăla… și n-o să-i dau eu lui explicații de ce l-am făcut să mă strige de două ori. Așa, uneori trebuie să strigi pe cineva de mai multe ori, nu toți oamenii seamănă unii cu alții. N-am auzit, fără să fiu surd. Ei și?

Îndată după aceea am intrat la vizita medicală care s-a terminat pe la orele trei. Dezbrăcați, eram cercetați fugar de doi doctori, dintre care unul care purta ochelari groși, ne punea o carte în față din care trebuia să citim la o anumită distanță. N-am putut citi de la distanța vrută de el și atunci mă apucă de ceafă, spunân-du-mi să nu mă aplec. Cum puteam să nu mă aplec, dacă nu vedeam bine?!

Revenind după câteva ceasuri în aceeași curte, același ins care ne făcuse apelul citi apoi o listă cu nouăsprezece candidați respinși la vizita medicală. Mă aflam printre ei. De astă dată îmi auzii clar numele.

— Cum? De ce? făcu tata întrerupându-l. Ce-a avut copilul meu?

— Copilul dumitale, zise insul, suferă de miopie. N-are ochi buni! Poate să și-i strice și mai tare dacă intră la școală. N-avem dreptul să ne luăm răspunderea.

Va să zică medicul cu ochelari nu admitea ca și alții să mai poarte ochelari și să învețe carte. N-am înțeles de ce s-a purtat astfel cu mine. Tata părea să fi înțeles, dar eu nu eram curios să aflu. Ne-am luat actele, ne-am întors la han și am plecat.

— De unde au știut ei că n-ai ochi buni? m-a întrebat tatăl meu întru târziu.

Acum arăta liniștit. Parcă era mai bine că s-a întâmplat așa! Nimeni n-are ce să zică! Ochii sunt așa cum te naști cu ei, ce poți să faci!

— M-au pus să citesc, zic.

— Ei, și tu n-ai văzut?

— Ba da, dar nu așa bine!

— În fine, ce facem? zise el imperios. Ce facem?! Că acasă, așa, nu ne putem întoarce. Ce-i facem?!

FALSUL LIBRAR.

Ce puteam face? Nu vedeam nimic înaintea ochilor dar nici nu-mi dădeam seama că drumul spre care crezusem atâția ani că aveam dreptul să pornesc este închis acum pentru mine.

— Și dacă ne ducem noi la Miroși? zise tata cu un glas din care înțelesei că ezitase îndelung până să-mi spună acest trist lucru.

La Miroși, era o școală numită „de arte și meserii“, cu o durată de patru ani, învățai în ea tâmplărie, tinichigerie, croitorie, cizmărie, fierărie (da, fierărie, să faci roți, potcoave, să dai zimți la seceri, să ascuți cazmale și otice, să faci căruțe, gabriolete! Ce mai încoace și încolo, ca Iocan!).

— Acolo, continuă el, ai să iai bursă fără doar și poate, fiindcă cine vine? De-ăia cu capetele mari cât dovlecii, care nu sunt în stare de altceva și sunt și bogați, plătesc întreținerea, aduc de-acasă alimente, plus șapte mii de lei taxele de internat. Trebuie să-și cumpere și cărți!

Se informase, deci, din timp, prevăzând ceea ce avea să se întâmple la Câmpu-Lung, sau auzise toate astea din întâmplare și socotea acum că acest drum era totuși mai bun decât întoarcerea acasă?

I-am răspuns că mergem și la Miroși, gândind în ace: lași timp că o să văd eu ce-o să fac pe urmă la anu, deși îmi dădeam seama că voi avea atunci șaisprezece ani și ce liceu sau școală normală m-ar fi putut primi atât de târziu?

Aveam să aflu curând că tata gândea la fel, că nu se împăca nici el cu ideea aceasta că după ce atâta vreme toată lumea crezuse că rostul meu era într-o parte, acuma să afle că nimerisem în altă parte.

Totul e ca gândirea noastră să nu slăbească deloc și să nu ocolească nimic, să bată cu degetul chiar și într-un gard. Dincolo de el s-ar putea să se găsească un om care să fie tocmai cel care îți trebuie.

Aflarăm la Miroși îndată ce sosirăm că înscrierile nu s-au încheiat și că chiar a doua zi începeau examenele. Hotărârăm să nu ne ducem acasă, deși satul nostru era la câțiva kilometri. Trebuia să facem o cerere și să predăm actele și intrarăm într-o librărie care se afla pe-aproape. Un domn ne întâmpină cu o voce subțire și energică:

— Bună ziua, ce doriți? Un caiet, o coală de hârtie? Ce e cu băiatul? Vrei să-l înscrii aici la școală, moșule?!

Tata nu era moș deloc, iar acest domn atât de perspicace și de elegant nu era nici el mai tânăr de patruzeci de ani, cum aveam să aflu mult mai târziu. În propria lui librărie stătea cu pălăria pe cap și purta un costum gri-deschis, cu o cravată țipătoare.

— De ce ești necăjit, moșule, continuă el fără greș, ia spune, ce ți s-a întâmplat?

Tata avea privirea rotundă și îi jucau ochii în cap ca și când ar fi fost fascinat de vocea ascuțită și atrăgătoare a acestui om, de siguranța lui, și de felul decis și protector cu care pusese el degetul pe rana care ne durea.

— Cum! exclamă în sfârșit tatăl meu indignat, necăjit arăt eu? Necăjit ești azi și mâine nu mai ești! Ori eu, ce să fac?

Adică el se simțea, lovit pentru toată viața și niciodată n-avea să-i mai treacă rana pe care o primise. Și începu să-i povestească acestui librar care nu părea să fie ceea ce este tot ceea ce ni se întâmplase la Câmpu-Lung.

— Moșule, zise el când tata termină, îți bag eu băiatul într-o școală normală de învățători, dar trebuie să-mi dai bani!

— Îți dau, domnule, zise tatăl meu părăsind orice prudență și își și duse mâna la brâu, unde avea banii, prima rată pe care ar fi trebuit s-o plătesc la Câmpu-Lung.

— Îmi dai o mie de lei acum și o mie de lei după ce primești scrisoarea de la școală că fiul dumitale a fost admis, zise falsul librar. Moșule, eu sunt profesor la București și știu unde să mă duc la minister ca să aflu la ce școală din țară sunt locuri libere. O să intre chiar fără examen de admitere, numai pentru bursă va trebui să candideze. E bun băiatul? Cum te cheamă? mi se adresă… Ia scrie tu, Marinică, șezi colea…

Și îmi dictă una din acele obișnuite fraze din care se putea vedea dacă știai sau nu să desparți un verb de un pronume prescurtat. Dar Ștefan cel Mare la ce an s-a urcat pe tron și ce bătălii a dat?

— E bun, moșule, o să ia și bursă, eu chiar mâine plec la București și mă întorc cu aprobarea în buzunar, dacă nu, îți dau banii înapoi.

Tata scoase o mie de lei și i-o dădu. Falsul librar (mai târziu aveam să aflu că era și fals profesor) îmi dădu o cutie pe care o deschise tot el și luă din ea un fel de alviță moale și albă îndemnându-ne și pe noi să mâncăm.

— Mâine băiatul să se prezinte aici la examen și să-l dea, ca în caz că nu reușesc eu să obțin un loc undeva? (și trebuie să te aștepți, moșule, să fie cine știe pe unde, dar ce-ți pasă; dacă costă scump trenul în vacanțe n-are decât să stea și el pe la un coleg mai bogat) să nu piardă anul și să învețe aici, unde trebuie să știți că predau și eu și profesorii sunt foarte severi. Nu se învață numai meserie, se învață foarte multă carte! Studiile de-aici sunt egale cu cele secundare, dacă se dă o echivalență. Așa că fii fără grijă, o să fie bine oricum, dacă nu acum, la anul. Să ia aici medie mare, fiindcă s-ar putea să am nevoie să-i spun ministrului: „domnule ministru, are zece! Vă rog respectuos să aprobați!“

Am mas noaptea în căruță la marginea satului și a doua zi am intrat la examene. N-aveau deloc capete de dovleci concurenții. După probele scrise, a doua zi am intrat la cele orale. Ne-am întors acasă spunându-mi-se că vom primi rezultatul prin poștă. În acest timp falsul librar se întoarse și el de la București și veni după noi.

— Moșule, strigă el din poartă, am reușit. Băiatul dumitale va pleca cu mine chiar acum la Abrud la școala normală, am repartizarea în buzunar. Trebuie să-l duc eu fiindcă nu știu ce e acolo și e necesar să fiu de față, să insist dacă va fi cazul. Trebuie să-mi dai bani de tren! Ia vin încoace, Marinică!

Și mă lua de braț și mă duse mai încolo, zicând că are să-mi spună ceva secret. Îmi șopti:

— Bine că n-ai intrat la examene la Câmpu-Lung. Examenul de-aici de la Miroși n-a fost greu și cu toate astea abia ai luat șapte la matematică și opt la română, iar la oral șapte. Ți-am văzut tezele. Sunt rele. Șapte e nota de admitere, dar pentru bursă aveai nevoie de nouă. La Câmpu-Lung ți-ar fi dat patru.

O nedumerire grea se abătu ca o negură asupra mea. Cum adică, nu știam? Convingerea mea fusese deci o iluzie? Sau nu cumva știam ce nu trebuie, lucruri foarte grele care nu eram obligat să le știu și în schimb nu știam, sau știam prost acele lucruri care se cer la examene, și care trebuiesc foarte bine știute? Într-adevăr, salvarea mea a fost acel medic cu ochelari. Dacă nu m-ar fi respins el, nimic nu s-ar mai fi putut drege pentru mine. Și nu fiindcă m-ar fi așteptat imediat acasă tăiatul cocenilor, apoi aratul, și tot timpul îngrijitul cailor, țesălatul lor, rânitul la grajd, ci faptul că n-ași mai fi avut cum să iau după aceea o carte în mână, chiar dacă toate aceste treburi ar fi fost făcute bine și fără silă. Lângă noi era unul Cârstea al lui Ion Dumitrache care avea acest obicei de a citi. Avea și un cufăr plin cu cărți. Ei și? Tot Cârstache era, nu-i folosea la nimic acel cufăr. Și cel puțin el nu căzuse la nici un examen, și îndeletnicirea aceasta a lui nu era considerată ca o tristă zădărnicie, doar o plăcere a lui, așa cum altora le place să crească porumbei sau să cânte din cimpoi. Se presupunea că el înțelege ce citește. Despre mine s-ar fi spus de aici înainte că nu, nu înțeleg ce citesc, dovadă că am fost pus acolo la examen și n-am știut, iar încercarea mea de a le dovedi că se în-șală ar fi fost primită cu rânjete batjocoritoare, sau cu milă, așa cum facem când avem în fața noastră un rătăcit sau un nebun inofensiv.

FUSESERĂ ACOLO EXAMENELE MAI GRELE?

N-am plecat direct spre Abrud, ci întâi spre București, falsul librar cu trenul iar eu cu autobuzul, cu „chioara“, care trecea prin sat totdeauna seara, dar nu oprea, avea stație la Râca. I se spunea așa fiindcă de când o știam mașina asta n-avea decât un far.

În București am tras la falsul librar și au trecut două săptămâni până ce am plecat spre Abrud, timp în care am rătăcit de dimineața până seara prin marele oraș fără să-l cunosc și nedorind să-l cunosc, trăind doar sub fascinația vitrinelor lui, a clădirilor sale înalte, a marilor lui bulevarde, a

vieții lui secrete din care veneau spre mine doar strălucirea și mișcarea vie a reclamelor orbitoare și frumusețea fetelor și femeilor.

Ne-am urcat într-un accelerat și falsul librar mi-a spus că mi-a făcut rost de un carnet de elev care îmi dă dreptul să plătesc numai cincizeci la sută din bilet. Mi se pare că l-a prins un conductor, căruia a trebuit să-i dea ceva. Nu mi-era gândul la viața lui, ci la a mea. Abia am observat cum a cucerit în câteva ceasuri o elevă în tren. Ulterior am aflat că avea două neveste, una la București și alta la Miroși, cu copii și o mulțime de alți copii prin toată țara și că era totuși institutor, și din când în când profesor suplinitor la liceul „Mihai Viteazul". I-am scris mai pe urmă din dorința de a avea un mentor, dar în afară de muieri și de astfel de aranjamente pe care le făcea folosindu-se de informații de la minister, cum îmi făcuse mie, nu se pricepea la nimic. Era însă un om inimos și dacă n-ar fi avut reaua inspirație să se bage în politică, fanatizat de idei care în fond îi erau străine, nu și-ar fi pierdut cârma după război și ar fi îmbătrânit cucerind mai departe fete și muieri.

Era noapte când ne-am dat jos într-o stație de munte, ca să schimbăm trenul. Gara frumoasă, așezată la poalale unor dealuri încărcate cu brazi, era la ora aceea pustie și trebuia să așteptăm câteva ore. M-am așezat pe o banca de lemn din fața peronului și am stat așa tot timpul copleșit de o emoție puternică în timp ce o cădere de apă de undeva departe îmi însoțea, intensificând-o, această stare de singurătate și fericire, care venea din sentimentul că evadarea mea se înfăptuiește și că e fără întoarcere.

Am continuat apoi lunga călătorie. Stăteam la geam, roțile păcăneau, orașe și sate, și văi adânci sau brazi înalți îmi ieșeau gonind înainte izbindu-mi ochiul, repezindu-se uneori cu violență asupra ferestrei mele și făcându-mă să mă trag înapoi înspăimântat.

La Turda ne-am dat jos și ne-am urcat într-un tren mic care oprea foarte des și mergea foarte încet. Era plin de moți, cu muierile și fetele lor, urcau și coborau neîncetat. Ai fi zis că e trenul lor, făcut de ei, anume așa de mic ca să urci și să te dai jos din el din mers, cum se și întâmpla. Seara, pe la orele nouă, această „mocăniță" și-a terminat drumul și s-a oprit la Abrud.

Peste oraș cădea o ploaie măruntă. Am găsit ușor clădirea școlii, care era pe un deal la marginea orașului și portarul ne-a arătat care era locuința subdirectorului școlii, profesorul Mayer.

— Cine e acolo? ne-a întrebat el.

— Cineva din București, i-a răspuns falsul librar și a adăugat: sunt profesorul…

Ne-a primit înăuntru și în câteva minute am devenit elevul acelei școli. A doua zi falsul librar a plecat, iar eu am aflat că era adevărat ce spusese el, la această școală nici măcar nu se dădeau examene de admitere, fiindcă locurile nu erau complecte. În clasa întâia aveam patruzeci de locuri și elevi abia douăzeci și șapte. Se dădeau însă examene de bursă și bineînțeles m-am înscris și eu. Profesorul de matematici pe care îl chema Lokspeiser vorbea prost românește, punea totdeauna viitorul înaintea oricărei acțiuni în care ne implica. Unui elev care a declarat că el nu poate rezolva tema și renunță la examen și că ar vrea să iasă afară i-a răspuns:

— Veți rezolva tema și veți tăcea. Veți fi disciplinat și veți stătea până la sfârșitul orei.

Examenul de istorie cu profesorul Mayer a fost însă foarte obositor. Mă săturasem să-i tot răspund. Mai pe urmă am aflat că el nu dădea niciodată nota zece și că mie a trebuit să-mi dea fiindcă i-am răspuns la toate întrebările.

Am ieșit din clasă împleticindu-mă și seara în dormitor am simțit iar că de fapt nu adorm, ci îmi pierd cunoștința, așa cum mi se întâmplase la Câmpu-Lung. M-am trezit târziu cu o senzație apăsătoare de chin. Nu știam unde sunt și am luat-o spre fereastră pe care am deschis-o și am sărit jos în stradă. Am căzut pe brânci și mi-a clănțănit bărbia de pavaj. Asta parcă mai m-a răcorit. Am intrat îndărăt pe poartă și m-am întors în pat. Dimineața m-am uitat să văd de la ce distanță sărisem. Mi s-a părut că am visat deși aveam bărbia vânătă și mă dureau coatele și genunchii. Nu înțeleg cum de n-am murit sau nu mi-am rupt picioarele.

Spre prânz s-a afișat în hol lista celor reușiți la examenul pentru bursă. Eram în capul ei, pe toată școala, cu media generală zece. M-am îndepărtat nedumerit: atunci de ce a ieșit așa de prost la Miroși?! Fuseseră acolo examenele mai grele? Și dacă și la Câmpu-Lung ași fi ieșit ca aici? Mai poate cineva să spună că n-ar fi fost tot așa?!

Și în minte îmi veni, o dată cu un surâs și înainte ca toate acestea să rămână definitiv în urmă, o scenă care se petrecuse acolo în curtea școlii din Miroși. Câțiva din cei vechi ieșiseră afară din ateliere să-i vadă și să stea de vorbă cu cei noi. Că de pe unde sunteți, c-o fi, c-o păți. În acest timp un domn corect îmbrăcat, dar nu prea îngrijit, nu prea tânăr și parcă neras, cu pantalonii burlan, puțin adus de șale, se apropie tiptil ieșind de undeva și când ajunse în spatele celor care părăsiseră lucrul îi cârpi năprasnic după ceafă și făcu același lucru cu picioarele trântind vreo doi-trei din ei la

pământ, care se duseră de-amboua, imprimându-le parcă în același timp și mișcarea de ridicare, care îi retrimise glonț prin ușile atelierelor.

Și îmi amintesc expresiile lor. Păreau, în orice caz, veseli! Cine știe? Poate că într-adevăr era veselă viața lor acolo, cu acest sistem moștenit de la romani, în care învățătura severă de carte sau de meserie era însoțită de pumni cumpliți după ceafă și picioare îndesate în spate.

STÂLPUL DE FOC IMAGINAR.

Ceea ce pasionează un elev în școală și e revelator pentru înzestrarea pe care o demonstrează el mai târziu e un simplu accident, alteori e o bizarerie. În școala primară, la cererea de asemenea ciudată a celui de-al doilea învățător al meu, d. Georgescu din Balaci (pe primul despre care am vorbit mai înainte îl chema Ionel Teodorescu și era originar din sat) am scris vreo optsprezece pagini despre istoria invențiilor. Toată școala a rămas uluită. Domnul Georgescu m-a pus să-mi copiez lucrarea, s-o publice el undeva. Ar reieși că ar fi trebuit să ajung fie inventator, fie, în orice caz, un specialist în această materie. N-am ajuns!

În ceea ce privește literatura, colegul meu Ion M. Ion, cel căruia fratele său i-a ieșit într-o zi înainte să-l anunțe cu o extremă încântare că acasă „mai e mămăligă“, a scris tot sub temă dată, cea mai bună „povestire neobișnuită“ din toată clasa. După ce a citit-o, mi-aduc aminte că au intrat la noi și ceilalți învățători, chemați de domnul Georgescu, să asculte și ei. Râdeau toți afară de mine, care nu înțelegeam de ce: tot ceea ce citea colegul meu mi se păreau minciuni, lucruri incredibile, și mă miram că nimeni nu bagă de seamă. Cum s-a luat după un cocoș care a zburat peste coșar, cum l-a apucat un cal cu dinții de fund și l-a aruncat afară din grajd, cum a căzut într-o fântână și a ieșit de-acolo deșelat și răscrăcărat…

Abia acum câțiva ani mi s-a dezvăluit misterul acestui personaj, când i-am făcut o vizită la Roșiori, unde e maestru mecanic. M-a invitat la el acasă și la întrebarea mea de ce instalația electrică nu e îngropată, mi-a răspuns că n-o avea, a instalat-o el personal și n-a vrut să mai spargă zidul. A început după aceea să-mi povestească, deși nu mai vedeam ce se mai putea adăuga, în acest timp privirile i se aprinseră de o luminiță intensă, care mă subjugă:

— Să vezi ce s-a petrecut în ziua când am terminat cu montatul tuburilor și racordul la rețea. Lucram la instalarea contorului și a siguranțelor. Afară ploua și trăsnea, uite-așa alergau fulgerele în jurul casei,

ca niște șerpi de foc. Eu lucram pe viu, fără mănuși și fără cizme de cauciuc. Trece curentul prin mine și eu nu simt nimic. La școala de maiștri demontam întrerupătorul de lângă ușă, puneam două degete pe fire și când intra cineva, hai noroc, mă, îi spuneam, și îi întindeam mâna și ăla mi-o strângea și fleașc! cădea jos bâțâind. Nevastă-mea, zice, Ioane, vezi să nu pățești ceva și n-apuc să-i răspund, că o dată bum! un stâlp de foc trăsnește în mijlocul casei, și intră în pământ și lasă în urmă fum, flăcări și miros de pucioasă…

Și privirea lui se lărgi în acea clipă și se uită la mine dând puțin capul înapoi, dar nu prin îndoire, ci prin recul, ca în fața unei realități invizibile profanilor, așa cum fac dansatorii indieni când mimează lucruri obișnuite dar care prin spirit devin misterioase. Luminița stranie din privire i se mărise și ea și ardea incandescent.

— Și nu ți-a luat casa foc? zic eu.

— Nu!

— Și nici tu n-ai pățit nimic?

A clătinat din cap și a negat mut și parcă autofascinat de viziunea care parcă îi trăia încă înaintea ochilor și îi dilata nu numai pupilele, ci și sufletul său turburat de această predispoziție care nu-l părăsise cu trecerea anilor: pornirea irezistibilă și inconștientă de a ieși din real și de a intra în lumea închipuirii în care însă începi să crezi și tu că e tot reală.

Dar oare nu asta e și predispoziția artiștilor? M-am simțit, uitându-mă în ochii lui, parcă exclus din această lume aleasă. Imaginația mea nu s-a înfierbântat niciodată în felul acesta. Nu eu trebuia să ajung scriitor, ci el.

Abia astăzi aflu că elev fiind, scriam și eu scrisori prin sat foștilor colegi într-un stil nu prea obișnuit. „Voi ce mai beți, ce mai mâncați? Soarele tot de la răsărit răsare? Popa Alexandru tot cu ață albă își coase izmenele?“

Ar trebui să le văd aceste scrisori, ca să cred că nu sunt inventate de alții.

PROFESORII.

Din ciocnirile sau prieteniile mele cu profesorii descopăr cel mult că se învață bine cu profesorul care inspiră simpatie, dar se învață în cele din urmă bine și cu cel rău, de frică. În niciuna din ciocnirile sau prieteniile de care îmi amintesc nu descopăr un conflict sau o afinitate între aspirațiile

încă în fașă ale viitorului romancier, cu obtuzitatea sau, dimpotrivă, înțelegerea protectoare a cutărui profesor.

Mie îmi plăceau de pildă istoria și matematicile, dar amândoi profesorii de la aceste materii erau personalități lipsite de har, cel dintâi era urât, cu capul mare, buzele groase răsfrânte și cu o expresie parcă de grăjdar care petrece, deși se străduia să zâmbească și să ne atragă. Avea pe deasupra două cusururi, unul că îi plăcea prea mult materia pe care o preda și nu mai rămânea în mintea lui nici un pic de loc ca să-i mai placă și de noi și al doilea, avea mania să ne arate pe hartă locurile pe unde se petreceau evenimentele istorice, amestecând deci istoria cu geografia, lucru care ne plictisea pentru că geografia o învățam cu alt profesor. Cel de matematică era un îngâmfat și pe deasupra de o solemnitate deplasată, de parcă ai fi zis că a intrat într-o biserică. Și lui îi plăcea prea mult materia. Ne vorbea mereu cu admirație de marii matematicieni ai antichității, dar și de ai noștri, de pildă despre Șerban Țițeica, pe care îl diviniza dându-ne să înțelegem că pe un om mare nu-l poate admira unul mic. Într-adevăr făcea acest lucru strivindu-ne în același timp prin ironii mușcătoare și calificative care ne înjoseau; că, de pildă, niciodată vreunul dintre noi nu va ajunge nici un Euclid, nici un Șerban Țițeica. „Bine că ai ajuns tu!“ îi răspundeam eu în gând și nu învățam nimic. „O să te lase corigent!“ îmi spuneau ceilalți speriați. „Ei și? O să învăț pe trimestrul III și o să fie silit să-mi dea zece și îmi iese media de trecere. Și n-o să-i fac eu lui pe plac…“ Și îl trimeteam la origine să predea acolo matematica și geografia.

Așa s-a întâmplat. În primele două trimestre mi-a dat trei.

— De ce nu înveți, urâtule? m-a întrebat fără mirare. O să te las corigent.

— N-o să fiu nici primul, nici ultimul corigent din lume.

Nu m-a auzit bine (răsfoia catalogul), mă înecam de furie că mă făcuse urât și credeam bineînțeles că îi dădusem un răspuns ucigător. Ar fi trebuit să-i spun, ca să exprim exact ceea ce simțeam, că mi-e atât de neplăcută vederea lui încât aș fi în stare să rămân repetent de atâtea ori până s-ar căra el din școala noastră.

Pe trimestrul trei am început însă să învăț. Groaza de corigentă era mai mare decât repulsia față de antipaticul profesor. Rămâneam seara singur în clasă și învățam elementele lui Euclid și teorema lui Pitagora, care n-aveau nici o logică: suma pătratului catetelor este egală cu pătratul ipotenuzei! Perfect! Dacă s-a aflat chestia asta și a rămas literă de lege că așa e, atunci

la ce bun să mai faci vreo demonstrație? Era exact ceea ce nu știa și nu găsea că trebuie să ne explice profesorul nostru cu înfățișarea lui de țigan distins. Pe această trudă a mea, ne-am pomenit că ne anunță să ne pregătim pentru teză. Când în ziua respectivă ne-a dictat cele trei probleme pe care trebuia să le rezolvăm, o tăcere îngrozită s-a așternut asupra clasei. Unul din puținii lui simpatizanți s-a ridicat atunci în picioare și i-a spus că teza e prea grea, n-o să poată nimeni să rezolve toate problemele.

— Atunci o să ia toată clasa nota trei, a spus profesorul cu un glas din care reieșea atât de clar în evidență că dintr-o asemenea premisă nu putea să decurgă decât o asemenea consecință, încât pentru întâia oară am uitat că îl detest și am chicotit.

Exprimarea spontană a unei gândiri care țâșnește pură ca un izvor mi-a plăcut totdeauna la oricine, chiar și la ticăloși.

S-a întors spre mine surprins.

— Râzi! În templul matematicii și al geometriei nu se râde chiar dacă ești un profan!

Și m-a întrebat cum mă cheamă, s-a dus la catedră, s-a uitat în catalog și a făcut un mic semn cu creionul, după care și-a reluat plimbarea printre rânduri, dominând și speriind cu statura lui mare orice intenție de a copia ceva de la vecin. Am terminat cu o jumătate de oră mai înainte, am închis caietul și m-am rezemat de bancă uitându-mă într-adevăr provocator la profesor. Pe urmă, m-am ridicat, am depus caietul pe catedră și am ieșit. După teză, nimeni nu mă lua în seamă, nimeni nu discuta cu mine ce făcusem. Toți arătau jalnic, foarte puțini rezolvaseră una sau două probleme și nu erau siguri că le-au rezolvat bine nici pe-alea și nici unul pe toate trei. Eu, le-am spus, eu le-am rezolvat. Să vă arăt cum. Dar nici unul nu avea încredere și nu era atent la spusele mele. Mi-am dat atunci bine seama de umilințele pe care trebuie să le îndure cel care este pe nedrept printre ultimii într-o profesiune sau pe scara ierarhiei sociale. El nu are cuvânt, chiar dacă își dă seama că se află în posesia adevărului. El nu e auzit chiar dacă se exprimă. Nu-l crede nimeni, sau zice că a auzit și el asta de undeva. El nu există, e un simplu figurant, condamnat să asiste neputincios, strivit de împrejurări sau de demonul său interior, la spectacolul afirmării celorlalți.

În centrul atenției era colegul nostru Nasea, cel care protestase că teza e prea grea. Arăta foarte posomorât: era un băiat ambițios și părea deprimat că nu-i ieșiseră bine toate soluțiile.

— Dumneata ai copiat, mi-a spus apoi la ora următoare profesorul cu obișnuitul său sâsâit disprețuitor, oprindu-mi teza.

— De la cine, domnule profesor? l-am întrebat eu în sfârșit cu o ironie la care nu mi se mai putea răspunde.

— Cum de la cine? De la vecini!

— Vecinii mei au patru!

— O să vedem. Dacă ai copiat o să-ți dau trei, să ai media generală anuală trei.

— Ce puteam copia de la ei? Vreți cumva să spuneți, dom' profesor, că am copiat din manual? Sau de pe vreo fițuică?

A tăcut. Singur ne spunea că la tezele lui (și avea dreptate) temele erau în așa fel concepute de el încât nici dacă ai fi stat liber cu manualul pe bancă și tot nu ți-ar fi folosit la ceva. În acest timp priviri nedumerite, dar nu admirative se ridicau spre mine. Stăteam mai în spate și cei din față se răsuciseră și se uitau increduli, nu prea curioși, strâmbi ca în fața oricărei întâmplări care iese din albia obișnuinței: dacă putusem învăța de zece (fiindcă, mârâind de neplăcere, profesorul mă anunță că îmi dă zece, dar că mă va verifica îndată printr-un examen oral) atunci de ce luasem în două trimestre, trei?

Oamenilor nu le plac astfel de deturnări. Trei ai luat, cu trei să rămâi! Și mulți au continuat să creadă, chiar și după ce am dovedit că știam, că eu cel adevărat eram cel din primele trimestre și nu cel din ultimul, și cea mai mare furie pe care o puteam stârni în sufletul lor era să determin mărturisirile de recunoaștere ale altora, în satul meu natal s-a întâmplat același lucru, mulți continuă să creadă și acum că cel adevărat era blegu-ăla pe care îl știau ei de-acasă și oricât m-ași preface n-o să-i păcălesc eu pe ei, deși recunoșteau că alții se lăsau păcăliți. Da, o fi, dar… și aici acești detractori pe care aveam să-i descopăr curând și în orașul lumină făceau așa un semn cu degetele desfăcute la tâmplă, că adică ceva n-ar fi în regulă cu gândirea mea. Considerați de toată lumea normali, acești inși au acest obicei curios să ne arate pe noi, cei normali, cu degetul la tâmplă. Tocmai ei, despre care afli, azi despre unul, mâine despre altul, că și-a omorât nevasta, că a fost internat pentru reale turburări de comportament pricinuite de sifilis, că a înfundat pușcăria, sau a ajuns pe cea mai umilă treaptă în profesiune din pricina beției sau a vreunei muieri oarecare…

O ORĂ DE ISTORIE.

De ce îmi plăcea istoria? Fiindcă aveam sentimentul că trăiesc de atunci, de pe vremea egiptenilor și asiri-enilor. Aveam cincisprezece ani, dar îmi simțeam gândirea milenară (sentiment miraculos, care se micșorează pe măsură ce începem să trăim) și îmi dădeam seama că la capătul viu al acestui fluviu care înainta spre necunoscut eram eu. Asta era neîndoielnic: nu eu eram punctul la care ajunsese până atunci istoria? Cine altcineva? Cei dinaintea mea erau bătrâni și vedeam până unde o aduseseră. Era acum rândul meu.

Stăteam rezemat de bancă și mă uitam, în timpul orelor, la profesori fără să-i văd și adesea fără să-i aud, copleșit de acest sentiment divin care ne face atât de bătrâni fiind atât de tineri și din care ni se formează pentru totdeauna idealurile și visurile. Totul e posibil pentru noi. De ce nu? Și una din cele mai frumoase ore din cei patru ani de școală normală pe care i-am urmat nu se poate reda, fiindcă relief au numai lucrurile negative, iar lumina din sufletul nostru, cu cât e mai puternică, cu atât mai mult subțiază toate contururile din amintire și ne descurajează să le reconstituim. Profesorul nostru de istorie de la Cristur-Odorhei, unde fusesem transferat în urma desființării școlii normale din Abrud, era un om mic de statură, chiar foarte mic, la limita dintre un pitic și un om normal, cu toate acestea nu se întâmplă nimic rău între el și noi, reuși să ne impună respect fără să fie silit să ne determine să ne fie frică de puterea pe care o avea, ca orice profesor, de a ne da note pedepsitoare sau subiecte grele la teze. Pentru un om pândit de complexul staturii sale, desigur că asta era o victorie pe care o apreciam doar cu instinctul, ținând la el în mod nejustificat, deși în privința notelor era la fel de sever ca orice profesor care nu dorește să aibă în clasa lui corigenți. Nici măcar nu-mi amintesc să-mi fi dat seama că până la ora aceea ar fi știut atâta istorie încât să ne facă la orele lui să-l ascultăm cu răsuflarea tăiată.

Și într-o zi intră în clasa noastră un necunoscut însoțit de directorul școlii, un domn ale cărui picioare păreau mai înalte decât profesorul nostru întreg. Directorul s-a retras și acest necunoscut s-a urcat la catedră și a început să urmărească tăcut desfășurarea orei. Era, desigur, un inspector. Micul nostru profesor începu să se plimbe liniștit printre bănci, deși de obicei se ferea, fruntea lui abia se zărea dintre noi. Cu un glas al cărui

timbru mă atinsese ca o surpriză niciodată trăită de mine, îmi rosti în tăcerea care se lăsase numele. Glasul său era aproape frățesc, părea să-mi spună: uite, tot ce gândești și simți tu eu știu de mult, dar te-am lăsat și nu ți-am dat note mari fiindcă mi-am dat seama că dacă te turbur poate că nu vei mai iubi atât de mult istoria, care e secretul lecturilor tale, dar acum am nevoie de tine și trebuie să-mi spui ce știi. M-am ridicat în picioare și în clipa aceea toate culorile pe care le îmbrăcau lucrurile și chipurile celorlalți parcă s-au intensificat brusc, lumina geamurilor înalte a devenit parcă violetă, cotoarele albastre ale manualelor de pe bănci au prins dungi roșii…

— Pe cine, a rostit micul nostru profesor punctându-și întrebarea prin apăsări cu pumnul în podul palmei, a chemat Ludovic al XIV-lea să redreseze finanțele și, când, în ce moment al domniei sale?

Mi-am dat seama că nu trebuie să mă laud cu știința mea și răspunsul să nu facă o demonstrație, dar nici sec să nu fie. Trebuia să arătăm că știm și nu că am învățat.

— Ludovic al XIV-lea, am început eu, a anunțat în consiliul de miniștri, în 1661, că are intenția să domnească de-atunci încolo prin el însuși și una dintre primele lui măsuri a fost să-l destituie de îndată pe Fouquet, care era un jefuitor, și să-l numească în locul lui la finanțe pe Colbert.

— Cine era Colbert?

Cum să nu știu cine era acest om care, după ce făcuse atâtea pentru Franța și regele său, murise în dizgrație, fiindcă încercase (de altfel zadarnic) să-l împiedice pe monarhul cheltuitor să nu ruineze regatul? Abilă manevră a profesorului, care prin răspunsurile mele reîmprospăta memoria celorlalți și obținea apoi de la ei ceea ce dorea și fără să insiste în mod deosebit ca și când toată clasa era pasionată de materia lui… După care a început să vorbească el însuși, intrând în materia lecției următoare, în timp ce, cu un mormăit gros, de satisfacție nedefinită, omul cu picioare înalte de la catedră se ridica și o lua spre ieșire.

Nici un semn de complicitate nu s-a schițat între noi după plecarea lui, micul nostru profesor și-a continuat lecția și la sfârșit și-a luat catalogul prea mare pentru el, și-a pus pălăria pe cap și a ieșit, în timp ce noi toți ne-am ridicat în picioare. O dată ușa închisă și rămași singuri, ne-a apucat pe toți deodată o sminteală, am răcnit literalmente de entuziasm și am început să ne încăieram azvârlind unii în capetele altora cu ce ne venea în mână, manuale, caiete… A intrat pedagogul, care ne-a întrebat foarte nedumerit din ușă ce era cu noi, înnebunisem?

Câteva luni mai târziu, micul nostru profesor deodată a lipsit. Și atunci am aflat cu tristețe că a fost chemat în concentrare. Nu s-a mai întors la noi până la sfârșitul anului și nu știu nici azi dacă s-a mai întors vreodată undeva, din războiul care avea să înceapă curând…

VIOLENȚA.

Nimeni nu scapă de violența altora, după cum nimeni nu scapă ocazia, cel puțin până la vârsta în care devenim morali, de a fi violenți cu alții. După această vârstă, violența e o slăbiciune. M-a impresionat totdeauna acest fenomen.

Într-o zi profesorul nostru de geografie mă scoate la lecție numai pe mine singur. N-am înțeles de ce, avea obiceiul să asculte câte trei-patru odată. Era un domn trecut de patruzeci de ani, mai degrabă blând și cu maniere alese. Geografia mie nu prea îmi plăcea, dar nu eram singurul care repudia acest obiect de studiu. Mai târziu a început să-mi placă și răsfoiam ore întregi atlasuri bogate încercând să-mi imaginez existența reală a uriașelor fluvii și orașe despre care, singură, geografia nu ne spune mare lucru. La Hanoi, unde nu credeam că am să ajung vreodată, când am intrat în oraș am rămas timp de aproape un ceas fascinat de ceea ce oferea ochiului viața străzii, cu toate că ceea ce vedeam nu avea în sine nimic senzațional: erau bărbați și femei pe biciclete. Da. Dar asta trebuie văzut, fiindcă bărbații erau mici și păreau toți tineri, iar femeile, datorită halatelor lor multicolore, păreau toate fete. Cuvântul halat sună însă nepotrivit, trebuie precizat că era vorba de un vestmânt închis sever până sub bărbie și despicat în două părți în așa fel încât pantalonul, violet sau alb, care înlocuiește la ele fusta sau rochia, să se vadă de la șold în jos. Acest vestmânt ușor flutura în urma bicicletei, fără să jeneze pedalarea. Nici o urmă de mașină, nici un zdrăngănit de camion de mare tonaj, nici un autobuz al cărui motor Diesel îți zgâlțâie creierii nu se vedea și nu se auzea pe străzile acestui oraș. Când se întâmpla să treacă, o dată la o oră, de pildă, un Gaz, apariția și dispariția lui îți amintea de un bondar care a nimerit într-un stup de albine, de unde repede este alungat. Cine poate să-și imagineze, învățând geografia, sute de ochi oblici, frumoși în limpiditatea lor expresivă privindu-te într-o trecere continuă în care mersul bicicletei fâșâie doar atât ca să-ți dea senzația de vis, de ireal? Trebuie mers acolo, în orașul sau pe fluviul arătat pe hartă pentru ca geografia să ne pasioneze.

Nu știu dacă bătrânul domn care mă scosese lângă uriașa hartă agățată într-un cui alături de catedră fusese vreodată măcar până colea în Grecia, leagănul civilizației noastre, dar era clar pentru mine că undeva pe pământ tot dorise el să se ducă, altfel de ce și-ar fi ales, ca profesor, chiar geografia? S-o fi dus, nu s-o fi dus? Începu să mă sâcâie cu întrebările. Știam atât cât era necesar să fiu lăsat în pace. Dar nu mă lăsa și sâcâiala deveni chin. Că pe fluviul acela ce orașe se mai găsesc? Le spusesem pe toate. Și în orașele acelea ce fel de locuitori mai trăiesc? Îi spusesem pe toți. Mai erau însă orașe și locuitori pe care nu-i spusesem, să mă mai gândesc. Se lăsă o tăcere nefirească în marea încăpere de clasă. Timpul trecea, profesorul stătea neclintit la catedră și aștepta. Totul parcă încremenise. Ce vroia de la mine? Atâta știam, atâta spusesem, n-aveam la ce mă gândi.

— Gândește-te! mă somă bătrânul domn ca și când mi-ar fi ghicit gândurile. Și deodată răcni: gândește-te!

Și se dădu jos, se repezi la mine, mă lovi cu pumnii în cap, înghesuindu-mă în uriașa hartă la care nu vroiam să mă gândesc, apoi făcându-și din degete gheare mi le înfipse în abdomen horcăind bestial:

— Îți scot mațele din tine!

Vroia într-adevăr să mi le scoată, fiindcă, după ce mă îndoii și îmi ferii burta, se retrase la catedră și-și reluă, gâfâind, interogatoriul: ce orașe se mai aflau încă pe fluviul acela? Și în orașele acelea ce fel de locuitori mai trăiesc? Să spun. Clopoțelul sunase, dar el continua să mă tortureze. Acolo pe hartă, la marea cotitură a uriașului fluviu, se găsesc niște așezări omenești și niște locuitori. Ce știu despre ele? Degeaba mă uit că a sunat sfârșitul orei, până nu spun nu scap… Apoi, deodată, și-a luat catalogul și a ieșit din clasă.

M-am dus în banca mea și m-am așezat și abia atunci un val de ură mi s-a urcat năvalnic în inimă împotriva bătrânului domn. Ce-avusese cu mine? Ce rău îi făcusem? Adică de ce să-mi scoată el mie mațele din mine? Mă făcuse el, îmi plătea el taxele, muncea el din greu să-mi cumpere haine și cărți? Numai tata avea acest drept, fiindcă numai pe el putea să-l exaspereze ceva și să mă amenințe, dar nu acest străin, care dacă nu știam n-avea decât să-mi dea notă proastă, dar să nu se atingă de mine.

În jurul meu se strânseseră șapte-opt băieți cu care eram prieten și tăceau toți turburați de strania întâmplare. Când intră monitorul, un elev dintr-a opta, și spuse din prag că elevul cutare, adică eu, să poftească în biblioteca profesorului de geografie, care mă chema. Avea o astfel de

bibliotecă specială plină cu cărți de călătorii, hărți și atlase și globuri pământești de muzeu. I-am răspuns monitorului că nu mă duc. Acesta ieși și reveni după câtva timp.

— Domnul profesor, zise el, te roagă să poftești numai câteva minute.

Simțind că se petrece ceva neobișnuit, m-am sculat din bancă, am ieșit pe coridor și am intrat fără să bat în ușă în mica bibliotecă geografică. Bătrânul domn mă întâmpină în picioare, dar întors în profil, cu fața spre rafturi, și așa rămase în timp ce rosti:

— N-am vrut să-ți fac nici un rău… dar îmi dau seama că ți-am făcut… nici eu nu știu ce mi-a venit împotriva dumitale… te rog, dragul meu, să mă ierți…

Și vocea i se sparse și din ochii bătrânului domn țâșniră lacrimi și îi inundară profilul său blând și distins îndreptat țeapăn spre cotoarele cărților. Nu știam, pe atunci, nici să acuz și nici să iert, încât am tăcut câtva timp, apoi fiindcă nici bătrânul domn nu mai spunea nimic m-am răsucit spre ușă și am ieșit. Nu-l mai uram, dar nici nu-l iubeam.

DESPĂRȚIREA NEȘTIUTĂ.

Și într-o zi, fără să-mi spună, tata luă hotărârea să se despartă de mine. Era în septembrie 1940… Înainte să ajung s-o fac eu, istoria, turbure și amenințătoare, dădea buzna peste noi: școala normală unde învățasem, din Cristur-Odorhei, nu mai exista, împreună cu jumătate din Ardeal… Primisem o hârtie în care eram anunțat că sunt înscris la București… Plecasem cu căruța spre gară și tata lăsase caii la pas foarte încet… Nu înțelegeam nici de ce plecasem așa devreme…

— Marine, începu el, te duci la București…

Și tăcu vreme îndelungată. Nu eram atent la el, dar nu eram nici neliniștit. Nu credeam în adevărul evenimentelor care se petreceau, așa cum nu credeam în lucrurile nefirești. Acest sentiment de neîncredere care mi se năștea în conștiință în acea toamnă era adânc și cu anii a devenit foarte stabil și m-a eliberat pentru multă vreme de presiunea timpului tragic… Răsturnări nefirești… puteau avea o durată… nu puteau avea viitor…

— Te duci la București, reluă tata…

Și cu o insistență cu care vocea sa groasă se ferea să mă sperie, dar nu șovăia să mă facă totuși să înțeleg că începând din clipele acelea mă aflam pe un drum pe care urma să merg singur, începu să-mi spună că mai mult

decât făcuse pentru mine până atunci nu mai putea, că el bani nu mai avea cum să facă rost, că chiar atunci când mă însoțea să mă urc în tren nu avea să-mi dea nici un leu, nu avea, înțelegeam sau nu înțelegeam?!

— Bă, tu auzi ce spun eu aicea?! Nu auzeam. Adică auzeam, dar nu înțelegeam. Nu mi se părea că nu mai auzisem ceea ce îmi spune el. Nu avea bani! Ce mai noutate! Parcă avusese vreodată?! Parcă îl auzise cineva spunând, chiar dacă avea brâul plin (și se întâmplase să-l aibă) că are? N-am! Asta parcă chiar și gândea în clipa când mâna lui pipăia miile foșnitoare în chimir. Că să mă duc și eu la noroc, continuă el, intru în școală și spun că n-am acuma bani de taxe și de internat, dar că voi avea, o să primesc de-acasă și să stau și eu cât m-or ține… Și dacă n-o să mai pot să mai stau, și or să mă dea afară din școală, ei, era așa rău? Nu era, cum să fie? Un om cu patru clase secundare nu se aseamănă cu unul care n-a învățat nimic și nu știe să care decât cărămizi cu spatele, ca bietul Nilă, care pe urmă a avut noroc la blocul Algiu, de pe Cheia Rosetti, l-a luat proprietarul la el, l-a făcut portar. Admițând cazul că o să pot și eu, târâși, grăpiși, să termin și pe-a patra după sistemul lui cu fonciirea, prin amânări și promisiuni… Ea, nu se schimbă? Cu patru clase am capacitatea, dacă vin și intru undeva funcționar, dimineața mă duc la slujbă, după masă mă întorc în odăița mea cu cărțile mele și mă apuc să învăț… Ce treabă am? Și cu capacitatea luată pot să dau liceul în particular, să trec pe-a cincea, în particular nu sunt atâtea taxe și din leafa pe care o s-o câștig, ei?! N-o să-mi rămână acolo câteva mii de lei într-un an și să rezolv daravela? Numai dacă n-o să capăt darul beției, ca alde frati-meu Ilie, că atunci bineînțeles că nu numai că n-o să am cu ce plăti lăsând la o parte faptul că nici de învățătură n-o să-mi ardă, dar nici n-o să-mi ajungă să-mi duc zilele și o să-mi curgă hainele după mine jurăbii… Dar nu sunt eu ăla, ei și ce? Strică dacă îmi spune?! Măcar dacă n-are bani să-mi dea, el ce să zică?! Sunt băiat mare, pot să înțeleg ce-au pățit alții și să nu pățesc și eu… Înțeleg…?

— Bă, tu înțelegi ce spun eu aicea?! Sau tu nici n-asculți?

Ascultam, dar cuvintele lui îmi treceau pe de lături, fiindcă nu erau destinate pentru clipa de față și nici pentru viitorul apropiat. Cum să înțeleg eu chiar imediat că el, tatăl meu, își lua în acea oră mâna de pe mine și că mă trimetea în lume cu gândul nemărturisit că îndărăt n-aveam ce mai căuta? Sigur că mai devreme sau mai târziu un lucru ca acela trebuia să se petreacă, dar, chiar așa, venise într-adevăr acea clipă? Mă uitam la marea de porumburi printre care trecea șoseaua spre gară, și în nici un fel n-aveam

sentimentul că lucrul pe care-l dorisem atât de mult, adică ruperea de familie, se petrecea definitiv chiar în acea oră și că mulți ani de-atunci încolo n-aveam să-l mai văd pe tatăl meu și nici stând cu el astfel în căruță, simțindu-mă adică tot mic, deși nu eram, n-aveam să mai stau.

De ce adică, continuă tatăl meu, să nu pot și eu să izbutesc, chit că prea bun la treabă n-am fost eu, dar de aia au cheltuit toți și au muncit pentru mine, și el, și mama și Mița și Ilinca și până și băiatu-ăla mai mic, Sae, a avut săracu grijă de vite, ba chiar a dat și la secere și la sapă, ca să pot eu să învăț, să nu trebuiască să mă întorc după ce toți au răbdat de pe urma mea, și să umblu prin noroi în opinci. Ce adică, a izbutit bietul Nilă, care abia știe să se iscălească, și n-o să izbutesc eu? De ce adică să nu izbutesc?!

— De ce să nu izbutești, mă, Marine?! Sau tu nici nu asculți ce bălmăjesc eu aicea?!

Auzindu-l cum se ia singur peste picior, tresării, mă uitai la el și văzându-i chipiul îl apucai de umeri și veselia mi-o auzii singur printr-un fel de strigăte pe care le scosei și care speriară caii parcă adormiți… Asta, da, înțelegeam, iată, să stai să-ți dai singur seama că bălmăjești de pomană și că în nici un fel nu poți face pe cineva să înțeleagă prin cuvinte ceea ce i se întâmplă… Tu îi vorbești și el se uită înainte și nu vede decât soarele și cerul și fundul cailor bătuți de cozile lor în ritmul pașilor și al căruței… Tata se miră, cu o expresie de deznădejde veselă pe chip, dând din umeri, vrând parcă să spună că el și-a făcut datoria, dar dacă ăstuia îi arde de râs… cine să-l mai înțeleagă… Dumnezeu știe ce s-o mai alege și de ăsta…

— Eu știu, zise el, la ce te gândești tu!

— Ei, la ce mă gândesc?! răspunsei eu batjocoritor.

Și el se intimidă și tăcu. Mai văzuse și el elevi prin sat, dar niciunul nu făcea ca mine… Umblau în grupuri, râzând, sclifosindu-se… organizau baluri, serate… E drept că nici n-aveam cu ce să mă îmbrac și să mă încalț ca să mă duc și eu, dar chiar de-ași fi avut și chiar de m-ași fi dus, credea el, neștiind că de fapt asta era suferința mea ascunsă, nu acolo mi-era mie gândul… Dar unde?… „Cum adică, exclamase el odată uluit, să faci treizeci de kilometri pe jos, până la Recea, după o carte, domnule?! Dar ce, e aurită? Și să-l fi pus la o treabă mai mică decât asta, ar fi ieșit gălăgie mare…“ Făcusem într-adevăr acel drum, după tata cel puțin bizar, și nu era aurită acea carte în patru volume, cu care mă întorsesem, dimpotrivă, avea un titlu pe care el îl silabisise absolut nedumerit: Victor… Victor… Da, asta mai înțelegea, Victor, cum să nu, pe mulți îi chema așa, dar Hugo… și pe urmă,

Mi-ze-ra-bi-lii… Se strâmbase foarte supărat și-și văzuse de caii lui. Și el vroia acuma să-mi spună mie că știe la ce mă gândesc eu! De fapt nu știa! Dibuia, și ar fi vrut să afle măcar în ultima oră de la mine dacă era sau nu ceva în capul sau în sufletul meu, un gând sau o tărie ca să-i facă despărțirea ușoară. Cum puteam să-i spun?! Marile secrete nu se dezvăluiesc nimănui… Ne purtăm chiar cu cei mai apropiați, ca și când nu le-am avea, chiar cu riscul de a fi luați în derâdere, batjocoriți sau umiliți…

— Mă rog, zise el atunci în fața tăcerii mele: Eu sper (și ți-o spun asta ca să mă ții minte), că m-ai înțeles!… Că dacă nu m-ai înțeles, exclamă el cu totul detașat de astă dată, o să fie vai de capul tău…

Între timp ne apropiasem de gară, dar mai era un ceas până la sosirea trenului. Tata deshămă, dădu cailor să mănânce niște mohor și ieșirăm pe peron. Bani de bilet avea, scosei biletul și ne așezarăm în față pe o bancă. Peronul era plin de elevi și eleve, care, ca și mine, terminaseră vacanța și plecau spre orașele în care învățau, la licee sau școli normale… Veselia care anima altă dată peroanele, la sfârșit de vacanță, era acum umbrită de o melancolie gravă care abătea privirile în lături sau în pământ… Știam toți… Clujul nu mai era al nostru și toți aflasem că-l pierdusem fără să tragem un foc de armă… Că ministrul nostru la Viena, unde forțe mai puternice decât noi ne dictaseră condițiile lor, leșinase văzând harta cu trupul ciopârțit al țării. Că soldații, retrăgându-se, plângeau și se rugau de ofițeri să-i lase să lupte…

Trenul sosi. Urcându-mă în el cu grabă să nu se pună în mișcare și să-l pierd, cu geamantanul meu de lemn, vopsit în negru, în mână, uitai de tata, când îl auzii că nu strigă. Lăsai geamantanul pe culoar și ieșii pe platformă. Trenul se urni și începu, lin, să părăsească gara. Tata îmi spuse cu un glas împiedicat, parcă nesigur, pe nume, ca și când nu m-ar fi recunoscut, urcat cum eram, că sunt copilul lui. Își duse brațele în sus, tot cu o mișcare frântă. Pornire târzie de îmbrățișare care nu avusese loc, nu se gândise din timp…

— Marine, repetă el, și făcu câțiva pași cu mine în timp ce mișcarea lină a trenului se accelera.

N-am schițat nici un gest și nu i-am adresat în prima clipă nici un cuvânt. Nu-l recunoșteam nici eu… Nu știam că poartă cu el, pentru mine, astfel de îngrijorări fără nume, care să-i smulgă un astfel de strigăt sugrumat însoțit de o astfel de mișcare neconvinsă a brațelor, care ar fi vrut să mă apuce de-acolo de pe platformă și să mă tragă îndărăt…

— Ei, i-am răspuns strigând, ce este?

— Marine… Trenul…

Atât l-am auzit că zice și l-am pierdut din vedere pe după coroana bogată a salcâmului care străjuia peronul…

REFLECȚII RISIPITE.

TEMA POVESTITORULUI.

Dacă împrejurările nu m-ar fi silit să devin scriitor profesionist, poate că tot ceea ce am scris ar fi stat în sertar, și ar fi suferit atâtea modificări și transformări de teme și subiecte de la o carte la alta, încât până la urmă nu s-ar mai fi înțeles nimic și m-ași fi trezit la cincizeci de ani fără să fi avut ceva gata. Poate că ași fi ratat totul, dar poate că ași fi pus într-o singură carte totul, și acea carte ar fi… Dar mai bine să nu mă mai gândesc cum ar fi ieșit acea carte. Ar însemna să învinuiesc condiția scriitorului care trebuie să trăiască din scrisul său chiar dacă nu are talent de profesionist, ceea ce ar fi prea comod. Ori cum nici pe mine n-am chef să mă învinuiesc (fiindcă la noi, dacă faci astfel de lucruri, ceilalți zic aha, va să zică tu ești de vină, și te înfundă și ei și mai tare), mai bine să-mi răsfoiesc, vesel, înainte de a le arunca la coș, aceste manuscrise din care s-a extras tot…

Iată, într-unul e topit Moromete însuși. Se numește Matei Dimir și apare în 1950, într-o situație specifică, într-un conflict în care protagoniștii sfârșesc unul ucis, altul spânzurat, altul executat pentru ucidere.

Iată altul, cu scene închegate. E descrisă o masă țărănească, o discuție cu perceptorul satului, o scenă a ieșirii la seceriș, alta în care era implicat cel mai mic dintre Moromeți, și câteva portrete (portretul Guicăi și al lui Traian Pisică). Restul, adică mai bine de jumătate din ceea ce este azi primul volum al Moromeților, precum și tema timpului care are cu oamenii nesfârșită răbdare lipsește. Cum mi s-a impus această temă care m-a ajutat să închег aceste scene? Într-un mod foarte firesc. Era tema lor, a țăranilor. Dar și cu această temă cartea a zăcut mulți ani aruncată prin dulapuri. După ce am scris-o m-am simțit atât de epuizat, încât mi-ar fi părut bine dacă aș fi murit. Cartea fusese scrisă, și din viața mea proprie nu răzbătuse nimic în ea. Ce valoare mai avea? Unde era tema mea, a povestitorului, de mii de ori mai interesantă decât a țăranilor care sunt atât de plini de ei încât își închipuiesc că lumea e o lume de țărani și orașele sunt așezări izolate, care

nu le aduc decât chemări la război, impozite de plătit și nenumărate alte constrângeri? Plecând dintre ei, trăisem căderi din care nu înțeleg cum m-am înălțat și înălțări despre care deprimarea îmi șoptea că nu le voi mai atinge niciodată.

De ce nu s-a strecurat nimic din ceea ce sunt eu în această compoziție? N-am găsit răspunsul, dar a apărut ideea că s-ar putea ca acest răspuns nici să nu existe. Nu scrii ceea ce vrei, ci ceea ce poți. Și mi-am zis atunci că nu face nimic, există o temă a țăranilor și merge și fără tema mea. O să vedem mai târziu dacă există sau nu o temă a povestitorului; și în cazul ca există și o poate însoți pe cea a țăranilor, voi adăuga și voi șterge zece sau cincizeci de pagini și voi introduce astfel tema mea. În cazul în care se va dovedi că e necesar să adaug eu zece pagini și nici cincizeci, ci unul sau mai multe volume, care să preceadă sau să urmeze acest volum, atunci chiar că publicarea primei cărți nu-mi va aduce nici un prejudiciu. Au trecut de atunci cincisprezece ani, am scris în acest timp povestiri și noi romane, am scris volumul doi al Moromeților, și tema mea, pe care o așteptam și la care reflectez și acum ori de câte ori termin o carte, nu vrea să se lase întrezărită. Visez însă la ea, îmi place să mă plimb gândindu-mă cum va fi. Și nu o dată un gând ca o arsură mă trezește și mă face să-mi dau seama că anii trec, că scriu puțin în așteptarea acelei revelații și că ar trebui să renunț la acest vis și să-mi văd, după exemplul lui Balzac, de profesiunea mea de scriitor, și să scriu romane măcar câte unul pe an. Nu i-a venit lui ideea cea mare abia la urmă? Comedia umană? Care i-a salvat jumătate din tot ceea ce a scris, cărți multe la număr, care, fără această idee, care le-a strâns la un loc, s-ar fi risipit ca o lume fără nucleu? Mă tem însă că e prea târziu pentru mine să mai învăț să muncesc atât de mult ca el. Mă tem că zarurile sunt aruncate: mai am de scris doar o singură carte, înrudită cu cea a lui Moromete, și căreia nu-i lipsește decât prima frază! Să ieșim și să ne gândim la ea…

IMPOSIBILA ÎNTOARCERE.

Ce se întâmplă astăzi cu poiana fierăriei lui Iocan în care țăranii din Moromeții se strângeau să facă politică? Cine sunt, ce sunt, unde sunt ei acum? Aș putea să spun că această poiană există încă și că „liberalii“ mei care mi-au încântat copilăria trăiesc și astăzi și sunt cooperatori. Mulți dintre ei chiar trăiesc și sunt chiar cooperatori.

Dar pentru mine ei toți nu mai sunt și nici nu-i mai recunosc atunci când îi caut și încerc să stau de vorbă cu ei. Poiana este un loc care parcă și-a micșorat dimensiunile, polița fierăriei lui Iocan a dispărut, caii care erau aduși acolo să fie potcoviți au fost omorâți cu ciomegele în curtea cooperativei, au fost dați la porci, deoarece, după cum mi s-a spus, „consumau mult“. Cu alte cuvinte, nu-și mai aveau rostul lor în lumea țărănească, mâncau fără să muncească.

Și când mă duc pe acolo, am impresia că visez, parcă aș fi în Spania. Văd oameni cu măgari, în câte o troacă pe două roți. Iar la gară nu mă întâmpină nimeni, nici o căruță cu nici un țăran cu căciula în cap care să mă aducă în sat și de la care să aflu primele știri despre viața consătenilor mei.

Și mai ciudat pentru mine este faptul că „liberalii“ mei par să-și fi pierdut memoria de odinioară, și viața lor pare să fi început de curând, de vreo zece-cincisprezece ani. Iar această viață pare să fie și ea fără amintiri. N-au nimic de spus, zadarnic încerc să le aduc aminte de tatăl meu, de Iocan, de Cocoșilă…

O viață foarte intensă au trăit toți în deceniul 50-60. Când vrei să le reamintești câte un amănunt din această viață, ascultă câtva timp și pe urmă îți răspund că trebuie să plece să facă procente. Procente? Nu știu ce înseamnă asta și nici nu mă interesează. Ce să înțeleg eu din aceste procente? Dar chiar și satul, când ajung la marginea lui, pe deal, și mă uit în jos, nu-l mai recunosc. Se văd casele cu acoperișurile lor, ulițele și deasupra cerul. Satul este complet descoperit în fața cerului. Au tăiat salcâmii, pe toți. Ăsta nu e satul meu. De ce au tăiat ei salcâmii? Aș putea să aflu. Dar mă rețin.

Mă uit prin curțile lor. Sunt mari și pustii. Ce rost mai au asemenea curți? Sunt simboluri fără sens: au dispărut din ele vitele și uneltele agricole. Nu vreau să mă gândesc la faptul că un scriitor din altă generație sau chiar un orășean de astăzi, ducându-se în satul meu, n-ar înțelege nimic din ceea ce simt eu și nici n-ar fi de acord cu mine. Gândul că ar avea dreptate el, și nu eu, nu-mi produce nici o turburare. Sunt oare atât de bătrân? Este poziția mea o reeditare a poziției scriitorului sămănătorist care caută cu mâhnire o lume trecută în cea prezentă pe care n-o mai recunoaște?

Îmi recitesc ultima proză despre țărani și nu constat nici o alunecare spre sămănătorism. N-ar rămâne decât să cred că am îmbătrânit, la patruzeci și opt de ani. Pentru unii dintre cei care au acum în Siliștea douăzeci de ani, nu e nici o îndoială că sunt un om foarte bătrân. Dar lumea nu e făcută din

oameni de douăzeci de ani, e drept că nici din oameni de patruzeci și opt-cincizeci. Dar și aceștia care au cincizeci de ani mă cred probabil mai bătrân decât sunt, fiindcă prea mult le vorbesc despre trecut.

Firește, eu mă cred mai tânăr decât ei toți și nu din pricina vârstei mă uit și nu mai înțeleg ce văd. Strâmtarea poienii nu s-a produs datorită compresiunii pământului, ci pentru că pe ea nu se mai adună oameni.

Eu știu că ei se adună acum în altă parte și că discuțiile de-acolo sunt mai puțin gratuite, sunt chiar eficiente. Dar nu cred că mai au naivitatea de-atunci, care dădea atâta sens gândirii lor ciudate și care pe mine mă arunca într-o lume miraculoasă.

Erau foarte săraci, dar păreau doritori să afle cauza sărăciei lor, erau mai curând interesați să pună în discuție situația din Parlament, ce a zis Iorga „cel care-avea doi creieri“, ce a zis Madgearu, ce-a zis Brătianu.

Dacă aceste amintiri despre acea poiană mă stăpânesc cu atâta putere nu este pentru că sunt prizonierul copilăriei mele, ci pentru că abia acum, la maturitate, descopăr în viața ei din amintire vocația profund democratică a poporului nostru. Reproșul că trăiau, practic, într-o iluzie nu infirmă adevărul că aveau dreptate în spirit.

Din când în când mi se povestesc însă și lucruri care îmi reamintesc de umorul lor de atunci, care îmi plăcea mie. După vizionarea la școala din sat a filmului Desfășurarea consăteanul meu Ilie Barbu, care n-are, în afară de nume, nici o legătură cu Ilie Barbu din nuvelă și din film, a fost chemat la sfatul popular de către doi inși de la raion.

— Tovarășe Ilie Barbu, i-au spus aceștia, dumneata l-ai cunoscut pe Marin Preda. Ce poți să ne spui despre el?

La care Ilie Barbu, ce s-o fi gândit el și ce socoteli și-o fi făcut, s-o fi gândit și la soarta mea (n-a înțeles ce rost are această întrebare și cine ar fi cei care i-o adresează), dar s-a gândit, bineînțeles, și la soarta lui, pe care trebuia negreșit s-o pună la adăpost pentru părerea pe care ar fi putut s-o aibă despre mine, și pe care trebuia s-o exprime fără ocol; le-a dat următorul răspuns:

— Tovarăși! Marin Preda a fost un prăpădit. Trăiască Partidul Comunist!

Nu mai adaug că eroul meu s-a contaminat de pofta de câștig a unora dintre concetățenii săi și a început să spună în dreapta și-n stânga că ar fi trebuit să împart cu el drepturile de autor și de la nuvelă și de la film.

Poate că aşi fi făcut-o dacă şi el, în amintirea mea, ar fi rămas un participant la discuţiile din poiana fierăriei… Dar el nu venea pe-acolo decât ca să-şi potcovească din când în când caii. Ba nu, nici pentru asta nu venea, că mai erau şase fierari în sat, unde însă nu se discuta ca la buzatul fierar. Poiana acestuia era unică.

CUM AM SCRIS „RISIPITORII"

Televiziunea mi-a pus întrebarea de ce a treia ediţie Urcare tocmai a apărut a Risipitorilor a fost din nou refăcută. Acum, când acest roman a ajuns în sfârşit la forma lui definitivă, mă gândesc dacă cu efortul scrierii lui n-aşi fi putut să scriu cel puţin trei cărţi noi. Întrebarea care mi se pune însă şi care este pentru mine liniştitoare este dacă aceste cărţi noi ar fi putut fi Friguri, Moromeţii, vol. II, şi Intrusul. Sânt convins că n-ar fi fost şi iată de ce.

Prin 1953, adică după terminarea Moromeţilor, vol. I, dar care era încă la mine în sertar, m-am apucat să scriu volumul al doilea. M-am chinuit o iarnă şi o vară. Zilnic luptam cu o neputinţă de a scrie a cărei explicaţie îmi scăpa. Pur şi simplu nu ştiam să scriu. Stăteam în faţa hârtiei şi nu reuşeam cel mult decât să descriu scene scrise deja în volumul anterior, reluate însă într-o formă penibilă şi care mi se impuneau în mod bizar, deşi imaginaţia îmi era îndreptată asupra altor subiecte. Mă simţeam stăpânit de dorinţa imperioasă de a vorbi eu, şi nu personajele mele ţărăneşti, de a gândi cu mintea mea, şi nu cu a lui Ilie Tăbârgel (era unul care mă obseda), sau mai ştiu eu cu a cărui alt ţăran care îşi scotea capul printre rândurile mele trudnice şi vorbea tot el, dar fără să-mi dea sentimentul că spusele lui reprezintă sensul vieţii lui pe acest pământ (şi pe acele timpuri) şi ce soartă îl aştepta! Exasperat, am abandonat totul şi mă gândeam chiar cu seninătate să mă las de scris. Nu-mi plăcea ideea că nu pot să fac altceva decât să mă împleticesc printre picioarele personajelor mele, descriind într-un mod naiv psihologii naive, deşi ele erau expresia unei credinţe şi a unei speranţe ca într-o nuvelă pe care am publicat-o în acei ani şi care s-a bucurat pe atunci de un mare succes. Inocenţa trebuie să aparţină numai eroilor, nu şi scriitorului. Din această trufie nu m-a scos decât întâmplarea şi, desigur, instinctul. O carte netipărită la timp rătăceşte apoi multă vreme până îşi găseşte locul potrivit în conştiinţa publicului şi a istoriei unei culturi. Din păcate pentru dorinţa de atemporal a multor începători de azi, romanul e

legat de istorie și fără ea se asfixiază. Trebuia să tipăresc ceea ce scrisesem atunci și nu mai târziu, cu toate că romanul acesta despre țărănimea antebelică era neterminat: nu mă interesa dacă țărănimea română continua să se ruineze în capitalism, așa cum spunea o frază la sfârșitul volumului, pe care ulterior am scos-o, ci viața unei categorii umane pândită de vicleniile istoriei; ori, aceste viclenii erau abia anunțate. Cine poate însă să asigure un scriitor că o obsesie a sa aflată în plină desbatere a conștiinței va trece în mod sigur și pragul expresiei artistice? Să păstrăm, mi-am zis, în rezervă marea întrebare despre curgerea timpului și ce poate ea aduce oamenilor, și să dăm la o parte pânza de pe tabloul gata terminat al unei epoci care s-a scurs. Pentru ceea ce va urma, vom vedea. Și, astfel, m-am hotărât să dau drumul primului volum din Moromeții. După aceea însă reveni amintirea eșecului, care se confirmă curând la o nouă încercare când vrui să continui acest roman. Mă îmbolnăvii de exasperare, seninătatea mă părăsi, zăcui în spital, apoi mă însănătoșii. Și într-o zi îmi veni următoarea idee: Foarte mulți oameni din vremea noastră pățesc ce-am pățit eu. Nu este oare exasperarea, provocată de neputința de a-ți atinge un scop dorit, o realitate a lumii noastre moderne? Șocurile la care suntem supuși din pricina pierderii seninătății și echilibrului sufletesc, seninătate și echilibru supuse unei continue agresiuni a mediului și de care nici măcar nu suntem totdeauna conștienți, nu sunt ele oare cauza unor mari tulburări în comportamentul omului de azi? Și așa am început să scriu romanul Risipitorii, amânând și chiar renunțând la continuarea Moromeților. Și deodată neputința de a scrie a dispărut. Eram atât de entuziasmat încât socoteam acest roman, în sinea mea, mai bun decât tot ceea ce scrisesem până atunci. În doi ani l-am terminat și avea peste opt sute de pagini. Urma să apară. Profitând însă de o defecțiune editorială de ultimă oră, mi-am recitit romanul și nu l-am mai găsit bun. Din opt sute de pagini l-am redus la trei sute cincizeci, pentru ca apoi, în șpalturi, să-i mai adaug o sută. În ciuda acestor contrarieri și reveniri istovitoare, nu simțeam nici o oboseală, ceea ce ieșea îmi plăcea, aveam sentimentul că am biruit ceva, că am căpătat un stil al meu, al gândirii mele directe, și nu cum era cel din Moromeții, în care gândirea mea se exprima indirect prin aceea a țăranilor. Era tocmai ceea ce îmi dăduse mai înainte sentimentul neputinței, faptul că nu aveam format și un stil direct, fără de care continuarea chiar a tabloului Moromeților nu era cu putință, căci intram în plină contemporaneitate în care, fatal, scriitorul știa mai multe decât eroul său țăran și la al cărui unic punct de vedere, sau

viziune asupra lumii, nu putea rămâne. Descoperind acest adevăr al experienței mele, nu mai mi-a plăcut nici a doua ediție a Risipitorilor, care ea însăși a fost rescrisă în întregime. Fiindcă între timp scrisesem povestirea Friguri și volumul al doilea al Moromeților. Desigur, structura Risipitorilor a rămas, în parte, neschimbată, stilul însă, această țesătură de cuvinte care încheagă figuri și pasiuni umane, nu mai e aproape deloc același. Simțind în mână un instrument din ce în ce mai aproape de scopul său, format în aceste nesfârșite refaceri ale Risipitorilor, și curajul mânuitorului lui se schimbă. Intrusul a fost scris într-o vară. Martin Bormann și Friguri în două luni, Moromeții, vol. II, în doi ani. Pentru un scriitor care cu zece ani în urmă se gândea cu toată seriozitatea să se lase de scris, aceste performanțe, care nu trebuiesc comparate decât cu el însuși, au desigur o semnificație: sentimentul neputinței de a scrie, impasul, nu sunt totdeauna reale. Dar mă opresc la timp și nu insist asupra acestui subiect.

Astăzi se scrie mult și n-am auzit pe nimeni plângându-se că i-ar fi secat forța creatoare, ca să încurajez prin experiența mea pe alții. Detaliile și reflecțiile pe care aș putea să le dau în continuare pe această temă ar risca să pară neverosimile.

FĂCĂTORII DE CUVINTE.

Ce este un scriitor făcător de cuvinte? Un astfel de scriitor este după părerea mea acel scriitor înzestrat cu talent literar care n-are nimic de spus și care face cuvinte pe toate temele date, cu predilecție însă pentru natură și dragoste. Firește că el spoiește cu cuvinte și restul realității, dar asta o face cam plictisit și cu o dispoziție evidentă, pe care nu și-o ascunde, că îi displace această îndeletnicire de a face „analiză“, sau alte mofturi de același gen, cu atât mai mult cu cât asta îl silește să constate că oamenii sunt greu de „descris“, sunt cam agitați, nu stau pe loc, și că se mișcă în societate după niște legi foarte complicate pe care n-are nici un rost să stai să-ți spargi capul să le studiezi, (în această privință ei se aseamănă cu o eroină dintr-o povestire antologizată de celebrul Hitchcock, care nu putea să picteze ceva care se mișca; ca atare, dacă era un arbust bătut de vânt, îl tăia, sau dacă era un animal, îl omora, pe urmă voia să-și omoare propriul nepot, dar i s-a înfundat.) într-adevăr, omul sub imperiul naturii sau al dragostei, mai ales, dacă e un moș hâtru cu barbă albă sau o fată cu părul bălai, nu-ți oferă nici o enigmă a existenței lor de dezlegat, după concepția făcătorilor

de cuvinte, ci numai aceea a unei deveniri vegetale și animale care are ca focare vizuale prisăcile, florile, butoaiele, cramele, pădurile, frunzele galbene, țigăncile, haiducii, cușmele, flintele, gurile de rai, picioarele de plai, răzoarele, viroagele, luna, strigătele misterioase, câinii, păsările, grajdurile, grâul ca lan, grâul ca boabe (copt sau cu lapte în el), tufișurile, pâraiele, viței cu botul crud, mânjii, răstoacele, și toate acestea chiar și astăzi, în ciuda necontenitei schimbări a peisajului nostru, care modifică toate aceste văioage, șipote și cavalcade, nu numai ca viziuni ale unei imaginații idilice, ci și ca psihologie a locuitorilor, fie ei moșnegi sau fete tinere.

Făcătorii de cuvinte cei mai numeroși s-au recrutat, cum lesne se poate deduce, din curentele sămănătoriste și neosămănătoriste, dar și din cele moderniste, cei mai mari făcători de cuvinte în acest sens dându-i de pildă suprarealiștii întârziați, sau chiar suprarealiștii propriu-ziși (în paranteză fie spus, din aceștia din urmă s-au recrutat în mod surprinzător cei mai radicali proletcultiști, ei găsind în proletcultism satisfacția ruperii de tradiție, pe care oricare alt curent le-o refuza). O categorie de făcători de cuvinte a fost desemnată prin denumirea de scriitori pășuniști, asta ineluzând adică pe acel scriitor care stă înfipt cu ambele picioare în pășune și sub vraja și seva care simte cum i se urcă din adâncuri la cap, face cuvinte, în special poezii. Făcătorii de cuvinte nu s-au recrutat însă numai de prin pășuni sau de pe plaiuri, adică de prin acele așezări în care psihologia și moravurile oamenilor sunt între sat și oraș, prin urmare cu o cantitate deosebită de pitoresc, forme țipătoare, vulgaritate groasă, forme de viață ale unei gândiri înecate în alcool și sexualitate, paralizate de spaima devenirii, spaimă care nu se traduce și nu duce la o hotărâre de a lupta cu împrejurările vitrege, indiferent de soarta luptei, și să capete astfel măreția cuvenită omului, ci se bâlbâie și se grozăvește exprimând rudimente de noțiuni, amenințări controlate de comisarul de poliție sau de negustorul sau crâșmarul din colț, unde-și are arvunite leafa lui nefericită și conștiința. Făcătorii de cuvinte își închipuie că au de partea lor pe Sadoveanu și pe Matei Caragiale, mari scriitori, pe care îi citez tocmai pentru opoziția lor, definind astfel cu două nume o întreagă geografie a valorilor stilistice majore. Dar făcătorii de cuvinte se scaldă într-o dulce iluzie crezând că stilul folosit de acești mari scriitori ar avea vreo contingență cu stilul lor. La marii scriitori, stilul se încadrează perfect cu întregul lor univers de substanță. Deci substanța există. Ori, tocmai lipsa de substanță este aceea care îi desemnează pe

făcătorii de cuvinte, și nu stilul. Stilul însă e cultul lor. Incapacitatea exprimării unei problematici umane veritabile naște făcători de cuvinte și în peisajul urban, nu numai la țară și la mahala, și anume chiar în sânul acelei categorii sociale care prin profesiunea ei ai zice că e cea mai familiarizată și apropiată de specificul cultural și literar: intelectualitatea. Făcătorul de cuvinte născut în mediul urban și intelectual nu e mai puțin făcător de cuvinte decât cei la care ne-am referit mai sus, ba uneori ai fi tentat să crezi, datorită ușurinței cu care curg la ei noțiunile abstracte, că primii făcători de cuvinte importanți s-au recrutat din mediul urban. Ei descriu la nesfârșit nu știu ce obiect care a avut nu știu ce semnificație pentru bunicul, sunt imitatori prin structură, proustieni sau hemingwayeni și de câtva timp salingerieni, adesea fără să-i fi citit până la capăt, sau foarte puțin, pe cei pe care îi imită (categoria contemporană a făcătorilor de cuvinte urbani fiind mult înapoiată față de predecesorii lor dintre cele două războaie mondiale, aceștia răsfoind totuși în limbi străine ediții complete din maeștrii pe care îi imitau, spre deosebire de cei din zilele noastre, care se mulțumesc cu traducerile incomplete apărute la noi). Un făcător de cuvinte (proustian obscur) se spune că l-ar fi scos chiar și pe Eugen Lovinescu din zodia seninătății lui imperturbabile, și la o a treia ședință de cenaclu în care acela continua să descrie minuțios gândurile eroului care stătea cu un bețișor în mână și pândea un șoarece la un capăt de burlan, i s-ar fi adresat astfel cu zâmbetul lui încurajator și lipsit de maliție (redăm această scenă cu toată rezerva pe care o impune această amintire neverificată, celebrul critic fiind el însuși mare iubitor de anecdote literare): „Dacă nici de astă dată, a zis el, n-o să omori șoarecele-ăla, să știi că te dau pe mâna domnului Mircea Damian!“ (Mircea Damian fiind bine cunoscut prin ieșirile lui intempestive).

Dar făcătorul de cuvinte de acest gen nu era numai imitator prin structură, cum părea la prima vedere. Există un gen de făcători de cuvinte posesori ai unei vaste experiențe livrești, care au străbătut mari spații ale culturii, așa cum pășuniștii au străbătut cu tălpile lor goale pășunile și plaiurile descrise de ei. Tipul acesta e foarte rar și reprezintă pentru făcătorul de cuvinte de pe plaiuri fascinația „inteligenței“, după cum pentru făcătorul de cuvinte livresc fascinația o reprezintă „glasul frust“, „seva“ celui de pe pășuni. Este lesne de înțeles că, prin urmare, făcătorii de cuvinte nu au nici cea mai vagă idee că ei n-ar fi scriitori veritabili, și avem astfel și explicația forței de atracție care îi ține uniți în mari grupuri, instinctul

șoptindu-le că numai astfel pot ei supraviețui, ca scriitori, eroziunii la care timpul supune operele lor pline de cuvinte.

ADEVĂR ȘI ÎNCHIPUIRE.

Când întâlnesc un scriitor, cititorii îl întreabă invariabil ce e adevăr și ce e închipuire în ceea ce a scris el. După ce primesc răspunsul rămân dezamăgiți. Ei ar vrea, poate, să afle cu ocazia asta dacă există sau nu mister al creației și dacă scriitorul le răspunde că nimic nu e inventat din tot ce-a scris el, aha, ar zice ei atunci, va să zică a auzit și el cutare și cutare întâmplare și s-a apucat de scris, asta nu e așa greu, sau dacă totul e imaginat, aha, va să zică scorneli. Eu însă am complicat puțin lucrurile, dându-le următorul răspuns: adevărate sunt sentimentele, ficțiuni sunt împrejurările.

Se spune de obicei că există o nostalgie a paradisului pierdut, care este copilăria. În realitate copilăria este locul de refugiu al problemelor insolubile. Omul matur sau chiar foarte tânăr descoperă, de pildă, condiția sa, că mai devreme sau mai târziu, fericit sau nu, bun sau rău, el trebuie să moară. Și-și aduce aminte că odinioară această mare trecere se putea face surâzând. Am descris o scenă când unui copil, prins de friguri, i se pune tocmai atunci pe cap o coroană de flori. Nu sentimentul copilăriei paradisiace a stat la baza acestei scene, ci nostalgia identificării finale cu elementele lumii. Există apoi o altă scenă în care neliniștea stârnită de pierderea acestei seninătăți ia o formă paroxistică. Eroul întreabă patru preoți, care știu multe despre viață și moarte, de ce ne mai naștem… dacă trebuie să murim. Ambele scene sunt ficțiuni, sentimentele însă au fost reale. În schimb următoarea scenă reală îmi vine abia acum în minte, dar cu tot atât de puține șanse de a se asocia vreunui sentiment care să-mi stârnească imaginația. Copilul zace în mijlocul bătăturii, și tatăl, cu sanitarul, discută calm situația, în timp ce bolnavul îi aude și înțelege totul: „N-o mai duce mult, zice sanitarul, fă-i ce-i trebuie că nu mai e speranță“. „Crezi?“ zice tatăl cu gândul la ceea ce reprezintă pentru familie eventuala pierdere a copilului, cum ar socoti moartea oricărei vietăți aflată în strânsă legătură cu existența sa. „Da, da, zice sanitarul, n-ai ce să-i faci, se duce…“ Apoi cei doi se îndepărtează și, după un timp, copilul aude mașina de cusut turuind prin geamul deschis, în mijlocul zilei de vară, în care el e zguduit de valuri de frig. „Ce faci, țață Joițo, îi faci cămașă?“ Tăcere lungă, după care

copilul aude vocea mamei: „Cu ce să-l duc, Aristițo?“ Pentru ca frații lui vitregi, pe urmă, să-i dea ghionturi prin coaste, că are cămașă nouă, uitând cu toții că el își purta propria cămașă de înmormântare, și nu fiindcă i se năzărise maică-sii să pună mâna și să cheltuie pentru el, și lor să nu le ia… E o întâmplare adevărată, dar de prisos ca să mai sublinieze mărginirea lui Paraschiv, Nilă și Achim, la care în realitate copilul a ținut și scriitorul de mai târziu s-a ferit să-i ponegrească. În fond, abjecția sau sublimul nu sunt suficiente prin ele însele ca să pună în mișcare imaginația și inspirația unui scriitor. Scriind, totdeauna am admirat ceva, o creație preexistentă, care mi-a fermecat nu numai copilăria, ci și maturitatea: eroul preferat, Moromete, care a existat în realitate, a fost tatăl meu. Acest sentiment a rămas stabil și profund pentru toată viața, și de aceea cruzimea, cât și josnicia, omorurile și spânzurările întâlnite des la Rebreanu și Sadoveanu, și existente de altfel și în viața țăranilor, nu și-au mai găsit loc și în lumea mea scăldată în lumina eternă a zilei de vară. În realitate, în amintire, îmi zac fapte de violență fără măsură și chipuri întunecoase, infernale, dar până acum nu le-am găsit un sens… Poate că nici nu-l au?!

ÎNSUȘIRE PIERDUTĂ.

Am uitat să mai povestesc. Odinioară, în ziua în care am scris O adunare liniștită, credeam că voi ajunge povestitor. E o însușire pe care am pierdut-o și mă întreb dacă nu simt în mine niște regrete amare la această „amintire“. Ia să vedem! Să mă gândesc… Nu, nu simt nici un fel de regrete!

CUM SCRIEM.

Psihologia creației a interesat totdeauna pe cititor cum scriem? Arghezi povestește undeva că Slavici, fiind la închisoare, a cerut în clipa când temnicerul a venit să-l anunțe că e liber să i se mai prelungească șederea cu câteva zile fiindcă avea de terminat o nuvelă. Nu știu câți ani avea clasicul ardelean pe atunci, mi se pare că chiar șaptezeci. Însă pe lângă aceasta performanță, isprava mea, de pildă, că la nouăsprezece ani am putut să scriu o povestire în plin vacarm pe lângă Piața Bălcescu, unde e acum Teatrul Național nou, pe atunci loc viran, mi se pare că nici nu merită să fie amintită. Scriitorul american Faulkner povestește că a scris romanul său În

timp ce trag să mor pe dosul roabei cu care căra noaptea cărbuni într-o centrală electrică. În general relatările sale despre meseria de scriitor sunt demne de cel mai mare interes. Cu câțiva ani înainte de a muri răspundea într-un interviu în revista vest-germană Merkur la întrebarea despre documentare și spunea că cel mai bun mod pentru un scriitor de a se documenta este cel pe care l-a găsit el odată, când era tânăr și foarte sărac: era angajat într-o casă de toleranță ca boy. Aducea petrecăreților băuturi și stătea și se uita la ei până la ora două noaptea; ziua era liber și putea să scrie cât poftea, având deci existența asigurată și material uman sub forma celei mai veridice panorame la care poate visa un scriitor, societatea văzută prin viciile ei, virtuțile fiind etalate în văzul lumii și nemainecesitând un efort special de a le cunoaște. Nu-l deranja și nu-l supăra nimeni, stătea liniștit în odăița lui și scria! Mai târziu, după ce scriitorul a făcut rost de niște bani, și-a cumpărat firește o fermă și a scris acolo, în ferma lui. Dar e interesant de observat că figurile pe care el le-a cunoscut pe vremea când era boy în acea casă, gangsterii și prostituatele mai ales apar în opera lui cu un relief halucinant, aproape unic. În general, după ce ajung celebri și bogați, scriitorii își amintesc cu nostalgie sfâșietoare de anii când erau necunoscuți și strâmtorați (vezi amintirile despre Paris ale lui Hemingway). În acest sens cred că Truman Capote, care a câștigat recent cu ultima sa carte, intitulată Cu sânge rece, două milioane de dolari, va avea mult de suferit, mai ales că e și tânăr, are abia în jurul a patruzeci și cinci de ani.

Povestind despre alții mă feresc în felul acesta să fac eu mărturisiri. E adevărat că mă feresc, nu cred că e acuma timpul de confesiuni. Confesiunea sau mărturisirea înseamnă liniștire, adică privire înapoi. Or, sentimentul meu e că la ora actuală se așteaptă de la scriitorul român din generația mea opere, și nu „mărturisiri“.

CÂND SCRIEM CEA MAI BUNĂ CARTE.

Nici un scriitor nu se oprește cu plăcere la o anumită treaptă a creației lui după care să coboare liniștit scriind cărți mai slabe. În realitate, nu se știe niciodată ce se mai poate întâmpla. Unii consideră, de pildă, ca J. P. Sartre abia acum și-a scris cea mai bună carte a sa, în jurul a șaizeci de ani, e vorba de volumul Cuvintele. Numele lui a fost însă legat timp de peste douăzeci de ani de opere care dădeau dreptul oricui să considere cariera lui încheiată, cum ar fi volumul de povestiri Le mur, piesa Les mouches (pe

care eu o pun alături de Fedra) și romanul La nausée, fără să mai vorbim de anii '46, după război, când pentru ideile lui filosofice unii se băteau chiar în duel și erau fete care purtau bluze cu portretul lui imprimat în față și pe spate. Acum s-au dus timpurile de atunci, inutil să le mai răscolim, deși acum doi ani scriitorul-filozof a refuzat Premiul Nobel, ceea ce nu e puțin lucru, mai ales că printre argumentele lui era și acela că de ce nu i s-a decernat acest premiu mai înainte lui Șolohov! Ei, acum i s-a dat și lui Șolohov, și-a văzut domnul Sartre visul cu ochii.

CONTRIBUȚIE DE ISTORIE LITERARĂ.

Debutul meu e legat de începuturile literaturii noastre postbelice. Lucrările care au marcat profund o nouă perioadă au apărut în toamna anului '48, iar eu am debutat ceva mai înainte, în primăvară. Greșesc D. Micu și N. Manolescu, ca și alți critici și istorici literari, când trec ca pe lângă ceva fragil pe lângă această perioadă de înmugurire a literaturii noastre noi, când în realitate efectul ei, în anii care au urmat, s-a dovedit viguros. Sigur e că, după povestirea S-a spart satul de Gheorghe Cristea, apărută în toamna anului '48, au urmat apoi rând pe rând povestirile Andrei Buda merge la școală de cadre și Ion Lăscan s-a pus pe gânduri. În povestirea S-a spart satul un tânăr sărac spune într-o ședință că el nu iese încă la semănat fiindcă nu e vremea potrivită, și atunci se ridică secretarul organizației, care îl cunoaște și știe că e băiat sărac: „Antoane, zice el, astea nu sunt vorbele tale, sunt vorbele lui Tănase Gherase“. (Acest Tănase Gherase era un chiabur notoriu, dar și ruda acelui tânăr naiv, chiabur care în modul acesta perfid voia să saboteze campania de însămânțare.) în ce constă spargerea satului? în faptul că nepotul acelui chiabur trece dincolo de gradul său de rudenie și-și demască unchiul în fața organizației. Povestirea aceasta, cu sensul ei atât de profund, nu poate fi ocolită de nici un istoric literar. A doua povestire, Andrei Buda merge la școala de cadre, nu are valoarea primei, dar și ea trebuie citată. Numele autorului este Petre Dragoș. Acest nume nu mai spune nimic tânărului scriitor de azi, într-o zi însă s-ar putea să reușesc să-i evoc totuși figura. Pe vremea aceea țineam ceva mai multe ședințe decât acum, erau multe probleme noi care asediau turnul nostru de fildeș și mulți se rătăceau în ele, mai ales scriitorii din vechea generație, care încercau să le rezolve după metodele lor perimate. Nu apăruse încă Mitrea Cocor de Mihail Sadoveanu, care să însemne un

bun exemplu pentru ei. Și când lucrurile păreau că se încurcă tot mai mult, se deschidea atunci ușa și apărea Petre Dragoș. Era un om cu o statură mai degrabă înaltă, cu ochelari negri, cu părul abundent de asemenea negru și puțin mai bătrân decât mine, să fi avut vreo douăzeci și opt sau treizeci de ani. Era totdeauna însoțit de o femeie de brațul căreia se ținea fiindcă în urma unui accident voluntar scriitorul își pierduse vederea. Se așeza modest în rândul din față și asculta ca oricare, dar noi ne dădeam atunci seama, datorită prezenței lui, că chestiunea care se dezbătea era deosebit de importantă. Ne aflam adunați ca de obicei într-o clădire de pe strada Romană nr. 64. Se ridica într-adevăr, nu după multă vreme, Petre Dragoș, și se îndrepta spre prezidiu. Nu înțeleg de ce scriitorii cu forță de evocare, cum era Eusebiu Camilar, sau alții la fel de înzestrați nu ne-au lăsat nimic despre felul de neuitat cum vorbea Petre Dragoș în aceste ședințe, ele însele memorabile. De fapt nu era un orator, dar avea în el ceva de Pitie, care spune lucruri dincolo de sensul atribuit de noi cuvintelor. Știa în cuvinte puține, și chiar sărace, să-ți inculce în așa fel o idee încât să-ți fie rușine că n-ai descoperit-o singur, sugerându-ți totodată că dezbaterea la care asistă el de câteva minute de când a intrat are în ea ceva steril, prin vanitatea participanților de a rezolva problemele literaturii în afara realității, care ne aștepta de fapt afară, plină de simboluri mari. Ce discutam noi acolo? ne întreba el, și adăuga: Chiar în ziua aceea între Agnita și Botorca se perforase ultimul metru de tunel care îi mai despărțea pe brigadieri să se întâlnească. Trebuia să ne ducem acolo, erau clipe mari, pe care n-aveam să le mai întâlnim în istorie. Ce stăm acolo închiși între niște ziduri?! Literatura trebuie să descrie viața, și viața nu e printre fum de țigări și scaunele pe care le rodeam de atâta stat…

RISCUL SCRIITORULUI ȘI AL CITITORULUI SĂU.

Un cititor nu poate citi nimic după ce a murit, dar nu se poate spune că un scriitor, după ce moare, nu va mai fi citit de nimeni. În acest sens nu este exclus ca unui scriitor, la nevoie, să nu-i pese dacă nu e citit de contemporani. Unii cititori au într-adevăr aerul că dacă nu le place lor un scriitor, cu asta relația acelui scriitor cu cititorii în general prezenți și viitori s-a încheiat și sunt mirați când alții continuă nu numai să-l citească și să-l discute, ci să și ceară tipărirea lui. Până mai anii trecuți, chiar se spunea, de pildă, în presa literară acest lucru, că dacă nu placi cititorului din timpul tău,

atunci zadarnic te consolezi cu ideea că vei plăcea cititorului viitorului, cu alte cuvinte se pornea de la ideea existenței unui tip de cititor care s-a născut în zilele noastre și ale cărui gusturi și preferințe vor fi aceleași și mâine, înțepenite adică pe vecie. Între cele două prejudecăți, a scriitorului, care nu e atent la cititorul timpului său și speră să fie mai bine înțeles în viitor, și cititorul care dă cu piciorul în scriitorul pe care nu-l înțelege, mai rea mi se pare prejudecata cititorului, fiindcă a scriitorului nu face rău nimănui, pe câtă vreme a cititorului e dăunătoare. Fiindcă ideea de creație este legată în conștiința scriitorului de ideea de reușită, ca să nu mai vorbim de glorie, și deci prin natura însăși a relației dintre creator și consumator dominația consumatorului e asigurată în mod natural: artistul se verifică prin publicul său concret contemporan cu el. Riscul artistului e să nu fie înțeles și să fie aruncat în chinurile incertitudinii care nu-l scutesc oricât ar fi el conștient de valoarea sa. Care e însă riscul publicului? Niciunul! Și atunci cum poți în relația aceasta să iei tot partea celui care nu riscă?

NOUTATEA TIPURILOR UMANE.

Țărănimea a încetat de mult să mai fie un mediu senzațional pentru cititor, dar dacă stăm să ne gândim bine, nici orașul nu se poate lăuda că nu e un mediu explorat până la sațietate. Având undeva în adâncurile ei tendința de a se constitui într-o lume închisă, capabilă să se dispenseze de mișcarea turbulentă și anexionistă a orașelor, țărănimea a putut, în această încercare a ei disperată, să creeze valori morale și spirituale care au fost apoi preluate de întregul popor. În zilele noastre studierea prin artă a umanului nu mai are înainte nici un fel de prejudecăți care să-i bareze drumul. Cutare erou al lui Becket e un bătrân sordid sau un vagabond, și nu intră în interesul discuțiilor despre artă opinia celor care când aud de romane cu subiecte din lumea țărănească exclamă: A, iar țărani? De ce iar țărani? întrebăm la rândul nostru. E mai interesant cu cerșetori, idioți, vagabonzi, estropiați sau demenți? Nici asta nu mai e nou după Faulkner și Becket, și la urma urmei după Dostoievski și Gogol, care au tratat și mai înainte aceste subiecte.

Dacă un scriitor ar ține seama de prejudecățile curente, ar ajunge să nu mai scrie nimic. Fiindcă n-a mai rămas categorie sau clasă socială despre care să nu se fi scris la fel de mult ca și despre țărani. E drept că existența unui Creangă, Slavici, Sadoveanu și Rebreanu într-o literatură poate da

cititorului senzația de sațietate. În fața unor noi creații, însă, senzația aceasta nu mai are importanță. Asupra scepticismului lui Lovinescu și Camil Petrescu merită însă să ne oprim. Fiindcă în ciuda literaturii despre țărani a unui Faulkner și Steinbeck, mulți împărtășesc și astăzi acest scepticism. Camil Petrescu l-a admirat pe Proust. Dar ce este într-adevăr superior, aici, este arta naratorului care se exercită cu aceeași magie și când descrie țărani sau lăptărese. Servitoarea Françoise este poate, după Swann, cea mai reușită figură din opera sa. Nivelul de conștiință al baronului Charlus se reduce în ultimă instanță la strategia complicată a unui salonard, iar gândirea sa nu este superioară celei unei mahalagioaice vorbărețe. Ca în orice mare creație, și aici nu mediile sociale pe care le evocă amintirea scriitorului dau complexitate și adâncime, fiindcă totul e egal pentru un scriitor, un lucru nefiind mai important decât altul. Oriunde e om arta care îl exprimă este superioară și egală prin ideea naratorului, prin viziunea pe care ne-o oferă artistul despre condiția omului, și nu prin gradul de civilizație tehnică și urbană a mediului social în care el trăiește. Țăranul de pildă avea sentimentul că singura sa speranță și ieșire este el însuși cu tot ceea ce reprezintă. O greblă în ochii lui nu era o simplă greblă, iar un cal, un simplu cal. Punerea sub semnul întrebării a plugului sau a vitei, a gardului și a bătăturii sale, capătă deodată un caracter tragic. Întrucât asta e mai puțin tragic decât tristele peregrinări ale lui Swann și căsătoria lui nedorită cu o demimondenă?

DESPRE „INTRUSUL“

Intrusul a fost scris în vara anului 1967, imediat după Moromeții, vol. II, și fără să se fi născut din vreun embrion mai vechi, cum mi s-a întâmplat întotdeauna. L-am scris zi de zi într-o progresie constantă și foarte sigură, ca și cum aș fi redactat o lucrare îndelung gândită înainte. E o carte scrisă cu un sentiment acut, și în cele din urmă inexplicabil pentru mine însumi, cu atât mai mult cu cât venea imediat după efortul considerabil depus pentru Moromeții, volumul II. Ce este un intrus? Un om care se introduce fără să întrebe într-o adunare, într-o casă, sau într-un oraș. Cum în cazul nostru orașul e chiar al eroului, aici apare jocul dialectic între existență și idee. Existența eroului și a orașului, în relația care se creează, este imprevizibilă, iar în cazul nostru împinsă la limită. Sunt subiecte care atrag

totdeauna pe scriitori. Descripția vieții zilnice dacă nu e împinsă undeva n-are sens în literatură.

Un om care nu reușește să-și realizeze planurile lui în viață poate apărea drept un învins. Eroul meu vrea să acționeze să ajungă inginer electrician, dar eșecul său vine din altă parte și îl antrenează și pe acest plan spre nereușită. Cu toate astea, eu nu-l consider nici învins și nici victimă. Este un om care face o experiență tragică pentru timpul său, și îl consider în afara categoriilor adaptabil sau inadaptabil. Nu numai că nu e inadaptabil, ci e un constructor al unei noi lumi. Într-un cuvânt, este un erou al timpurilor noastre moderne, în care noțiunile învingător și învins nu mai exprimă exact o realitate de la cauză la efect, ci, adesea, una răsturnată. Eroul meu e un senin, care e silit să devină sumbru. Păstrează în el această stare, dar redevine în cele din urmă senin. Cu ce preț? Iată subiectul cărții.

Ființa cea mai apropiată de acest erou și de care viața sa se leagă strâns, adică soția lui, pretinde că în momentul săvârșirii unui act de eroism, cel care îl săvârșește nu mai iubește în clipa aceea pe nimeni, respectiv, în cazul nostru, soția și fetița. Cum putem afla dacă această femeie are sau nu dreptate? Are! Dar are? în lumea orașului ei nou, fără tradiție, ce valoare pot avea astfel de justificări? Și totuși ea a iubit un bărbat care apoi nu mai era același, chipul său era desfigurat. Trebuia deci acuzat, chiar dacă acuzația era sălbatică! Fiindcă mai nefericită avea să rămână ea, după cum eroul avea să afle, și nefericirea ne dă dreptul să chemăm la judecată pe oricine, fiindcă la ea concurează întreg universul. Și totuși, deși îi lega un copil, și era la al doilea eșec, ea nu dădea nici un semn de întoarcere. Am fost prins de acest personaj, și nu de Călin, și mai mult pentru asta am putut scrie acest roman, în care nu sunt nici măcar sigur că am reușit să aflu despre ea mai multe decât eroul.

Accidentul lui nu are o valoare existențială, ci una simbolică. Am imaginat un accident care în existență înseamnă neprevăzutul sau iraționalul, însă care are darul să împingă la limită existența zilnică și să evidențieze adevărata ei valoare. Într-o tratare realistă ar fi trebuit descrise mai îndelung suferințele eroului accidentat.

DESPRE TEATRU.

Există piese de teatru și există scenarii teatrale. De pildă, piesele lui Maiakovski. Citindu-le nu înțelegi mare lucru, văzute însă la teatru (și în

special jucate de ruși) sunt fascinante! Am văzut odată, la Kiev, Ploșnița. Deși nu știu limba, m-am dus de două ori la spectacol, atât de tare m-a atras creația regizorului, subtextul creat de el pe scenă, inexistent în piesă.

Ar fi interesant de discutat de ce actorii români suferă pe scenă dacă nu au posibilitatea să facă publicul să râdă. Cred că avem de-a face cu o trăsătură specifică actorului român, care în materie de comedie deține primele locuri din Europa. Actorul român are capacitatea de a reînnoi comedia pe o experiență ce datează de aproape un secol și în care credeam că nu se mai poate spune nimic nou; totuși, am avut surpriza să descoperim un nou Caragiale în D-ale carnavalului, sau o nouă manifestare a comicului când apare un nou autor de comedie. Actorii se adaptează perfect, cu intuiții proaspete, la noua viziune a comicului. Dar din. aceste mari calități de comedian rezultă și cusurul actorului român. El îți crează impresia că dacă nu transformă în comedie chiar și un text de dramă, nu are sentimentul că joacă teatru. L-am întrebat pe un autor dramatic cum s-a ajuns până aici. A dat din umeri. Apoi mi-a povestit ce-a pățit el la prima lui piesă. În text exista de pildă o replică: „Ce mai faci, Ilie, nu te-am mai văzut de mult“. Pe scenă actorul o spunea în felul următor, spre uluirea tânărului dramaturg: „Ia ascultă, mă Ilie, da’ ce crezi tu, că eu sunt caraghiosul tău? Te caut la telefon și tu umbli așa teleleu, nu te mai vede omul cu lunile!“ Trebuie să recunoaștem că ideea e aceeași, dar… exprimată altfel, cu sublinieri grase pe cuvintele „caraghiosul tău“, „teleleu“… Actorul a îngroșat replica, să poată pălăvrăgi în mod vulgar. Am fost tentat, după Martin Bormann, și această, tentație n-a dispărut, să scriu o piesă despre Vlad Țepeș. Partea fascinantă din biografia lui Vlad Țepeș este modul în care se grefează pe un temperament demențial idei mari, inspirate dintr-o ideologie antiotomană. Gestul său, când cu o mână de luptători pătrunde în tabăra sultanului spre a-l ucide, egalează, dacă nu chiar întrece în măreție, gestul lui Mihai Viteazul la Călugăreni. Ceea ce poate inflama, din viața acestui cumplit om, inspirația unui scriitor, este acest amestec straniu de virtuți înalte, violență împinsă dincolo de limitele normalului și consecvență în apărarea unor idei politice.

POLEMICA.

Nu sunt admiratorul celor care în discuțiile de idei, în loc să răspundă cu argumente, coboară dialogul în domeniul defectelor fiziologice și încearcă

să-și descalifice adversarul mânjindu-l. Într-o discuție polemică pe teme grave, preopinentul poate fi învins numai o dată cu ideile pe care le susține. Dacă îi descriem cu talent sau cu geniu chelia, timiditatea, ticurile, eventualele josnicii comise cândva, avariția, asemănarea lui cu un șoarece, și așa mai departe, ce putem obține în cel mai fericit caz? Că talentul nostru e o simplă secreție cerebrală, incapabil să se mențină în sfera ideilor, și că trebuie să pună pe hârtie doar venin ca să se descarce o glandă, dar nici o argumentație capabilă să-l lipsească pe preopinent de susținători, și dacă ideile lui sunt greșitie, să-l izoleze, să-l readucă la ei însuși, la dimensiunile lui reale! Fiindcă numai atunci putem să fim siguri că s-a produs un progres real într-o chestiune în discuție. Căutarea unui adevăr, ce sens are? Am asistat într-o seară la o scenă într-un restaurant unde un băiat, încolțit într-o discuție, a început deodată să-i spună adversarului său niște adevăruri care nu se anunțau câtuși de puțin plăcute. Am așteptat curios să-l văd pe celălalt cum reacționează, ce mai poate zice. A fost o clipă de stupoare, apoi el a întins palma în lături, i-a acoperit celuilalt gura și i-a răspuns cu dispreț: „fără adevăruri“. Adică eu nu agreez sportul ăsta, nu mă interesează nici să-l practic și nici să-i las pe alții să-l practice. Am alt stil de viață, în care nu mă întrece nimeni: Iau la mișto! Aici să te văd. E terenul tare.

Îmi convine! Și, umilit și dezorientat, cu un surâs strâmb, băiatul n-a mai zis nimic, în timp ce adversarul său l-a luat într-o nouă serie…

CIRCUITUL UNIVERSAL.

Acțiunea de difuzare încheie și nu începe manifestarea universală a unei culturi naționale. Să nu se înțeleagă de aici că problema unei bune difuzări, traduceri, circulații peste hotare a unei literaturi ar fi lipsita de importanță. Această problemă este însă legată de dificultatea cea mai mare pentru scriitorul care aparține unei culturi mici sau unei culturi medii, cum este a noastră. Trebuie să fii tradus, o acțiune care cere unei opere din patrimoniul unei asemenea culturi să întrunească calități parcă mult mai mari decât cele ale unei opere din cadrul unei culturi într-o limbă de largă răspândire. Există scriitori care întemeiază o literatură și în care virtuțile geniului expresiv național sunt atât de mult și cu atâta autenticitate și amploare puse în valoare, încât o traducere care să fie în stare să dea întreaga echivalență a unui asemenea text este, practic, imposibilă. Există, de pildă, traduceri din Rabelais sau Villon, sau Pușkin, sau Dante, dar poate cineva să spună că ele

n-au sărăcit enorm savoarea unică a textului original? Să ne întoarcem la literatura noastră. Pentru ca un scriitor român să poată fi tradus și să circule peste hotare, literatura lui nu trebuie să ridice obstacole de neîntrecut din punctul de vedere al limbii. Ni se dau asigurări că Ion Creangă a avut mare succes în Anglia, dar este evident faptul că nu putem fi convinși că operațiunea de traducere nu s-a produs fără o sărăcire a expresiei, care atât la Creangă, cât și la alți scriitori români este atât de tare încorporată în conținut. Ia, de pildă, pe Dostoievski și dă-l pe mâna unui traducător care să-l masacreze, tot rămâne suficient ca să-ți dai seama că te afli în fața unui scriitor neobișnuit. La un scriitor de tipul Rabelais sau Creangă se produce fenomenul invers: dă-l pe mâna celui mai bun traducător și tot e aproape cu neputință să-ți dai seama cât de mare e. Problema nu este însă insolubilă, și părerea mea este că soluționarea ei de către scriitorul român contemporan nu presupune, cum ar părea la prima vedere, evadarea lui din solul național sau renunțarea la exprimarea specifică. Problema până la urmă este tot una de conținut. Rămâne deci să traduci ceea ce se spune și mai puțin felul cum se spune. Care dintre noi nu va simți imediat în ce constă, de pildă, farmecul „de conținut“ al acestei fraze din Ion Creangă? „…tă-vă Dumnezeu să vă bată, privighetori“. Urmează însă să traducem într-o limbă străină această expresie. Și dacă mi se va răspunde că este intraductibilă (ceea ce este cazul) mai rămâne să adăugăm că o mare parte din opera lui Creangă este compusă din expresii cum e cea de mai sus. Problema traducerii literaturii române în limbi străine, mă refer la proză, ridică aproape aceleași probleme pe care le ridică traducerea poeziei în general, pentru că proza noastră, când nu încalcă domeniul poeziei, cum ar fi la Creangă și Sadoveanu, atunci se bizuie nu o dată pe ideea inautenticității limbajului, a comediei cuvântului, cum este la Caragiale, și la alți scriitori contemporani. Este necesară traducerea-creație, care însă, practic vorbind, nu poate fi decât un accident fericit. Noi însă trebuie să tindem să ne exprimăm într-un limbaj care fără să renunțe la geniul național al expresiei să rămână totuși comunicabil și după traducere. Și aici revenim la ceea ce spuneam mai înainte, la problema conținutului și la ceea ce se întâmplă cu Dostoievski, a cărui operă este cea mai puțin dependentă de limbaj din câte cunosc. Este, totuși, de presupus că în cadrul limbii și literaturii ruse el rămâne un scriitor care se exprimă rusește și mi-e greu să presupun că n-ar fi admirat de cititorii ruși și pentru felul cum se exprimă. Marea forță creatoare a artei noastre ar trebui să se reverse de aici înainte dincolo de

formele de expresie, care nu-și dezvăluie secretul decât pentru noi, și să găsească forme de expresie care, păstrându-și mai departe farmecul specificului național, să fie totuși covârșite de conținut, și acest conținut să-și caute astfel nestingherit drumul spre universalitate.

CREAȚIE ȘI MORALĂ.

Unii oameni exclud din viața lor sentimentul prieteniei, pe care îl sacrifică premeditat pornind de la ideea că acest sentiment mai mult îi încurcă decât îi ajută în activitatea lor socială. În general oamenii nu sunt cruțați în viață de suferință. Suferința nu e un lucru dorit, ea totuși vine. Am cunoscut oameni care aveau față de acest fenomen o atitudine curioasă: ei întâmpină, de pildă, suferința complet descoperiți. Ce înseamnă acest lucru? Că suferința care venea nu era pentru ei o surpriză, cu alte cuvinte, că întreaga lor ființă era deja unită și că mobilizarea forțelor sufletești, mobilizare care produce de obicei în conștiință o anumită panică, era deja înfăptuită, într-un cuvânt am avut revelația unui anumit tip uman care a început să mă obsedeze și care în cele din urmă mi s-a schițat sub forma unui personaj literar feminin. Critica numește această preocupare a unui scriitor pentru dezvăluirea unei atitudini exemplare față de un anumit fenomen sufletesc preocupare etică. N-am avut această intenție, ci doar să creez și, dacă reușesc, să-i determin pe cititor s-o admire pe eroina mea, morala nefiind pe primul, ci pe al doilea și chiar al treilea plan. Dacă cititorul nu admiră creația, nu sesizează nici morala.

CE VOM CITI MÂINE?

Ce vom citi mâine? Încotro se îndreaptă romanul românesc contemporan? Pentru a răspunde la o astfel de întrebare este necesar, în prealabil, să răspundem la o alta. Care este destinul literaturii în lume la ora actuală? Cu alte cuvinte, ce loc mai ocupă ea în atenția publicului și ce semnificație mai au valorile estetice în ochii oamenilor? Mai e literatura tot atât de suverană în sfera manifestărilor de conștiință ca în secolele trecute? Mai poate cineva scrie ca Saint-Simon „memorii“ de zece mii de pagini (cât opera lui Balzac) și să mai aibă intactă conștiința că revelațiile lui vor interesa publicul, în acest secol în care nimic nu scapă reporterului, camerei de televiziune, jurnalului de actualități și documentului revelator, care nu

mai stă ascuns în arhivele secrete? Ce putere mai are un scriitor în fața dezvăluirilor senzaționale pe care o presă bine organizată le face publicului cu o rapiditate perfectă? Mai poate el conta că psihologia cititorului a rămas intactă și că același cititor mai poate parcurge sute de pagini de invenție când realitatea întrece orice închipuire? Fiindcă într-o jumătate de secol s-au produs atâtea răsturnări și omul a asistat la atâtea tragedii, și când n-a asistat și când n-a luat parte la ele s-au relatat despre ele și continuă să i se relateze cu lux de amănunte, în reviste cu fotografii de o frumusețe și o claritate coloristică buimăcitoare, sau în filme în care bubuitul tunului se aude aievea și explozia bombei dilată privirea aproape ca în fața faptului trăit, încât ce mai poate face un roman, oricât de ingenios construit, în fața acestei curiozități avide prompt satisfăcute? Ce mai poate spune literatura? Și anume romanul? În fața acestei realități ce reacții sunt posibile? Prima care mi se pare evident verosimilă e a scriitorului orgolios care va rămâne la concepția secolului al XIX-lea și va declara pur și simplu că toate acestea n-au legătură cu creația artistică, și că cel mai cuminte e să-și vadă de treabă liniștit și să pună mai departe pe hârtie rodul imaginației sale ca și când nu s-ar fi întâmplat nimic. Dar oare nu s-a întâmplat chiar nimic? Iată întrebarea! Poți să continui să scrii, dar mai e sigur că vei reuși în aceste condiții să determini o mișcare în conștiințe? O altă reacție este cea opusă acesteia. Nu mai e nimic de făcut cu literatura legată de istorie și de eveniment! Scoatem din plăsmuirile noastre tot ce ar avea vreo legătură cu războaiele, cu mișcările de masă, cu relațiile sociale. Arta cuvântului e „scriitură“, să scriem deci și să imaginăm orice, care să ne ducă departe, oriunde și oricum, numai să fie departe de bătrânul realism. Chiar când vei fi tentat să încropești o istorie interesantă, după ce ai scris-o în mod normal, o iei și o încurci ca să se înțeleagă din ea cât mai puțin. Să poftească atunci să mai rivalizeze cineva cu noi, această presă, acest cinematograf, acest televizor… Așa e, dar întrebarea e dacă această literatură este lizibilă și nu ne face într-adevăr să căscăm de plictiseală.

O altă reacție posibilă o vom găsi la scriitorul care nu va ignora nici puterea documentului care fascinează pe cititor astăzi, și nici imensa capacitate de informație pe care o reprezintă presa și care, ea, cea dintâi, ia, ca să zicem așa, pentru cititor, spuma evenimentelor. El va renunța să mai conteze pe descrierea acestor evenimente deja știute, dar nu le va întoarce spatele și va încerca să iasă învingător folosindu-le altfel, dând bătălia și câștigând-o chiar cu armele adversarului. Cum? Prin cunoscuta putere de

generalizare pe care documentul brut n-o posedă, și nici reportajul de actualitate, oricât ar fi el de senzațional. Există oare document cu o priză mai mare la cititor ca Procesul lui Kafka, sau Colonia penitenciară, sau Ciuma lui Camus, sau Peretele lui Sartre? E nevoie să ne mai oprim să explicăm enormul succes al tuturor operelor de acest gen tocmai într-o epocă în care am fi tentați să vedem o îndepărtare a publicului de literatură?

CĂRȚI ȘI EROI.

Nu trebuie să găsim cu orice preț un numitor comun pentru toți marii scriitori. Poți să susții în acest caz, fără să clipești, cum de altfel s-a și susținut (G. Călinescu), că și Dostoievski e balzacian, fiindcă și la el dramele sunt declanșate de existența banilor; Raskolnikov ucide ca să prade o bătrână; în Frații Karamazov, faimoasele trei mii de ruble ale lui Fiodor Pavlovki provoacă crima în jurul căreia se încheagă drama. Cine ne-ar mai opri însă atunci să spunem că și Balzac e dostoievskian? Vautrin nu e un erou demoniac, care vrea să cucerească Franța rămânând în umbră, asemeni lui Piotr Verkovenski din Demonii? (operă care nu datorează nimic nimănui). Și așa mai departe, poți să susții orice, fără să depășești însă, ăsta e riscul, domeniul speculației gratuite.

Am citit un excelent roman de Hans Fallada inspirat dintr-un caz real și senzațional descoperit în arhivele Gestapoului, în care eroul, un maistru care lucra la o uzină din Berlin, se hotărăște să acționeze împotriva lui Hitler. În timp de câțiva ani, cu o grijă a amănuntelor specific nemțească, depune în diferite colțuri ale orașului mici manifeste scrise de el însuși în care cheamă la luptă împotriva lui Hitler. Este în cele din urmă prins de Gestapou și, înainte de a fi condamnat la decapitare, i se smulge ultima iluzie, că acțiunea lui ar fi folosit la ceva: i se arată pe o uriașă hartă a Berlinului niște stegulețe înfipte exact prin locurile unde el însuși depunea de fiecare dată manifestele; ele erau aduse voluntar de oameni la Gestapou și, cu ajutorul lor, care declarau strada unde au fost găsite, s-a putut întocmi o hartă, și apoi, prin calcule și deducții tehnice, s-a putut stabili după un anumit timp exact strada unde locuia cel care le depunea. Franz Kafka, cu problematica lui atât de specifică, este deci un scriitor german. Coșmarul pe care l-a trăit el cu ochii deschiși a inspirat și pe autorul acestui roman la care reflectând după lectură simți încetul cu încetul cum te cuprinde groaza care nu l-a cuprins însă pe erou nici când i s-a smuls ultima iluzie. Ceea ce

trăiește eroul trăim noi mai puțin, fiindcă asistăm doar la un spectacol, în timp ce trecerea lui printr-un univers de groază, pe care nu-l trăiește, ne îngrozește pe noi.

Tolstoi admira pe Stendhal și îl îndemna și pe Gorki să-l citească, să învețe cum se scrie un roman. Cine citește pe Stendhal și pe Tolstoi vede că într-adevăr acesta din urmă a învățat el însuși multe de la scriitorul francez. În La Chartreuse de Parme există un capitol de mare interes, celebru de altfel, în care Fabrice del Dongo ia parte la bătălia de la Waterloo, vede toată acea învălmășeală nemaipomenită de oameni și nu înțelege: este vorba de o victorie, de o înfrângere? În orice caz, tabloul nu are în el nimic eroic, creând impresia că războaiele, bătăliile nu pot fi fenomene gândite, dezlănțuite și dirijate de cineva, ci un fel de harababură generală. Cine citește Război și pace observă că această idee este preluată de Tolstoi și dusă la forme grandioase, extrăgând de aici o întreagă teorie că, adică, generalii n-ar avea nici un rol în bătălie, inclusiv un Napoleon, al cărui rol poate fi asemuit doar cu o etichetă pe o sticlă: arată denumirea conținutului, dar n-ar avea nici o legătură cu el. În general, determinismul acesta al lui Tolstoi lasă impresia că își are originea în lectura scriitorului francez, deși determinismul ca atare este străin lui Stendhal. Scena despre care pomeneam se zice că n-ar fi nici ea o descoperire a lui Stendhal și că i-a fost inspirată din lectura unor memorii ale unui soldat englez participant și învingător la bătălia de la Waterloo, dar din care n-a înțeles nimic.

Este o imagine cu totul inedită asupra războiului. De atunci această idee a cucerit tot mai mult teren, și astăzi toată lumea recunoaște că a fi modern în literatură înseamnă a fi cât mai aproape de o viziune autentică asupra faptelor de existență. Fiindcă s-a descoperit că nu poți cu un ton de explicație să spui ceva inexplicabil. Pentru a adopta un tom potrivit trebuie să schimbi nu numai tehnica și mijloacele de exprimare, ci și punctul de observație. Când, de pildă, Remarque încearcă să povestească despre lagărele de concentrare cu tonul și cu viziunea celui care a studiat aceste lagăre după documente, nu putem afla nimic mai mult de la el decât spun documentele, ba chiar mai puțin. Pentru a reda o istorie de coșmar trebuie o viziune de coșmar. Din acest punct de vedere iată cum deodată Kafka nu mai apare ca un scriitor, cum s-a spus, de admirat, dar de pus în dulap. Este, deci, evident că scriitorul care are de tratat teme specifice timpurilor noastre și vrea să facă o literatură credibilă fără s-o repete pe cea clasică trebuie să învețe de la scriitorii mari ai secolului XX, care au excelat în descoperirea

unor noi forme de exprimare și viziuni inedite asupra indivizilor și evenimentelor.

Pentru ce oare acest Joseph K., de pildă, din Castelul, este atât de fascinat de toți acei funcționari din satul în care este chemat de o stranie hârtie (un mesaj mistic?!) și nu părăsește această așezare populată de țărani molipsiți și ei de acel birocratism de coșmar? De ce se îndeiază el însuși cu două femei de acolo și se împotmolește ca un melc în propria lui substanță alunecoasă? Îmi făcuse impresia că toți oamenii care populau acest univers semănau cu acele insecte despre care vorbește Fabre că sunt prinse de altele mai puternice, li se paralizează printr-o înțepătură care rămâne un mister sistemul nervos motric, rămânând vii, dar neputându-se mișca, și sunt puse lângă larvele celor dintâi pentru ca acestea să le găsească proaspete în momentul în care se vor fi trezit să mănânce. Astfel omul kafkian nu se mai poate apăra, cineva misterios paralizându-i voința de acțiune. În Metamorfoza eroul e chiar văzut paralizat în acțiunile sale de o astfel de metamorfoză într-un gândac, dând o imagine atât de înspăimântătoare asupra înstrăinării omului de natura sa, încât înțelegi în cele din urmă, după ce trec mulți ani de la lectură, că acest autor nu numai că a știut să vadă esența societății timpului său, dar a văzut prea mult și s-a speriat el însuși atât de tare, încât a fost sfâșiat de îndoieli și nici nu și-a încheiat opera, a încercat chiar s-o distrugă. Într-o cultură mare, însă, se fac toate experiențele. Înaintea lui Kafka, Kleist a creat un erou caracterizat printr-o mare voință de acțiune (Michael Kohlhaas). Unui țăran, crescător de cai, i se ia, tot de la un castel, un cal, la trecerea unei bariere arbitrare, este pus la muncă și adus în stare de plâns. Țăranul năvălește cu argații săi asupra castelului, îi dă foc și cere apoi prințului elector pedepsirea vinovatului și înapoierea calului, dar pe care castelanul să-l hrănească el însuși cu ovăz și cu apă, până se va înzdrăveni ca înainte. Cererea lui este respinsă, și atunci fostul crescător atacă orașele și le dă foc, în căutarea castelanului. Până la urmă este atras într-o cursă: intervine Luther, care îl asigură că i se va face dreptate. I se face, dar, o dată prins, eroul este condamnat să i se taie capul pentru delictul de revoltă împotriva ierarhiei. Kleist însuși, după ani de zbateri tragice, se sinucide…

Desigur, dacă tribulațiile bietului Ioanide ar fi fost descrise realist de către creatorul lui, n-ași fi fost atât de rău impresionat de acest roman (Scrinul negru). În carte, lui Ioanide i se deschid toate ușile, fără să i se ceară altceva decât declarații lozincarde despre socialism, îi era ușor să le

dea? În realitate, în viață adică, după apariția romanului Bietul Ioanide, G. Călinescu a fost scos cu brutalitate de la catedra sa de profesor, unde lăsa amintiri și regrete de neșters generațiilor de studenți prin improvizațiile sale geniale și talentul său oratoric atât de rar la un gânditor de mare clasă.

Mulți nu cred că trebuiesc judecate astfel erorile sau scăderile unei mari personalități și că trebuiesc trecute în mod decent cu vederea, mai ales că toți avem asemenea scăderi, și rar meritul de a fi mari. E adevărat, dar din ce e formată atunci o conștiință? Nu din totalitatea actelor și gesturilor ei adevărate? Puse în lumina adevărată a împrejurărilor în care s-au produs, și care îl pot absolvi dar și apăsa?

Nu toți marii scriitori sunt și martiri ai unei cauze care adesea n-are nici o legătură cu lumea pentru care s-au născut ei s-o descrie sau s-o picteze. De pildă, Chagall, care a fost comisar, sau ceva în acest gen, în Vitebsk în timpul perioadei revoluționare sovietice. Ce legătură are asta cu rabinii lui verzi din frumoasele sale tablouri, sau cu tinerii lui evrei care zboară prin aer sărutându-se cu gâturile îndoite? Splendidul Nud deasupra orașului, pe care l-am admirat îndelung într-o retrospectivă Chagall la Köln, era tot ce putea fi mai demn de dispreț pentru un Maiakovski care cu adevărat se născuse să cânte revoluția proletară din Rusia. Un culpabil a fost socotit de către opinia franceză la sfârșitul celui de-al doilea război mondial L. F. Céline, un mare scriitor și într-adevăr o conștiință asaltată de întuneric, care în primele sale două romane (și cele mai bune), cutremură din punct de vedere moral mult mai tare pe cititor decât o conștiință luminoasă. Intransigenți însă, francezii, care înduraseră atâția ani rușinea înfrângerii și a ocupației, nu l-au iertat decât târziu, când spiritele s-au mai potolit și când vinele obiective ale scriitorului s-au dovedit că nu cad sub rigorile legii care condamna colaborarea cu ocupantul. Și cu toate astea unii din compatrioții săi nu uită nici azi tristele lui rătăciri, și nu-i acordă locul pe care îl merită, de cel mai original scriitor francez al secolului 20.

La noi moravurile culturale sunt mai blânde, datorită vicisitudinilor istoriei, care au dislocat în numai un secol, în atâtea direcții disparate și de atâtea ori, conștiința omului de cultură încât l-au făcut adesea fatalist și sceptic în forul său interior și cu o filosofie a compromisului în viața exterioară. Blândețea aceasta a noastră pe care câteodată o ridicăm la rang de virtute nu e totdeauna cea mai bună armă cu care să ne putem mândri, fiindcă pe terenul ei lipsit de vigilență și pe cultul ei față de valori, ridicat adesea sus, până la dispariția oricărui relief viu a unui om de cultură sau

scriitor și transformarea lui în icoană, apare intoleranța extremă, întâi în idei și apoi în fapte în fața căreia, cu stupoare, vedem cum cedează chiar și marele creator, deși o analiză a momentului respectiv ne dovedește că adesea nu erau de pierdut decât oarecari poziții sociale de favoare, dorite cu patimă și care patimă trebuia ferm suprimată. Iată ceea ce nu se vede în tribulațiile bietului Ioanide.

A murit Hemingway, autorul crâncenului Și soarele răsare și al unor mici dar splendide povestiri, dintre care una (Bătrânul și marea) i-a adus Premiul Nobel. Despre el Gorki zicea că e un „divers“ („Joyce, Proust, sau diverși Hemingway“, scria el într-un articol, indignat că literatura acestor autori nu se ocupă de proletariatul țărilor lor, modelul fiind, probabil, Mama).

Se pare că e vorba de o sinucidere, Hemingway neputând să se împace cu ideea unei degradări fatale a ființei lui: era amenințat ca ficatul lui să se usuce și să se macine. Cu câteva luni înainte părăsise Cuba și se internase într-o clinică. Viața sa deci avea să se curme peste câtva timp și, curajos, a ales el însuși momentul și modul. Și-a oferit sieși și admiratorilor săi un final tragic, în locul unuia obișnuit, cu suferință atroce și anonimă. „Nu vreau să plătesc, și-o fi zis el, bucuriile vieții mele cu chinurile finale, nedrepte și înjositoare. Un act de voință mă poate scuti de acest tribut, și lașitatea de a nu accepta agonia firească va fi răscumpărată prin curajul de a renunța la zilele pe care le-ași mai avea de trăit.“

Și n-a vrut să mai scrie, să arate că îi place omul care riscă, omul care, deși zărește moartea dându-i târcoale, nu renunță la ceea ce socotește al că trebuie să înfăptuiască. Să arate că bucuria care urmează după ce omul a riscat și a învins e dintre cele mai mari și să descrie această bucurie, în stilul său, cu luciri metalice, în maniera sa care ajunsese să fie cunoscută și prețuită de milioane de cititori. N-a vrut să mai iasă la pescuit. N-a vrut să mai iasă în larg. Avea dureri insuportabile, de la șira spinării (căzuse cu avionul pe care și-l pilota singur în '54) și avea o fractură care atingea probabil măduva. A acceptat să i se i facă electroșoc. Durerea a încetat, dar și-a pierdut memoria. S-a sinucis cu un glonț de argint, cu aceeași armă cu care se sinucisese și tatăl său.

Mă simt stăpânit de o senzație ciudată, ca și când ași fi comis ceva care m-a făcut să scad în propriii mei ochi: Am uitat parcă tot ce-am citit, nu mai știu exact cine e Homer, Shakespeare, Dante, Corneille, Racine, Molière, Stendhal, Voltaire, Rousseau, Balzac, Tolstoi, Dostoievski, Sadoveanu. Au

trecut mulți ani de când i-am citit, și memoria mea seamănă acum cu o fântână părăsită: izvoarele sunt parcă astupate, deși le presimt pe aproape, sub straturi de ani, de viață trăită…

Încep să recitesc, și curând sentimentul de vinovăție începe să se atenueze: Da, desigur, îmi reamintesc, iată cronicile istorice shakespeariene, sunt într-adevăr pasionante, comediile strălucitoare, Titus Andronicus, o oroare, dramele, mărețe, impresia de ansamblu, sublimă… Andromaca lui Racine, plină de vigoare și scrisă parcă astăzi, cu acel dublu conflict, Orest, Hermiona-Andromaca, iar Britannicus probabil că trebuie mai bine văzut la teatru, lectura fiind greoaie; Neron, al lui Suetonius, e mult mai pasionant. Fedra în schimb e o capodoperă modernă, rezistentă la intemperii, ca o statuie de bronz. La lectură Molière mi se pare acum mai mare și în același timp mai mic decât îl aveam în memorie. Harpagon, de pildă, e prea convențional după ce știm că există Gobseck și Grandet. Mizantropul însă e o surpriză, ca și Fedra. În școală (unde elevul e silit să se familiarizeze cu marile creații), nu înțelegem bine ce citim. Les femmes savantes nu e atât de bună cum se spune în manuale, probabil că naiva satiră pe socoteala gustului literar al Armandei și mamei sale au, în scenă, un efect mult mai mare decât conține textul. Domnul Trisotin e mult prea nesărat ca să ne smulgă un zâmbet. În schimb Les fourberies de Scapin și Le malade imaginaire sunt, așa cum știm, fermecătoare. Sunt însă uimit cum a putut un bolnav de piept, cum era Molière, să-și bată joc de medici cu atâta seninătate încât ai crede că a fost cel mai viguros om și a trăit optzeci de ani, când în realitate a murit pe scenă la cincizeci, în urma unei hemoptizii. Probabil că era un sănătos închipuit? N-am aici cuvinte de admirație pentru cel care, cu două sute de ani în urmă, scria Micromegas cu aceeași naturalețe cu care ar scrie astăzi cineva despre o călătorie în lună: Voltaire! Scrisorile filosofice sunt o încântare (cea despre Quakeri am citit-o râzând în hohote), iar Candide e primul teritoriu modern al candorii cucerit de literatura noastră europeană, înaintea prințului Mâșkin. G. Călinescu spunea că spiritul voltairian ar fi cam senil. Taci, că spiritul călinescian e foarte viril în Cartea nunții, platitudine artificială, sau în Bietul Ioanide, unde estetismul ucide totul, în ciuda faptului că eroul doarme pe frig cu geamurile deschise și cucerește la cincizeci și la șaizeci de ani tinerele fete din anturajul său: aceste cuceriri sunt ridicule, prin ideea de demonstrație care le animă.

La cincizeci de ani, Stendhal, inspirându-se din cronici italiene, își însușește naivitatea unui june nobil, Fabrice del Dongo, care pentru a atrage atenția iubitei lui ține predici în bisericile orașului cu patos disperat. Iar iubita lui, care a jurat să nu-l mai vadă, nu pentru că nu l-ar iubi, ci pentru că are sentimentul că Dumnezeu nu îngăduie dragostea lor, îl primește totuși în odaia ei, însă „pe întuneric“, cu alte cuvinte nu-și calcă jurământul, fiindcă nu-l „vede“. Hm! Admirabil! Cu atât mai frumoasă ne apare dragostea lor, în cele din urmă nefericită, și cu atât mai veridică creația. Curioasă și fascinantă e și sursa însăși de inspirație a lui Stendhal. Adevărata generozitate masculină, adevărata bărbăție, transfigurează date biografice urâte și le proiectează în creație, fără să le modifice legea secretă, dar căpătând, prin sufletul său, sublimul fără de care arta ar cădea în pornografie. Angela Pietragrua îl înșeală pe Henry Beyle și îi toarnă, fiind văzută goală în brațele amantului, o minciună nerușinată, spunându-i că a făcut-o pentru tatăl ei, care, chipurile, ar fi fost ruinat și băgat la pușcărie dacă ea, Angela, n-ar fi cedat dușmanului său. Stendhal preferă să creadă în această desvinuire grosolană, și douăzeci de ani mai târziu, distilând acest borhot, o creează pe Sanseverina, care și ea, ca și Angela, cedează prințului de Parma ca să-l salveze pe Fabrice de la moarte. Dar ce diferență!… Recitat patru, cinci mii de pagini din Balzac. De unde o fi știut acest scriitor „grand comme Machiavel“, cum spune despre el Stendhal, cum este, cum devine și ce este o fată bătrână? Fiindcă a surprinde odată o psihologie originală într-un personaj, asta ne arată puterea talentului cuiva, dar a face acest lucru de mai multe ori și de fiecare dată altfel, asta e puterea geniului. Să zicem că Balzac a cunoscut o fată bătrână. Dar la el sunt mai multe, în variante uluitoare… Comedia sa umană nu e perfectă și ar fi putut fi, dacă autorul ei ar mai fi avut timp să-și revadă liniștit opera (și ar fi putut avea, fiindcă scrisul l-a ucis prea de timpuriu, la cincizeci de ani). Adesea Balzac e prea grăbit, și, curios lucru, atunci e prolix, e prea vorbăreț (Peau de chagrin, César Birotteau, Les employés), alteori e neconvingător mistic (Ursule Mirouet), alteori excesiv în descrierea unei femei virtuoase, devenind criptic (Le lys dans la vallée). Curând însă urcăm foarte sus: Père Goriot, Eugénie Grandet, Illusions perdues *etc.* Balzac rămâne, ca specie, cel mai mare dintre scriitori, cu toate că el nu ne cutremură nicăieri ca în Moartea lui Ivan Ilici, a lui Tolstoi. E și firesc: creația trebuie admirată. Dacă ne cutremură, curând nu ne va mai cutremura. Dar dacă o admirăm, o vom admira din ce în ce mai mult… Și iată și un român cu o viziune

grandioasă: omul, după el, este o ființă care, trăind pe lângă lacuri, în păduri și pe dumbrăvi, se amestecă împreună cu animalele și păsările, fără să le fie, pe planul unei mari finalități biologice, superior sau inferior. Pe planul conștiinței de sine omul sadovenian nu e stăpânul naturii, nici nu vrea să fie și e fericit să se retragă în sânul ei ori de câte ori e lovit sau urgisit de soartă printre semenii săi, lacomi de a pune stăpânire și a distruge cât mai curând lacurile pe care nu vor să le lase așa cum au fost ele odinioară, râurile și ostroavele, copacii și celelalte viețuitoare, chiar și pe acelea care de mii de ani i-au ajutat să trăiască. În cele peste douăzeci de volume pe care le citesc în întregime târziu găsesc multe variante care ar fi putut lipsi. Nu-mi mai place, la această lectură, sau nu mai îmi spun atât de mult ca întâia oară, lucrările citite înainte, Baltagul, Divanul persian *etc.* În schimb rămân în transă citind Țara de dincolo de negură și în general toate povestirile în care omul apare singur în mijlocul naturii, ca ființă umilă, sau cu pușca în mână, la vânătoare sau la pescuit… Sadoveanu îndeamnă să punem scriitorilor români întrebarea: ce este omul? Cum răspund ei la această întrebare? Omul e o ființă însetată de iubire și nemurire. Sfârșitul său e totdeauna tragic. Ne vine acest răspuns gândindu-ne la Eminescu. Omul e un comediant al prostiei, când nu e demn de compătimit, răspunde Caragiale. Iar Bacovia ni-l arată strivit de ploi putrede și amurguri violete, în timp ce Arghezi ni-l arată încătușat în lupta cu sine, încercând să se definească prin cuvânt. Nu găsim ușor un răspuns în opera tăcută a lui Rebreanu: omul ar fi, după el, o ființă slabă, strivită de marile structuri în criză, în care trăiește și pe care nu le poate înfrunta (Pădurea spânzuraților) sau la care se adaptează, mântuindu-se de greșeli printr-o credință (Ion, viața preotului și a învățătorului). Nu am îndoieli: de la Creangă la Matei Caragiale găsim un răspuns la eterna întrebare, în literatura noastră. Nu avem o literatură mică, chiar dacă scriem într-un limbaj greu traductibil, care ne împiedică încă să fim, și pe planul difuziunii, universali.

SCRIITORUL ȘI CUVÂNTUL.

Poate că niciodată meditația asupra condiției scriitorului n-a fost mai actuală ca în zilele noastre. Desigur, cititorul vrea să vadă ideile în mișcare, să-i fie relatate cât mai pe scurt și, dacă e posibil, într-un montaj vizual în care imaginea să fie plăcută, gândurile scriitorului atrăgătoare, iar aluziile la condiția vieții noastre să fie eliminate; omul știe și singur că e pândit de

boli, că e adesea jucăria istoriei, indiferent dacă trăiește într-o țară mai mare sau mai mică, și că în cele din urmă trebuie să părăsească forțat această viață.

Dar de ce ar fi mai actuală meditația asupra condiției scriitorului decât a omului în general? Pentru că scriitorul folosește cuvântul, care e la îndemâna tuturor, în timp ce bisturiul nu e decât la îndemâna medicului, iar rigla de calcul la aceea a specialistului. Un muncitor poate exclama cu mândrie atunci când condiția lui în profesiune poate fi amenințată: nimeni nu-mi poate lua ciocanul din mână! În timp ce un scriitor poate el să exclame cu aceeași mândrie că e stăpân pe cuvânt? Nu stăpân absolut, fiindcă nimeni nu e stăpân absolut pe nimic, ci doar atât cât e necesar ca profesiunea sa să-și păstreze prestigiul, și încrederea lui în cuvânt să nu se zdruncine. Ori, scriitorul epocii noastre, împreună cu cititorul său, au asistat uluiți cum cu ajutorul cuvântului au fost create mituri colosale, primitive și barbare, care au produs tragedii nemaivăzute în lume, cu atâtea victime și atâția călăi încât numai o umanitate vindecată și gata de noi aventuri, cum în mod bizar arată umanitatea noastră în prezent, ne mai poate liniști. Torente de minciuni s-au vărsat ani de zile în lume, la radio, prin presă și în cărți dovedind prin efectele care au avut loc forța teribilă a cuvântuIui. Rămâne un miracol că scriitorii nu au apărut cu toții în acest secol ca niște triști dezmoșteniți, așa cum mulți dintre ei au ajuns adevărați martiri, pierind în lagărele de concentrare sau în fața plutoanelor de execuție. Arta lor n-a rămas însă neatinsă. Prestigiul cuvântului s-a clătinat și generațiile actuale au de luptat cu restabilirea acestuia în propriii lor ochi și în ai cititorului.

Ca urmare a acestei situații și în mod paradoxal, unii cred că un drum de ales în acest sens este acela al negării înțelesului consacrat pe care îl are pentru noi cuvântul. Cuvântul n-ar mai fi pentru ei instrumentul marilor construcții epice sau poetice în care eroul sau sufletul poetului, călărind năprasnic, ar dispărea în marele incendiu al evenimentului. Eroul trebuie să fie un antierou, o figură de carton sau de cauciuc, o figură în orice caz deliberat moartă, autorul declarând cu mândrie că el nu cunoaște decât un singur fel de a crea oamenii vii, și anume, în pat… În cel mai fericit caz avem de-a face cu jocuri de cuvinte care abia dacă exprimă un joc al imaginației, dar fără o relație solidă cu viața omului, așa cum o trăiește el în viața cea adevărată. E o formă de protest față de diminuarea puterii cuvântului? O încercare de-al reînnoi prin devalorizare? Ar fi justificarea

superioară a acestei poziții, și desigur viitorul ne va spune repede dacă ei au sau nu dreptate.

Alții, dimpotrivă, păstrează o naivă încredere în cuvânt și construiesc liniștiți povestiri și romane moraliste, ferm convinși că au cititorii lor și că rosturile artei și condiția scriitorului au rămas neatinse de traumele secolului. Confortabila lor poziție este însă o iluzie care repede se destramă la cel dintâi șoc cu realitatea; ei nu răspund la nici o întrebare și nici nu pun vreuna, și nu au nici măcar instinctul să facă în așa fel încât morala lor să rămână măcar îngropată în fapte. Nu văd că instrumentul pe care ei îl folosesc senini și creduli, ca să emoționeze cititorul prin descripția dramei puiului de pasăre care e părăsit de ai săi fiindcă nu poate să zboare, este, în același timp, instrumentul marilor cinici care îl încurajează cu bătăi pe umăr să-și vadă liniștit de descripțiile sale înduioșătoare și să nu-și ridice privirea asupra lumii timpului său; o lacrimă smulsă cititorului, i se spune, face mai mult decât o tragedie, care mai mult sperie decât convinge.

Care e rostul cuvântului și condiția scriitorului între aceste extreme? Nu e nici o îndoială că oricare i-ar fi condiția și oricare situația cuvântului, scriitorul nu trebuie să părăsească omul, chiar dacă omul, sătul de propriile sale fapte, n-ar dori să i se pună în față o oglindă și să-și vadă în ea chipul. Nu întotdeauna e plăcut să te vezi așa cum ești. Dar nu poți urca nici un fel de culmi morale și ale conștiinței dacă nu știi cum arăți. În deceniul 50-60 această gândire, pe care o moștenim de la cei vechi, era considerată o gravă erezie; omul nu trebuia arătat așa cum e, ci așa cum ar trebui să fie, punând astfel arta sub tutela unui cod abstract de morală bizantină care, așa cum era și ușor de prevăzut, nu putea decât să condamne creația la uscăciune și dulcegărie. Și asta tocmai într-o perioadă de mari convulsii sociale și de răsturnări spectaculoase.

Întărirea prestigiului artei nu e posibilă decât prin crearea de opere durabile, în care cuvântul, asemeni unor pietre cioplite, să se așeze unul lângă altul până ce edificiul se va ridica trainic și impunător. Nu există altă cale pentru destinul creator al cuvântului.

Arta creează în inamicul ei reținere. Opera de artă dă naștere la o temere superstițioasă, ca în fața unei zeități, despre care dușmanul ei știe că o dată creată nu mai poate fi distrusă. Trebuie să știm să profităm de acest efect magic al artei, să căutăm să-l obținem, și atunci forța cuvântului va spori, și condiția scriitorului va fi mai bună. Cine altul să creadă mai adânc și mai pătimaș în eternitatea artei dacă nu scriitorul însuși?

SFÂRȘIT